

A CARTOGRAPHIA ISKOLAI TÖRTÉNELMI ATLASZAI

Hidas Gábor

TARTALOM

ENGEDÉLYEZÉS, TANKÖNYVJEGYZÉK ÉS AZ ATLASZOK	2
A CARTOGRAPHIA ISKOLAI ATLASZAIRÓL ÁLTALÁBAN	4
Egy kis statisztika	4
Technológia	5
Tanterv és tartalom	5
Arculat	6
A TÖRTÉNELMI ATLASZOK	6
Középiskolai történelmi atlasz	7
<i>A bezűzött(?) első kiadás (1959)</i>	<i>7</i>
<i>A változatlanság évei (1961–1983)</i>	<i>10</i>
<i>Az átalakítás éve (1984)</i>	<i>11</i>
<i>Intermezzo – Társadalom- és művelődéstörténeti atlasz a középiskolák számára</i>	<i>12</i>
<i>Változások ideje (1991–2002)</i>	<i>13</i>
<i>A megújulás (2003)</i>	<i>14</i>
<i>Fókuszban az érettségi (2008)</i>	<i>16</i>
<i>Atlasz és újra a politika (2009)</i>	<i>17</i>
<i>Az utolsó átalakítás (2012)</i>	<i>19</i>
<i>Az atlasz hat évtizede</i>	<i>20</i>
Képes történelmi atlasz	22
<i>Az első kiadás (1970)</i>	<i>22</i>
<i>Az első átalakítás (1980)</i>	<i>23</i>
<i>Változások évei (1991–1997)</i>	<i>24</i>
<i>A megújulás (2003)</i>	<i>25</i>
<i>Apró, de jelentős változások (2006)</i>	<i>26</i>
<i>Az utolsó átalakítás (2012 / 2016)</i>	<i>26</i>

Történelmi atlasz.....	27
<i>Az első kiadás (1997)</i>	<i>28</i>
<i>Az átalakított kiadás (2007)</i>	<i>29</i>
AZ ATLASZ, MINT ÚJ ISMERETEK FORRÁSA.....	29
KÉTTANNYELVŰ ISKOLÁK ATLASZAI.....	30
Atlas escolar de la Tierra (2008)	31
SchulAtlas für die ungarndeutschen Minderheitenschulen (2014).....	32
School Atlas in English (2019)	32
ROMÁNIAI ATLASZOK.....	33
Román nyelvű történelmi atlaszok.....	34
<i>Atlas istoric școlar</i>	<i>34</i>
<i>Atlas istoric și geografic școlar</i>	<i>35</i>
<i>Atlas istoric școlar</i>	<i>36</i>
Az erdélyi magyar nyelvű iskolák történelmi atlasza	36
<i>Történelmi atlasz</i>	<i>36</i>
EGYÉB ATLASZOK.....	37
térKéptelen(?) Trianon	37
Történelmi világtlasz.....	38
<i>Az eredeti kiadás (1991)</i>	<i>38</i>
<i>Változások (1997-2007)</i>	<i>40</i>
<i>A rövidített kiadás (2010)</i>	<i>41</i>
<i>A megújult, bővített kiadás (2021).....</i>	<i>41</i>
ÁBRÁK.....	43

ENGEDÉLYEZÉS, TANKÖNYVJEGYZÉK ÉS AZ ATLASZOK

Államilag szabályozott oktatásról Magyarországon a Mária Terézia által kibocsátott Ratio Educationis (1777) óta beszélhetünk. A tankönyvkiadást is érintő rendelet a tantervhez kötött egyetlen tankönyvet írt elő tárgyként, és ez gyakorlatilag állami monopóliumot jelentett.

A 19. század első felében az állami ellenőrzés lazult. Bár az állami cenzúra megmaradt, a protestánsok ellenállásának eredményeként a protestáns iskolák önálló cenzúrahivatallal engedélyeztették a tankönyveiket, az Egyetemi Nyomda mellett pedig megjelentek a nagy protestáns nyomdák tankönyvei is. Az 1800-as évek elején megjelentek a magánkiadók.

Az 1848-49-es események idején a cenzúra eltörlésével a liberalizáció irányában történt elmozdulás, ám a szabadságharc bukásával újra a központosítás került előtérbe.

Az abszolutizmus idején a tankönyvkiadás osztrák mintára történt. A közoktatásba csak az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott tankönyvek kerülhettek, de az iskolák párhuzamosan jóváhagyott tankönyveket is használhattak. A kiegyezést követő liberalizáció az I. világháború után ismét ellenkező irányt vett. A Klebersberg-féle oktatáspolitikája újra a monopolizáció felé fordult. A nemzeti műveltségeszmény ideológiai talaján álló bürokratikus engedélyezési eljárás „rendet” kívánt tenni a tankönyvkiadásban.

Az állami tankönyvmonopólium visszaállítására tett kísérlet 1945 után teljessé vált, amikor tankönyvi engedélyt kizárólag a kultuszminiszter pályázata alapján elbírált könyvek kaphattak. Az egytankönyves rendszer csak a '80-as évek második felében kezdett fellazulni, majd a rendszerváltás után teljes liberalizáció történt, de a tankönyvvé nyilvánítási eljárás, a minisztériumi jóváhagyás megmaradt. A sokszínű tankönyvpiac, a tankönyvek széles palettája egészen a 2011. évi köznevelési törvény életbe lépéséig virágzott. Ekkor a tankönyvek forgalmazása egyetlen év alatt állami monopóliummá vált, a tankönyvkiadók tevékenységét pedig a 16/2013-as EMMI rendelet fokozatosan korlátozta, és néhány év alatt kiadványaik jelentős részét gyakorlatilag letiltotta a tankönyvjegyzékről. Bár az iskolák rendelhetnek tankönyvet a tankönyvjegyzéken kívüli kínálatból is, az állam a tankönyvjegyzéken szereplő könyvek és segédkönyvek rendelését támogatja, így nyilvánvaló, hogy a tankönyvrendelés majd 100 %-ban a tankönyvjegyzékről történik. Így a jegyzékre kerülés érdekében tankönyvi engedéllyel rendelkező, több évtizede használt földrajzi és történelmi atlaszok kiszorultak az iskolákból.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 93/B. § (1) szerint: „A könyv, a szótár, a szöveggyűjtemény, az atlasz, a kislexikon, a munkatankönyv, a munkafüzet, a feladatgyűjtemény, a digitális tananyag és a nevelési-oktatási program részét alkotó információhordozó, feladathordozó - az e törvényben és az e törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányrendeletben meghatározott eljárásban - **tankönyvvé nyilvánítható.**”

A 93/C. § (3/b) szerint: „A tankönyvjegyzék az e törvény hatálya alá tartozó szakmai tankönyv esetén kerettantervi tantárgyanként legfeljebb kettő tankönyvet tartalmazhat.”

A 93/C. § (4) szerint: „A (3) bekezdésben foglaltakat nem kell alkalmazni a szótár, a szöveggyűjtemény, a feladatgyűjtemény, az atlasz, a kislexikon, a munkafüzet, a digitális tananyag és a nevelési-oktatási program részét alkotó információhordozó, feladathordozó és az idegen nyelvi tankönyvek tekintetében, továbbá akkor, ha bevett egyház, vagy annak belső egyházi jogi személye az oktatásért felelős miniszter által közzétett nyilvános felhívására készít tankönyvet.”

A törvény fenti paragrafusai jól látszik, hogy semmi akadály nem lenne az atlaszok tankönyvjegyzékre kerülésének, sőt a tankönyvekhez képest az atlaszokból akár kettőnél több is felkerülhetne a jegyzékre. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a magánkiadók tankönyvi engedéllyel rendelkező – és az érvényes tantervekhez igazodó – kiadványai az elmúlt évtizedekben mindenkor átestek az oktatásirányítás ellenőrzési folyamatán, hiszen csak a szakmai, didaktikai és nyomdai szakértők pozitív véleményének a birtokában kapták meg az engedélyt, a jegyzékre vételt pedig külön kérelmezni kellett.

Az érvényes engedélyek lejártáig, 2018-ig az atlaszok szerepelhettek a jegyzéken, de az engedélyek lejártával az Oktatási Hivatal nem újította meg azokat. A még érvényes engedéllyel rendelkező középiskolai történelmi atlaszokat az érettségi rendjéről szóló 40/2002. (V.24.) OM rendelet 2016-os módosításával szorították ki az iskolákból. A rendelkezés szerint „Vizsgálóként szükséges segédanyag az állami tankönyvfejlesztésért és kiadásért felelős szerv által kiadott, kronológiai adattáblázatot nem tartalmazó középiskolai történelmi atlasz, amelyről a vizsgázó gondoskodik...” Nyilvánvaló, hogy innentől a diákok azt az atlaszt vásárolták meg, amelyet az érettségien is használhattak.

Néhány atlasz a 2021-2022-es tanév végéig még rendelkezett engedéllyel, mivel a 2017-2018-as tanév előtt a miniszter pályázatot írt ki tankönyvekre a hazafias nevelés témakörében, és ezen belül a még atlaszszal rendelkező kiadók engedélyeztetni tudták néhány kiadványukat.

A Cartographia Tankönyvkiadó Kft. így a 2022-es tanév végéig hat atlaszszal még szerepelt a tankönyvjegyzéken. 2022-től azonban már csak három kiadványa – egy német kéttannyelvű atlasz, egy történelmi atlasz, amely még egy évre hosszabbítási engedélyt kapott, miután a kiadó pert nyert a közigazgatási bíróságon az Oktatási Hivatallal szemben, valamint egy, a szakképzés számára készült földrajzi atlasz – érhető el a hazai iskolák számára. Ezen kívül sajátos módon csak az erdélyi magyar nyelvű iskolákban használhatnak a kiadó által szerkesztett iskolai atlaszokat. Ezek a korlátozások, sőt több esetben tiltások a Cartographia több évtizedes, néhány esetben 50-60 éves múlttal rendelkező

kiadványait szorították ki az iskolákból. Pedig a Cartographia Tankönyvkiadó Kft. – 1993-ig Kartográfiai Vállalat, 2006-ig Cartographia Kft. (továbbiakban Cartographia) – fennállásának kezdete óta készít iskolai atlaszokat. Mivel ezek a hosszú évtizedek során megjelent atlaszok az azokban felhalmozott sok éves tudással, tapasztalattal, módszertannal, értékekkel együtt valószínűleg végleg eltűnnek az iskolákból, érdemes búcsúzásként áttekinteni múltjukat, hiszen a magyarországi iskolai atlaszok történetében tartalmuk, terjedelmük, minőségük és példányszámuk alapján a legtekintélyesebb helyet foglalják el.

Az oktatásban használható térképek és atlaszok természetesen léteztek már a 18-19. század fordulóján is, ám állami megrendelésre csak a 19. század vége óta készítenek iskolai falitérképeket és atlaszokat. A Köznevelési Minisztérium államtitkára, Gönczy Pál kezdetben a gothai térképészeti intézettől rendelt, magyarított kézi- és falitérképekkel igyekezett kiszorítani a külföldi, német nyelvű iskolai atlaszokat. Később azonban a Kogutowicz Manó által alapított Magyar Földrajzi Intézet vette át a hazai iskolai atlaszok és térképek készítésének szerepét. Munkásságát fia, Kogutowicz Károly folytatta, az I. világháború után elsősorban a katonai térképészeti intézet, a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet berkein belül. Ezt a két jelentős műhelyt leszámítva, az iskolai atlaszok egészen a II. világháborút követő időszakig magánvállalkozások kiadványaiként jelentek meg az iskolákból. 1945 után a korábbi atlaszokat nem forgalmazták tovább, helyettük néhány évig ideiglenes kiadványokkal próbálták a hiányt pótolni, azonban ez egyre komolyabb gondot okozott az oktatás terén. Így kapta meg állami feladatként az iskolai atlaszok készítését az 1954-ben alapított Kartográfiai Vállalat.

A vállalat a legelőször megjelent általános és középiskolai földrajzi atlaszok mellett egy középiskolai történelmi atlasssal indította iskolai programját. Később a kínálat bővült az alacsonyabb korosztályok számára készült Első atlaszom, majd a Képes történelmi atlasz című kiadványokkal. Az évtizedek folyamán a paletta tovább színesedett művelődéstörténeti, irodalomtörténeti és kétfelvételű atlaszokkal az általános és középiskolák, valamint a szakképzés számára. De készült atlasz a vakok és gyengénlátók, az erdélyi és felvidéki magyar iskolák számára is.

Bár már nem a nyomtatott kiadványok kategóriájába tartozik, mindenképpen meg kell említeni a cég 2005 után indult nagy sikerű interaktív atlasz sorozatát, amely kiterjedt a cég szinte valamennyi nyomtatott kiadványára.

A CARTOGRAPHIA ISKOLAI ATLASZAIRÓL ÁLTALÁBAN

Egy kis statisztika

A Cartographia öt legrégebbi – földrajzi és történelmi – atlasza számszerűsítve is jelentős változásokon esett át az elmúlt évtizedekben.

Az ötvenes években született általános iskolai földrajzi, valamint középiskolai földrajzi és történelmi atlaszok kiadásának száma eléri, vagy meghaladja a hatvanat. De a két fiatalabb atlasz, az általános iskolák számára készült történelmi atlasz is több, mint 50, az *Első atlaszom* pedig több, mint 40 kiadást ért meg.

Példányszámban mindez azt jelenti, hogy az általános iskolai földrajzi atlasz több, mint 8 millió, a két történelmi atlasz 6 millió körüli, a középiskolai földrajzi atlasz és az *Első atlaszom* pedig több, mint 3-3 millió példányban jelent meg.

Az atlaszok oldalszáma átlagosan 3,6-szeresére nőtt. A legnagyobb mértékben a középiskolai történelmi atlasz terjedelme – 32 oldalról 184 oldalra – növekedett. A bennük foglalt térképek száma átlagosan 4,1-szeresére nőtt, ezen belül az általános iskolai földrajzi atlasz viszi el a pálmát, amelyben az első kiadáshoz képest majd a hétszeresére növekedett a térképek száma.

	Első kiadás éve	Példányszám	Oldalszám	Térképek száma	Színek száma
Első atlaszom	1981	> 3 100 000	16 → 48	5 → 38	8 → 4
Általános iskolai földrajzi atlasz	1957	> 8 500 000	32 → 104	29 → 200	12 → 4
Középiskolai földrajzi atlasz	1954	> 3 300 000	48 → 160	80 → 250	12 → 4
Képes történelmi atlasz	1970	< 6 000 000	24 → 64	54 → 140	8 → 4
Középiskolai történelmi atlasz	1959	> 6 000 000	32 → 184	87 → 330	12 → 4

Érdemes megemlíteni az atlaszok árának változását az elmúlt évtizedekben. A forint értékének csökkenésével párhuzamosan, természetesen igen látványos mértékben növekedett az atlaszok ára is. A legcsökkenthető mértékű növekedés „csak” 71-szeres volt (*Képes történelmi atlasz*), míg a legmagasabb 228-szoros (*Általános iskolai földrajzi atlasz*). Ezek a számok látszólag igazolják azt a véleményt, hogy drágák a Cartographia iskolai kiadványai, érdemes azonban egy másik szempontból is megvizsgálni az árakat. Ha az egykori és a mai bruttó átlagkeresethez viszonyítjuk őket, akkor látszik, hogy az árak változatlanok, néhány esetben még csökkentek is. Sőt, ha figyelembe vesszük az atlaszok terjedelmének, tartalmának növekedését, a középiskolai atlaszok esetében alkalmazott drágább kötészeti megoldásokat, a bruttó és nettó ár közötti különbség növekedését, valamint a könyvek – ezen belül a tankönyvek – 5%-os általános forgalmi adóját messze meghaladó 27% ÁFA tartalmat, akkor kijelenthető, hogy az atlaszok ára relatíve csökkent.

Év	Általános iskolai földrajzi atlasz		Középiskolai földrajzi atlasz		Középiskolai történelmi atlasz		Képes történelmi atlasz		Első atlaszom		Havi bruttó átlagkereset (KSH) Ft
	Ár (Ft)	Átlagkereset %-a	Ár (Ft)	Átlagkereset %-a	Ár (Ft)	Átlagkereset %-a	Ár (Ft)	Átlagkereset %-a	Ár (Ft)	Átlagkereset %-a	
1960	10	0,63	30	1,90	18,7	1,19					1 575
1970							17	0,77			2 222
1981									15	0,34	4 364
2012	1 800	0,81	2 410	1,08	2 490	1,12	1 455	0,65	1 055	0,47	223 060
2019	2 280	0,62	2 980	0,81	2 880	0,78	1 200	0,33	1 200	0,33	367 833

Technológia

Az atlaszok színeinek száma a kezdeti 12 és 8 színről a 4 color (fekete, cián, bíbor, sárga) színre redukálódott. Ez a térképek megjelenítése tekintetében szűkítette a lehetőségeket, és nagyobb nyomdatechnikai pontosságot igényelt, gazdaságilag viszont egyértelműen pozitívnak tekinthető.

Ezzel párhuzamosan többször változott a térképkészítés technológiája is. A tisztázati rajz készítésekor a kezdeti papírrajzokat felváltotta a műanyag fóliára történő rajzolás, majd karc eljárás. A nyomólemezig történő nyomdai előkészítést a hatvanas évektől az asztronforogtatás eljárása uralta, a hazántól nyugatra elterjedt filmre történő fotóeljárást csak a '90-es évek végén alkalmazta a vállalat, és akkor is csak két atlasz esetében néhány évig. A '90-es évek elejétől megindult az átvétel a számítógépes térképszerkesztésre és nyomdai előkészítésre. A 2000-es évekre általánossá vált, és ez jelentős megtakarítást jelentett az anyagköltségek terén. A Cartographia többféle szoftver segítségével készítette térképeit. Mivel az iskolai atlaszok kis méretarányú térképeinél a grafikai szempontok nagyobb jelentőséggel bírtak, ezért a cég – ugyan az AutoCad segítségével kezdte – végül a CorelDraw programot választotta az atlaszok térképeinek elkészítéséhez. 2012 után, amikor tankönyvkiadó a szegedi Mozaik Kiadó tulajdonába került, a Corel állományokat átdolgozták az Adobe Illustrator szoftver alá. A belívek nyomásához kezdetben alkalmazott ofset papírt a '90-es évek elején felváltotta a matt műnyomó, majd az évtized végén a környezetbarát, klórmentes matt műnyomó papír.

Tanterv és tartalom

Az atlaszok részletesebb vizsgálata előtt érdemes megjegyezni, hogy azok tartalmának módosulását alapvetően két tényező befolyásolta. Az egyik a tanterv változása, a másik az öt évre kapott engedély. A tanterv megváltozása természetesen maga után vonta az atlaszok tartalmának változását is. Ugyanakkor egy engedélyezési időszakon belül csak minimális változtatásokat lehetett végrehajtani az atlaszok tartalmában, ami ezért csak a tényleges, konkrét hibák és az időközi változások javítására korlátozódott. A tanterv változása és az engedély lejártá nem mindig esett egybe. Így előfordult, hogy a tanterv változását csak némi késéssel követte a tartalom változása, a másik esetben pedig az engedély lejártá előtt frissült meg a kiadvány, de ekkor új engedélyezési eljárás kellett átesnie.

A tanterv természetesen figyelembe vette a korszerűtlen sajátosságokat, tehát ehhez igazodva készült az egyes tantárgyakhoz köthető kiadványokból általános és középiskolai változat. Gazdaságossági okok és a pályázati előíráshoz való igazodás miatt csak a kéttannyelvű iskolák esetében szolgálja egy atlasz az általános és középiskolai évfolyamokat is.

A Cartographia atlaszainak életén belül jelentős tantervi változás történt 1978-ban, majd a Nemzeti alaptanterv (NAT) bevezetésével és módosításával 1995-ban, 2003-ban, 2007-ben és 2012-ben. Mivel

a tankönyvjegyzéken még szereplő atlaszok engedélye 2022-ben lejár, és nincs esély a hosszabbításra vagy megújításra, ezért a 2020-ban érvénybe lépő új NAT módosításai már nem érintik az atlaszokat.

Arculat

A kiadó hosszú ideig nem törődött kiadványai egységes arculatával. Az egyes atlaszok legtöbbször eltérő borítóval jelentek meg, az egyetlen állandó és közös vonás, a kiadó neve volt az atlaszokon. Az első próbálkozások a kiadványok külsejének az egységesítésével a '90-es években történtek. Az évtized első felében először a két történelmi atlasz borítójának összehangolására történt kísérlet, de inkább kevesebb, mint több sikerrel. Az évtized második felében megjelenő földrajzi atlaszok azonban már egységes elképzelés szerinti borítót kaptak, majd ezt követte a két történelmi atlasz is. Ám igazán egységes, sorozati borító csak 2005 után készült, ekkor a kiadó valamennyi iskolai atlasza – beleértve a közben megjelent irodalmi atlaszokat is – megkapta a cég kiadványait jellemző ún. „nagyítós” borítót. Ez a későbbiek folyamán csak egyetlen kiadás esetében, 2012-ben módosult, és a Képes történelmi, a Középiskolai irodalomtörténeti, valamint a középiskolai földrajzi és történelmi atlaszokat érintette. Az ok, hogy a 2011-es évben visszaestek az eladott atlaszok példányszámai, amelyet a cég akkori – szakmától meglehetősen távol álló vezetői – nem a tankönyvkiadást érintő kormányzati intézkedések számlájára írtak, hanem egyszerű marketing kérdésként kezeltek. Előterbe helyezve azt a kereskedelmi fogást, hogy egy kiadványt jelentős mértékben a borítója ad el, és figyelmen kívül hagyva, hogy a tankönyvkiadás másképp működik, úgy gondolták, hogy egy címlapváltozás megfordítja az eladás csökkenő trendjét. Így születettek a grafikai talán színes és érdekesnek mondható, de az iskolától és az oktatástól távol álló, és újfent nem egységes borítók, amelyeket a következő évben a cég visszacserélt a korábbi „nagyítós” címlapokra.

Meg kell jegyezni, hogy a '90-es évek végétől a cég logója is felkerült a borítókra. A logó az évek folyamán kétszer változott. Először a privatizációt követően, a Cartographia Tankönyvkiadó különválásakor, másodszor 2013-ban, a kiadó tulajdonosváltása után.

A TÖRTÉNELMI ATLASZOK

A Cartographia különböző iskolatípusok számára készített történelmi atlaszai tartalmilag és formailag jobban különböznek, mint a földrajzi atlaszok. Az általános és a középiskolai változat a földrajzi atlaszoktól eltérően eleve nem egymáshoz közeli időben jelent meg, az általános iskolai változat tizenegy év késéssel követte a középiskolait. A korosztályi sajátosságokat szem előtt tartó két kiadvány jól megfelelt az általános és középiskolai követelményeknek egészen 1991-ig, amikor a négy osztályos gimnáziumokon kívül megjelentek az ún. szerkezetváltó hat és nyolcosztályos gimnáziumok is. Mivel a négyosztályos gimnázium tananyaga magasabb szinten megismétli az általános iskola anyagát, a két atlasztípus ennek megfelelően a 10-14 éves és a 15-18 éves tanulók korosztályi sajátosságait figyelembe véve, szintén két különböző szinten dolgozta fel a történelem eseményeit. A hat- és a nyolcosztályos gimnáziumok azonban 6 és 8 évre osztják el azt a tananyagot, amelyet a négyosztályos gimnáziumban négy év alatt dolgoznak fel, így ezekben az intézményekben a két atlasztípus közül egyik sem használható a történelemtanítás teljes folyamatában. Mivel a cégnek gazdaságossági okok miatt nem állt módjában hat- és nyolcosztályos gimnáziumok számára külön atlaszt készíteni, a probléma megoldására a NAT 1995-ös bevezetése után az új tantervhez igazodva megkísérelt egy több iskolatípusban használható, egyszerűsített atlasz készíteni. Ez lett a *Történelmi atlasz*, amelynek a címe is mutatja, hogy nem célzottan egy iskolatípus számára készült.

A fenti három iskolai történelmi atlaszon kívül még három történelmi tárgyú kiadvány készült a cégnél, amelyek nem a megszokott iskolai történelmi atlaszok kategóriájába tartoznak. Az 1991-ben kiadott *Történelmi világtalasz* egyértelműen a nagyközönség, és nem az oktatás számára készült. A szintén 1991-ben megjelent *Társadalom- és művelődéstörténeti atlasz* egy kicsit talán megelőzte a tantervi anyag változását, mivel olyan társadalomismereti és kultúrtörténeti témákat dolgozott fel, amelyek csak az évtized második felétől jelentek meg a tananyagban. A trianoni békeszerződés 100. évfordulóján megjelent *térKéptelen(?) Trianon* című atlasz ajánlása szerint a nagyközönség és a történelemoktatás számára is jelentős kiadvány.

A történelem atlaszok tartalmát a földrajziakhoz hasonlóan a tananyag határozta meg. Hiába gondoljuk, hogy a történelmi események már lezajlottak, ezért az azokat ábrázoló térképek is

változatlanok. Egyrészt változik, bővül, esetleg csökken a tananyag, másrészt a kutatások eredményei is változtathatnak az események tényein és értékelésén, és sajnos a politika, ideológia is sok esetben meghatározó a történelmi térképek készítésekor. Ez néhol a kiadó atlaszain is érződik, de az elmondható, hogy a rendszerváltást követően a cég, több-kevesebb sikerrel igyekezett az eseményeket objektíven, az aktuálpolitikától távol maradván bemutatni.

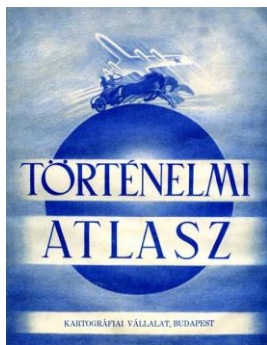
Középiskolai történelmi atlasz

A Cartographia egyik legrégebbi atlasza, a Középiskolai történelmi atlasz jó példája annak, hogy az évtizedek folyamán a cég kiadványaiban hogyan ötvöződött a régi és az új, a változások folyamán hogyan öröklődtek át az értékek, és egészültek ki az újabb korszakok újdonságaival. Az 1959-ben született, változatos, néha talán kalandos utat befutott kiadvány rövid története már maga is történelem.

A majd 60 kiadást megért kiadvány készítésében három nemzedék szakemberei vettek részt, és több generáció tanult belőle. Az eredetileg papírra rajzolt térképek az asztrononforogtatás és fotóeljárás technológiáján keresztül jutottak el a digitalizálásig, miközben az eredeti 12 szín gazdasági okokból 4 színre csökkent az évek folyamán. A 6 milliót meghaladó példány tízféle borító alatt jelent meg, tartalma és terjedelme az évtizedek alatt többször változott, az eredeti 32 oldal 184 oldalra, a 87 térkép száma pedig 330-ra nőtt. Előfordult olyan esztendő, amikor 250 000 példányban jelent meg, míg az utolsó években már néhány ezer példány rendelése is sikernek számított. 24 évi változatlanság utal az 1960-as és 1970-es évek megingathatatlan tünő állandóságára, míg az atlasz életének utolsó két évtizedében történt változások jelzik a rohamosan átalakuló környezet által támasztott új követelményeket.

Az eredeti atlasz térképeinek szerkesztését a korszak legnevesebb történészei végezték. Az idők folyamán a szerkesztési munkák azonban átkerültek történelem végzettségű térképészek kezébe, és a szakmai ellenőrzést tanárokból és történészekből álló szerkesztőbizottság és szakértők látták el. Az elmúlt évtizedek alatt történt tartalmi és formai változások ellenére számos olyan térkép mutatja a folyamatosságot, amelyik még ma is felismerhető az eredeti munkából.

A bezúzott(?) első kiadás (1959)

Az atlasz munkálatai 1954–55-ben a Művelődési Minisztérium megbízására kezdődtek el. A megfelelő technológiai háttér hiányában a vállalat a kivitelezési munkálatok jelentős részét még máshol végeztette. Ezt ellensúlyozta azonban a parádés szerkesztői gárda, amelyet a térképek szerkesztéséhez vonultatott fel. Barta István, Györfly György, Hahn István, Makkai László, Makkai Ferenc, Márkus László, Pamlényi Ervin, Perényi József, Rázsó Gyula, Székely György, Váczy Péter és Várkonyi Ágnes történészek közül többük neve még ma is fogalom, és nem csak szakmai körökben. Hasonló tekintélyeket sorakoztatott fel a térképész szakma is a Radó Sándor elnök által irányított szerkesztőbizottság tagjaiként. Takács József szerkesztő-főszerkesztőként, Érdi-Krausz György szerkesztő-csoportvezetőként,

Bognár Gábor a tervezés-rajz irányítójaként, Tallián Ferenc az Offset Nyomda főmérnökeként vett részt a bizottság munkájában. Pécsi Márton a földrajzi alapokra felügyelt, míg Irmédi Molnár László az ELTE Térképtudományi Tanszék vezetőjeként szaktudásán kívül tekintélyével is támogatta a többiek munkáját.

Az alaptérképekhez az alapanyagokat a Kartográfiai Vállalat válogatta össze. A tervekhez az alaptérképek a Honvéd Térképészeti Intézetben készültek 1,8–2-szeres nagyításban kényomatra. A tervezés után a tisztázatok papírra rajzolták, majd visszakicsinyítették azokat az atlasz méretére. Ennek köszönhető, hogy elsősorban a partvonal és a vízrajz egyedülállóan finom rajzolatúra sikerült. A nevek kézi szedéssel szintén a Honvéd Térképészeti Intézetben készültek ún. flórposta papírra, amely ragasztható volt. A 87 térképet tartalmazó, 32 oldalas, kartonborítás, irkafűzött atlasz a földrajzi atlaszokhoz hasonlóan az ún. francia méretben (23x28 cm vágott méret) készült. 12 színe a

feketén, lilán és zöldön kívül a vörös, a kék, a sárga és a barna egy sötétebb és egy világosabb árnyalatából tevődött össze, amelyekhez a domborzatárnyékolás (summer) szürkéje csatlakozott. Érdekesség, hogy az atlasz borítóját Szörényi Gyula, a zenész Szörényi testvérpár édesapja tervezte. Az atlasz külső megjelenése a korábbi hagyományoknak felelt meg. A rajzi tükröt (20x25 cm) dupla, kék keret (21x26 cm) fogta körül, a fokszámok a két keretvonal között helyezkedtek el. A nagyon szép, finom partvonal-, víz- és határrajz a feles kicsinyítésből adódott. A vonalas határ sötétkék volt. Klasszikus megoldásként jelentkezett az egyes országok színeiben jelentkező határszalag.

A vékony betűtípusokból álló névrajz egy kicsit nehezen olvasható volt, amely elsősorban az apró településneveket jellemezte. A verzál (nagybetűs) címek a normál és keskenyített típus váltakozása miatt nem mutattak egységes összképet. A nevek írásmódjának elve alapvetően megegyezett a maival. Exonimákat és fonetikus átírásokat alkalmazott. A görög nevek esetében bizonyos következetlenség volt tapasztalható. Az ókori görög nevek átírása nem fonetikus történt, míg a későbbi történelmi korokat bemutató térképeken a fonetikus átírás keveredett a nem fonetikus változatokkal (pl. Larissa; Larissza, Lárissza).

A feltehetőleg általános torzulású világvetület (Van Den Grinten?) az erős területtorzulás miatt nem adott túl jó képet a Földről.

A térképnyomtatásban ma már nem alkalmazott 12 szín harmonikus, izléses színvilágot adott. A sok szín következtében a vonalas elemek és a határszalagok jól elkülönültek, és lehetővé tették a színes megírások változatos alkalmazását. A visszafogott, jól árnyékolt szürke domborzatárnyékolás plasztikus képet adott, emelte a térképek grafikai hatását, de a politikatörténeti térképeknél sokszor zavarta a nevek olvashatóságát (**1. ábra**). Az irkafűzött atlasz jó minőségű ofszet papírra, igényes nyomdatechnikai kivitelben készült.

Az atlasz a történelmi térképek klasszikus hagyományainak megfelelően a politikatörténet eseményeit mutatta be. Tematikus térképeket nem tartalmazott, csak a korabeli tankönyvben szereplő események térképes megjelenítésére korlátozódott. A térképek tartalma gazdag, a legtöbb még ma is megállja a helyét.

Az atlasz rajzi munkálatai 1958 februárjában fejeződtek be. Az 1959-ben megjelent első kiadás sorsáról többféle változat ismert. Az egyszerűbb, hogy az atlaszokat a környező országok tiltakozása miatt be kellett zúzni. A részletesebb változat szerint az Offset Nyomda 150 000 tervezett példányban nyomta volna az atlaszt, ám 70 000 példány után le kellett állni a nyomással. A már az iskolákba került atlaszokat is visszavonták, és az elkészült példányokat bezúzták, mivel Románia, a Szovjetunió és Szlovákia nyomására a pártközpont utasította a vállalatot a kinyomott példányok megsemmisítésére. A vállalat egykori főszerkesztője – Dudar Tibor – szerint azonban mindez csak legenda. A kész atlaszok kikerültek az iskolákba, de nem vonták vissza őket. A románok valóban tiltakoztak, és ennek a tiltakozásnak az eredményeképp egy bizottság állapította meg azokat a pontokat, amelyeket javítani kellett a térképeken. Mivel a fentiekre vonatkozó írásos dokumentum nem ismert, el kell fogadnunk az egykori főszerkesztő emlékezését, amit alátámaszt az is, hogy az atlasz TA-2064-es jelzettel megtalálható a Széchenyi Könyvtár térképtárában. Az tény, hogy az atlasz kolofonja szerint az első kiadás valóban 150 000 példányban készült, viszont 1960-ban nem jelent meg. Az 1961-ben megjelent 2. kiadás már a javított lapokat tartalmazta. Mivel mai szemmel nézve a 150 000 példány a gimnáziumok számára elég magasnak tűnik, elképzelhető, hogy két évre tervezték, és 1959-ben valóban csak 70 000 példányt nyomtak belőle. Ennek azonban ellentmond az, hogy 1961-ben a példányszám elérte a 250 000-et, és a következő években is 160 000–200 000 példányban jelent meg. Ez a szám utalhat arra is, hogy a kiadvány bekerült a szakközépiskolákba, utalhat arra is, hogy egy esetleges visszavonás miatt hiány jelentkezett a gimnáziumokban, de utalhat egyszerre mind a kettőre.

De mi volt az ok? Mai szemmel nézve nevetséges apróságok halmaza, de jellemzi a korszakot, hogy az atlasz tudományos megalapozottsága ellenére akkor mindez elegendő volt egy nemzetközi tiltakozás kiváltásához.

- A románok követelték a 9–13. századi térképeken a *romanizált népek* (5.o.), *vlachok* (6., 7., 8. o.) és *románok* (9., 10. o.) népnevek feltüntetését a Balkánon, majd a Kárpátokban és Erdélyben.
- Hasonló követelés volt a szlávok feltüntetése a Felvidéken és Kárpátalján a 11. századi térképeken (8. o.), valamint a *román*, *ruszin* és *szlovák* népnevek megírása a 19. századi Magyarország (26. o.) térképén.
- Több 19. századi (22., 26. o.) térképről törölni kellett a Horvátország és Szlavónia feliratokat, ahol azok még a történelmi Magyarország részeként szerepeltek.

- Az 1526 utáni időszakot bemutató térképeken (16., 17., 18., 20., 21. o.) a Habsburg Birodalom határait határszalaggal kellett feltüntetni, ezzel is demonstrálandó, hogy Magyarország ekkor elvesztette tényleges önállóságát.
- Az Európát 1815–1849 közötti időszakban ábrázoló térképen (21. o.) Erdély határát kellett feltüntetni, arra utalva, hogy Erdély ebben az időszakban nem Magyarország, hanem a Habsburg korona része volt.
- A 15. századi Európa térképén (11. oldal) a Litván Nagyfejedelemségtől és az Oroszországtól keletre fekvő részről a Senki földje feliratot törölni kellett, mivel az kétségbe vonta a terület feletti orosz jogot.
- A reformáció térképéről (15. o.) a határszalagokat kellett törölni, mivel túlságosan összetartozónak mutatta a Német-római Birodalom és Magyarország területét.
- A II. világháború első szakaszát tárgyaló térképen (29. o.) vörös határszalaggal kellett kiemelni a Szovjetunió 1941-es határát a hitleri Németország támadásakor, ugyanakkor Lengyelország megírását az ország 1939-es felosztása után német kézre került területre kellett korlátozni. A második bécsi döntésben Magyarországnak ítélt Észak-Erdélyen pótolni kellett a tengelyhatalmak területi hódítását jelző sraffozást, annak ellenére, hogy a jelmagyarázat szerint az csak az 1939. 09. 01-ig történt hódításokat ábrázolta.

A fent említett kifogások mögött egyértelműen a politika áll, de néhány közülük vagy értelmetlen, vagy tényszerűen nem állja meg a helyét. A 26. oldal térképe a magyarországi munkás és parasztmozgalmakat mutatja be 1849 és 1914 között. Ezen a térképen feltüntetni a *román*, *ruszin* és *szlovák* népn neveket teljesen felesleges, mivel egyetlen egyéb nép sem szerepel rajta. Ugyanerről a térképről, valamint a szabadságharc térképeiről lehetséges törölni a Horvátország és Szlavónia neveket, de ez csak elhallgatása annak a ténynek, hogy ezek a területek Magyarország részei voltak a korszakban. A reformáció térképéről törölt határszalagok semmit nem változtattak Európa képén, mivel a határok ugyanazok maradtak, csak kevésbé feltűnőek. A 15. századi Európa térképéről hiába törölték a *Senki földje* feliratot, ettől a térkép nem jelzi a Moszkvai Nagyfejedelemség jogát a terület felett. Nem is jelezheti, mivel a korszakban az Arany Horda, majd annak utóda, a Nagy Horda uralta a területet. Az Arany Horda neve egyébként szerepel ugyanazon az oldalon, a 15. századi Európa térképe alatt található, az orosz nemzeti állam kialakulását ábrázoló térképen. Ezen az Arany Horda és a Moszkvai Nagyfejedelemség határa között szintén szerepel a *Senki földje* név, amely valószínűleg a két államalakulat közötti ütközőzónára utal. Mindez elkerülte a reklámoló figyelmét, így a kifogás kezelése felemásra sikerült. A legizgalmasabb azonban a Szovjetunió területének ábrázolása a II. világháború kezdetén, mivel a szovjet területi hódítás tényét már az első kiadás térképe is elég kétértelműen próbálja elkenni. A jelmagyarázat szerint ugyanis a Szovjetunió területét 1939. 09. 01-én világos rózsaszín jelzi, amelyet egy sötétebb rózsaszínű határszalag határol. Azonban a világos rózsaszín a térképen túlfut a határszalagon, magába foglalva a háború elején Lengyelország szovjetek által megszállt részét, valamint a Szovjetuniót ért német támadás idejéig a szovjetek által elfoglalt egyéb területeket. Így első ránézésre úgy tűnik, mintha az említett területek a világháború kitörésekor a Szovjetunió részét képezték volna. Ezen a következő kiadás csak annyit változtat, hogy a Szovjetunió 1941. 06. 22-i határát egy nagyon határozott vörös vonallal kiemeli a térkép azt a benyomást keltve, mintha eleve ez lett volna a Szovjetunió határa (2. ábra).

Az atlaszt ért kifogásokat illetően a tárgyilagosság kedvéért annyit meg kell jegyezni, hogy a 9-13. századi térképeken a *romanizált népek*, *vlachok*, *románok* és *szlávok* feltüntetése a Balkánon, a Kárpátokban és Erdélyben a megfelelő időpontokban nem mond ellent a történelmi tényeknek (3. ábra), valamint Erdély a Rákóczi-szabadságharc leverése és 1848 között valóban közvetlenül a korona alá tartozott, és nem volt része Magyarországnak, így a két terület közötti határ megrajzolása indokolt. Szerencsésebb lett volna, ha ezek térképi ábrázolása már az első kiadásban, a szomszéd országok észrevétele nélkül megtörténik.

A politika más oldalról is beleszólt a kiadvány tartalmába. Néhány térkép a korszakra jellemző ideológia következményeként került az atlaszba. Ilyen, az osztályharcot bemutató térkép a *Német parasztháború 1524-25, A párizsi kommun 1871 és a Kína a forradalom és polgárháború idején*. Ezek a témák a tananyag kötelező részei voltak, ám valószínűleg vajmi keveset lendítettek a magyar diákok történelmi látásmódján. Szintén ideológiai háttérű a már említett *Munkás és parasztmozgalmak Magyarországon 1849-1914* térkép, amely a sztrájkok, tömegtüntetések, aratósztrájkok,

parasztozgak, május 1-i ünnepek egész országot lefedő színes jelei révén azt a képzetet keltik, hogy az ország a permanens forradalom állapotát élte az adott korszakban. A parasztfelkelések amúgy végigkísérik az atlaszt. A német és a Dózsa-féle parasztfelkelések térképein kívül megjelennek a százéves háború, a 16. századi Európa, az angol polgári forradalom, a 19. századi Európa, valamint az olasz egység kialakulásának térképein.

Szintén sokatmondó, hogy amíg a II. világháború két szakaszát bemutató térképeken a Hitleri Németország hódításai és hadműveletei a „tengelyhatalmak” vagy „német” megnevezést kapták, addig a keleti front külön térképén a „német fasiszták” kifejezés szerepel, valószínűleg azért, mert a szovjet terminológia ezt követelte meg. A megnevezés egyébként elleplezi a tengelyhatalmak szövetségeseinek részvételét a keleti front hadi cselekményeiben. Furcsa, hogy a keleti fronton kívül a jugoszláv ellenállás is önálló térképet kapott a II. világháború idején.

Apró érdekesség a 7. oldal arab, normann és magyar kalandozásokat bemutató térképén a balkáni magyar kalandozások egyik nyilánál a „Csaba magyara” megírás. Ez Györfy György Csaba vezér személyéhez köthető feltételezésére utal, amely szerint a 10. században a magyarok egy töredéke az ő vezetésével a Balkánra költözött.* A névnek az atlaszban való megjelenése feltehetőleg annak köszönhető, hogy Györfy György a kiadvány szerkesztői közé tartozott.

Végezetül érdemes kiemelni a 15. századi magyarországi vármegyéket bemutató kétoldalas térképet, amely az egyik legszebb a kiadványban. Finom rajzolatú vízrajza, jól olvasható, egyszerű betűtípusai, visszafogott, halvány színezése, szürke domborzatárnyékolása olyan elegáns megjelenést kölcsönöz neki, amelyet a kiadvány későbbi kiadásai sem sikerült felülmúlni. Történeti településnevei külön értéket képviselnek.

A változatlanság évei (1961–1983)

Az esetleges bezúrást és a javításokat követően két év múlva, 1961-ben jelent meg a második, javított kiadás. A kolofon szerint a térképek tervezése 1960 augusztusában fejeződött be. Az első kiadás kifogásolt részeinek javításán túl a térképek számában az eredetihez képest két módosítás történt. A 27. oldalon *Az I. világháború Európában* egyoldalas térképből féloldalas lett, és az oldal másik felére az I. világháború utáni Európa új, féloldalas térképe került. A 32. oldalon új, egyoldalas térképen kísérhetjük figyelemmel a gyarmati rendszer felbomlását, míg a Budapest kialakulását korábban ezen az oldalon bemutató térképsorozat átkerült a hátsó borító belsejére. Az elkövetkezendő 23 évben nem sok változás történt az atlasz életében. Miután 1961-ben a Kartográfiai Vállalat saját nyomdát létesített, 1962-től az Offset Nyomda helyett a vállalat saját maga nyomta a kiadványt.

1967-ben a színek száma 10-re csökkent. Megszűnt a sötétbarna és a szürke, ezért a domborzatárnyékolás átkerült világosbarnába. 1971-ben további kettővel csökkent a színek száma, és 8 színűvé alakultak a térképek. Az újabb két megszűnő szín a zöld és a lila volt. A világosbarna helyére visszakerült a sötétbarna, így ettől kezdve sötétbarna volt a domborzatárnyékolás egészen 1990-ig. A színek számának csökkentése, valamint a domborzatárnyékolás színének a változása rontott a térképek grafikai képén, ízléses színvilágán.

*Makk Ferenc: *Csaba és Alpár*

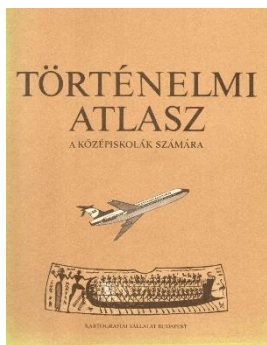
Kelet és nyugat között; Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére; Szerk.: Koszta László; Szeged, 1995

http://acta.bibl.u-szeged.hu/65188/1/1995_kelet_es_nyugat_kozott_351-365.pdf

Kordé Zoltán: *Néhány gondolat a Csaba problémáról; Acta Historica, Szeged, 1996. 01. 01. 103.*

http://acta.bibl.u-szeged.hu/2825/1/historica_103_057-065.pdf

Az átalakítás éve (1984)

1984 volt az első jelentős átalakítás éve. Az oldalak száma 32-ről 48-ra, a térképek száma 87-ről 116-ra bővült. A bővítéssel párhuzamosan a térképeket átdolgozták a kor technológiája szerint. A teljes, újra raszterezett (színek árnyalatát meghatározó pontsűrűség) tisztázati anyag asztronra (műanyag rajzhordozó) került. A színek száma változatlan maradt, de erőteljesebbek, harsányabbak lettek. A narancs helyett visszakerült a zöld. Az új betűtípusokkal (Univers, Times) szedett nevek rajzolata egyszerűbb és kevésbé finom lett a korábnál, viszont jobban olvashatóak, különösen a települések esetében. A szört nevek elhelyezése és ívelése azonban a régi atlaszban szebb volt. A keskenyített, félkövér betűkkel szedett, tömörebbnek, feketébbnek ható címek tördelése csúnyább, de egységesebb. A jelmagyarázati szövegek apró, nagyon vékony, keskenyített típusa nehezen olvasható.

Összességében elmondható, hogy az atlasz külalakja hátrányára változott, egy kicsit harsányabb és durvább lett (**1. ábra**).

A világvetület megváltozott. Baranyi János II. vetületének fokhálózati képe, a szárazföldek alak- és területtorzulása kedvezőbb az előzőnél. A névírásban is változás történt, az ókori görög nevek is fonetikus formában kerültek megírásra. Érdeemes figyelni olyan apróságokra is, mint a helyesírás változása. Az 1959-es atlaszban a Közel-Kelet még egy szó (ld. mellékletek 1. ábra).

Az igazi változás azonban az atlasz tartalmában történt, amely új térképekkel bővült, és a meglévő térképek tartalma is sok esetben módosításra került. A változások megteremtették az alapjait a tér és időbeli összehasonlításoknak. Így például megjelent néhány kitekintés a teljes Földre különböző időpontokban (*A Föld időszámításunk kezdetekor*, *A Föld a IX. században*, *A Föld a XV. században*; *A Föld országai napjainkban*). Újdonság az emberiség östörténetével foglalkozó, az akkori legújabb kutatások eredményét összefoglaló néhány oldal. Ezzel teljessé vált a történelmi korok ábrázolása. Az ókori Kelet térképei bővültek az Asszír Birodalom bemutatásával, nagyobb és részletesebb térképet kapott Egyiptom és Kánaán/Palesztina területe. Ez utóbbi térkép valójában a Kr. e. 12-9. századi zsidó államokat és törzseket ábrázolja.

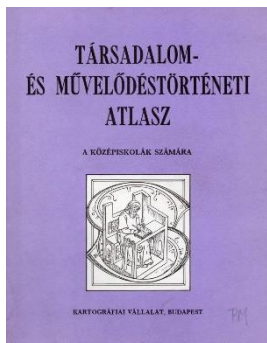
Bővült az újkori történelem fejezete is. Az előző változathoz képest egy tágabb kivágaton nyomon követhetjük a reformáció elterjedését a Brit-szigeteken és Skandináviában. Két részletes térkép mutatja be az európai történelem talán legmeghatározóbb uralkodóházának, a Habsburgok birodalmának történetét a 18. század végéig. Önálló térképet kapott a Lengyel Királyság felosztása és a balkáni államok kialakulása. Az európai történelemmel foglalkozó lapok mellett végre helyet kaptak az Újvilág históriáját feldolgozó térképek (*Közép- és Dél-Amerika indián kultúrái*; *Az Amerikai Egyesült Államok 19. században*; *Latin-Amerika a 19. században*).

Kicsit érthetetlen, hogy a Kádár-korszak vége felé miért jelent meg újdonságként az atlaszban az 1905-1907-es oroszországi forradalom. Az I. világháború térképe egy oldalról fél oldalra csökkent. A II. világháború története átszerkesztésre került. Eltűntek a keleti front és a jugoszláviai hadműveletek önálló térképei, az ottani események a világháború két szakaszát bemutató új térképeken kerültek feldolgozásra.

Bekerültek az atlaszba a korszak legjelentősebb válságterületei is (*Palesztina 1920–1948*; *Zsidó és palesztin népmozgás 1948–1978*; *Arab-izraeli háborúk 1948–1982*; *A koreai háború 1950–1953*; *Az indokínai népek felszabadító harcai 1945-1979*; *A kubai forradalom 1953–1959*; *Közép-Amerika 1950–1987*), valamint a gyarmati rendszer felbomlása. Ez utóbbi eseménysor kezdete nagyjából megegyezik az atlasz első megjelenésével.

Néhány térkép kiemelkedő jelentőségűnek számított az adott korszakban. A Magyar Királyi Földmívelési Minisztérium 1938-ban megjelentetett térképe nyomán készült, a Kárpát-medence Árpád-kori vízrajzát bemutató oldal segítségével először alkothattak képet diákok ezrei a Kárpát-medence víz- és domborzatrajzáról, valamint hazánk vízrajzáról a folyószabályozások előtt. A *Magyarország 1886-ban* című megyeszínezésű térkép és a mellette elhelyezett Magyarország nemzetiségei térkép a II. világháború után először mutatta a tanulóknak újra teljességében a Trianon előtti történelmi Magyarországot és a valóságot a Kárpát-medence népeinek megoszlásáról. A *Magyar Tanácsköztársaság honvédő harcai* és *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása* térképek valójában az ország szétszakítását megelőző folyamatról és a trianoni döntés eredményéről szólnak. A II. világháború után először jelent meg az oktatásban Magyarországnak a két bécsi döntés utáni képe is.

Intermezzo – Társadalom- és művelődéstörténeti atlasz a középiskolák számára

Az atlasz munkálatai 1987 és 1991 között folytak. A 40 oldalas, 8 színes, a cégtől már megszokott francia méretben (23x28 cm) készült kiadvány szintén rendelkezett tankönyvi engedéllyel, mivel a középiskoláknak szánták. A kiadó az ajánlásban hangsúlyozta, hogy a történelmi atlassszal együtt használandó. Tartalmát tekintve tulajdonképpen megelőzte a tantervet. Az hívta életre, hogy az 1980-as évek közepén felmerült a gondolat, hogy a középiskolák számára többet kellene nyújtani a pusztán politikatörténetet bemutató térképeknel. A tematikus atlasz térképeinek többsége pótolta a hiányt a művelődés-, a vallás-, a tudomány-, a művészet, a gazdaság- és a népességtörténet terén.

Újszerűek az őskori, az ókori civilizációkat és a világ középkori kultúráit, a középkori Európa gazdaságát és népsűrűségét, a világgazdaság kialakulását, valamint az ipari forradalom elterjedését bemutató térképek. Külön ki kell emelni az addig tabunak számító témát, a nagy világvallások, azon belül pedig a kereszténység kialakulását és elterjedését ismertető térképeket. Újdonságnak számítanak a 20. század társadalmi problémáival, a népesedéssel, a világgazdaság fejlődésével, az egészségüggyel, az oktatással és a környezetszennyezéssel foglalkozó fél- és harmadoldalas világtérképek.

A 108 térképből 59 egyetemes, 49 pedig magyar témát dolgoz fel a tematikus térképes ábrázolás ismert módszereivel. Ez igen kedvező arány a magyar témák tekintetében. Értékét azonban parányít csökkenti, hogy a 49 térkép felét (24 db) olyan 20. századi társadalomismereti témák töltik ki, amelyek ugyan fontosak (oktatás, iskolázottság, városiasodás, orvosi ellátás, csecsemőhalandóság, házasságkötés, válás, egészségügy, hírközlés, sajtó), de az akkori tananyag szempontjából kevésbé használhatók. A térképek azonban értékesek, mert szemléletes képet adnak az adott témákban a II. világháború előtti (1938) és a Kádár-korszak elejének (1960) valamint végének (1985) magyarországi állapotairól.

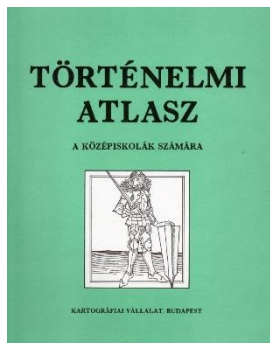
Az oktatás számára is jelentős azonban a magyarországi településpusztulás és ezzel párhuzamosan a népesség változásának bemutatása a török hódoltság idején, majd a török kiűzése után a népsűrűség és a nemzetiségek változása a 18. század vége és a 20. század eleje között. Meg kell jegyezni, hogy a 18. század végi és az 1910-es állapotot tükröző nemzetiségi térképek ugyan mutatják a magyarság elterjedésének növekedését, de elég szerencsétlen megoldás, hogy a két ábrázolás módja nem teljesen egyezik. Mind a kettő színekkel mutatja az elterjedést, de az 1910-es állapot térképe sávozással jeleníti meg a kevert nemzetiségű területeket, és így eltér a 18. század végi állapottól, amely színfoltjai ilyen területeket nem jeleznek. Izgalmas újdonság a Kárpát-medence 1900 körüli magyar néprajzi tájait feltűntető térkép, és fontosak a dualizmus kori Magyarország vasútfejlődését, iparát, városiasodását és egészségügyét ábrázoló térképek.

Az Európa és Magyarország kultúráját, művészetét, tudományos és technikai újdonságait bemutató térképek rengeteg lexikális adatot tartalmaznak. Ezek ábrázolása nem térképszerű, hiszen szöveges formában sorolják fel a személyek, tárgyak, stílusok neveit, művek címeit és évszámokat. Grafikailag jelentősen megterhelik a háttértérképeket, viszont koncentrált formában tárják a diákok elé az adatokat. Hangsúlyozni kell, hogy ezek nem megtanulandóként, hanem csak tájékoztatóként szerepelnek az atlaszban, de jól használhatók a diákok esetleges egyéni vagy csoportos feladatainak a megoldásakor is.

Az oldalakat a térképek körül több száz apró, ízléses, finom, fekete tollrajz díszítette, a grafikák által ábrázolt tárgyak, épületek, műalkotások megnevezésével, valamint az időpont és hely feltűntetésével. A tollrajzokat a kiadó grafikusa, Nagy Árpádné készítette. Az atlasz bevezetője szerint a grafikák azért nem színesek, mivel ebben a méretben „a színek hiteles visszaadása lehetetlen”. A grafikákon kívül még számos ábra, grafikon és diagram egészíti ki a térképek tartalmát (4. ábra).

Bár a tartalmas atlasz rengeteg új ismeretet közvetített a diákok számára, kereskedelmiileg mégsem bizonyult sikeresnek, mivel érthető módon az iskolák többsége nem rendelt még egy másikat a középiskolai történelmi atlasz mellé. Így pár év elteltével, hogy a már megszerkesztett térképek ne vesszenek kárba, azok többségét a cég beépítette a középiskolai történelmi atlaszba.

Változások ideje (1991–2002)

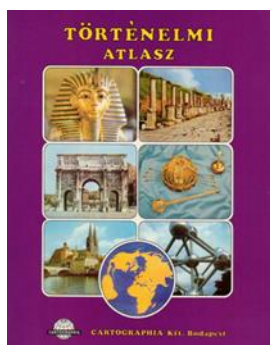

1991 és 1994 között néhány apróbb változás történt az atlasz tartalmában, mivel gazdasági okok nem engedték a bővítést, csak a meglévő terjedelmen belüli változtatást. A rendszerváltozást követően, az ideológiai megkötöttségek megszűnésével kikerült a kiadványból néhány, a munkásmozgalommal és a szocializmus vélt vagy valós eredményeinek bemutatásával kapcsolatos lap (pl. *Párizsi kommün; Munkás és parasztmozgalmak Magyarországon; Forradalom Oroszországban (1905-1907); Jelentősebb beruházások Magyarországon (1960–)*). Az 1918-1919-es szovjet-országi polgárháború egyről fél oldalra szorult vissza, és *A Magyar Tanácsköztársaság honvédő harcai* című térképet felváltotta a Magyarország 1918-1919-ben történő megszállását mutató térkép, amely az előző változaton szemérmesen alig feltüntetett 1914-es

határok közé helyezte a történetet. A felszabaduló helyeken ábrázolásra kerülhettek olyan fontos korszakok, mint a dualizmus kora, az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei, az I. világháború utáni Európa, a két világháború közti Magyarország, valamint a II. világháború következményei (embervesztések, népmozgások, Európa felosztása, ENSZ megalakulása).

Jelentéktelennek tűnő apróság, ám mégis jól tükrözi a politikai életben bekövetkezett változást, hogy a történelmi időszakok meghatározásánál ekkor változik vissza az időszámításunk előtt és szerint kifejezés Krisztus előtt és utánra.

Az atlasz megjelenésén javított, hogy a sokszor maszatosságnak tűnő domborzatárnyékolás sötétbarna színét a szürke váltotta fel.

1994-ben gyökeres minőségi változást hozott az 1991 és 1993 között önálló életet élő *Társadalom és Művelődéstörténeti Atlasz* integrálása a középiskolai történelmi atlaszba. Különösebb technikai akadály nem volt az összeépítésnek, mert az összevonás esetleges szándéka miatt – ahogy az már fentebb kiderült – az új atlasz is francia méretben, 8 színben és a történelmi atlasszal megegyező stílusban készült. Fejtörést csak a két atlasz szerkezetének zökkenőmentes egységesítése jelentett. A művelődéstörténeti atlasz 108 térképéből 66 került át a történelmi atlasz bővített változatába, amelynek így az oldalszáma 48-ról 80-ra nőtt. A kimaradt térképek elsősorban a világ és Magyarország 20. századi társadalomismereti témáiból álltak. Átvételre kerültek a kultúrát ábrázoló oldalak grafikái is. Az átvett térképek a kronológia szerint kerültek besorolásra a korábbi oldalak közé.

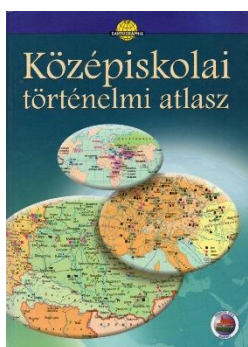
A bővítés következtében lehetőség nyílt néhány új téma kidolgozására. Régi adósság volt a 17. századi Erdély bemutatása, megjelent az Anjou és Zsigmond kori Magyarország, valamint a magyarországi reformáció és ellenreformáció – vagy katolikus megújulás – eseményeinek és a 19. századi Japán felemelkedésének nyomon követése. A közös kiadványba foglalt, különböző időkben szerkesztett 185 térkép nem adott teljesen egységes képet, de a külalakot jelentősen emelték az áthozott grafikák, valamint az ofszet papírról műnyomó papírra történő váltás, és a színes borító. Ugyanakkor a külalakot rontotta, hogy visszatért a barna domborzatárnyékolás, mivel a művelődéstörténeti atlasz nyolc színe között a sötétbarna szerepelt, és így igazodni kellett hozzá. Az összevonásból született kiadvány bár formailag nem volt teljesen egységes, a kibővült tartalom elismeréseként 1995-ben a II. HunDidac Taneszközminősítő Díjversenyen Aranyérmet, azaz 1. díjat szerzett.

Az összevonás következtében megnövekedett terjedeleme nehézkessé tette a használatot és az eligazodást az atlaszban. Ennek feloldására **1998-tól** egy kb. 10 000 nevet tartalmazó névmutató segítette a térképek használatát. A keresőszámok és betűk a foksímsíkokhoz hasonlóan a térképeket határoló vastag és vékony keret között helyezkedtek el, a földrajzi fókímsíkot pedig egyben keresőhálóként is funkcionált. A tartalomjegyzékkel együtt újabb 32 oldal már nem tette lehetővé a kartonborítót és az írkafűzést, ezért fűzött kötet és egy grafikai stúdió által tervezett, a korábrinnál látványosabb keményítáblás borítót kapott. Az új köntőssel a külső megjelenés is méltó lett a tartalomhoz. A bővítéssel együtt az atlaszt gazdasági okokból átdolgozták a 4 color (fekete, cián, bíbor, sárga) színre, és ezzel együtt a nyomdai anyag asztronról filmre került. A 4 színre való átdolgozás

folyamán a raszterezett anyag további raszterezése következtében a több helyen jelentkező moaré (raszterpontok nemkívánatos mintázata) rontott a térképek grafikai minőségén. A 4 színre való átdolgozással párhuzamosan a térképek nagyobbik részéről lekerült a domborzatárnyékolás.

A megújulás (2003)

Az ezredfordulóra, 40 évvel az első kiadás után az atlasz terjedelme 2,5-szeresére növekedett, tartalma átalakult és kibővült, külső megjelenése viszont romlott, a nyomdai feldolgozáshoz szükséges anyagai előregedtek, technológiája elavult. Mindenképpen szükségessé vált teljes megfiatalítása. Ez természetesen már csak digitális formában volt elképzelhető. Az évek során kiforrott térképek javarésze nem igényelte az újra szerkesztést, de a digitalizálás lehetőséget teremtett a további bővítésre és aktualizálásra.

Az atlasz az elmúlt két-három évtized eseményein kívül tovább bővült a régebbi korok történéseivel is. Néhány téma több térképre bontva, néhány pedig nagyobb méretben került ábrázolásra. Így például kettévált az arab hódítás, valamint az arab és az iszlám kultúra, a negyed oldalas Erdély pedig egy oldalásra nőtt. Pótlásra kerültek a korábbi bővítéseknél

helyhiány, technikai, esetleg politikai okok miatt kimaradt térképek. Bővült a tartalom a honfoglalás előtti Kárpát-medence, a honfoglalás, a trianoni békeszerződés és következményei, az 1956-os forradalom és szabadságharc, a szocialista világrendszer felbomlása, a délszláv háború és a határon túli magyarság térképeivel. Nagyobb hangsúlyt kaptak az Európán kívüli világ eseményei (pl. Egyesült Államok, Dél-Amerika, Japán, Palesztin Önkormányzat, a két világrendszer), és több tucatnyi tematikus térkép gazdagította tovább a gazdaság-, népesség-, vallás, település- és csatatérképek sorát. Ilyenek például az ókori városok, a Magyarország nemzetiségei több időpontban, a nándorfehérvári és a mohácsi csata, a Magyarország gazdasága a 16-17. században és a II. világháború legjelentősebb ütközetei. 18 Földet ábrázoló térkép segít a világ eseményeinek különböző időpontokban való összehasonlításában, a gazdaság, népesség, vallások, fegyveres konfliktusok és nemzetközi szervezetek bemutatásában. Az állampolgári ismeretek részeként megjelentek a rendszerváltás óta eltelt időszak parlamenti választásainak térképei és a parlament összetételének ábrái. A kiadvány kapott egy 18 oldalas, a kontinensek és Magyarország történetét párhuzamosan összehasonlító kronológiát, névmutatója pedig kb. 1000 névvel bővült tovább.

A 148 oldal terjedelemből 96 oldalt foglal el a 251 térkép. Az atlasz mérete kisebb lett, 20x28 cm-re (A/4) csökkent, és iskolai termék lévén környezetbarát szempontokat is figyelembe véve klórmentes, matt műnyomó papírra készült.

Teljes stílusváltás történt. A kiadvány új borítót kapott. Az első kiadás óta hordozott és átöröklött, de a többszörös színsíkként és átdolgozás során annak finomságát és visszafogottságát elvesztő, leginkább a régebbi német kartográfiára jellemző stílusjegyek eltűntek. Megjelenésében, színvilágában, térképészeti megoldásaiban egy teljesen új, az akkori ízlésvilágának megfelelő mű készült. A harmonikus színek jobban kiemelik a lényegét. Egységes képet kapott, megszűnt a különbség a korábban összeépített történelmi és művelődéstörténeti atlasz térképei között. A finom, visszafogott, de kifejező (nem „maszatos”), szürke domborzatárnyékolás csak ott került alkalmazásra, ahol a tartalom indokolta, vagy néhol díszítőelemként, ha nem zavarja a tematikát.

A művelődéstörténeti atlaszból átemelt, kevésbé kontúros, kicsit elmosottabb, a korábbi fekete helyett barna (szépia) színű grafikák a sárga háttérszínnel jobban illeszkednek az atlasz tónusaiban sötétebb, de visszafogott, egységes, izléses színvilágához. Elrendezésük harmonizál a térképekkel, nincsenek egymástól kerettel elválasztva, ezért nyugodtabb képet adnak. Az új színek és jelkulcs kialakítását a digitális technológia tette lehetővé. A térképek elrendezése kiegyensúlyozottabb, egységesebb. A finom, keskeny keretmegoldást nem zavarják meg kitörések. A keskenyebb rajzi tükröt kisebb méretarányok ellensúlyozzák. A címek, jelmagyarázatok és rövidítések nincsenek kiablakozva, így azok sem tagolják részekre az oldalakat. A keresőszámok- és betűk, valamint a fókuszszámok a belső kereten belül, a térkép szélén kerültek feltüntetésre, ezért egy kicsit rosszabbul láthatók. Az egyes oldalak térképeit a kereten kívül egy összefoglaló cím foglalja egységbe. A kereten belüli kurrens, félkövér betűs, finoman keskenyített címek jól olvashatók, de nem zavarják a tematikát. A szerencsésen megválasztott betűtípusok és betűméretek következtében nemcsak a térképi nevek, hanem a kevésbé vékony és keskenyített jelmagyarázati szövegek, valamint a térképeken kívüli magyarázatok, feloldások is könnyen olvashatók.

Oldal az első kiadásból

Oldal a 2003-as kiadásból

A térképek partvonal- és vízrajza elnagyoltabb, mint az eredeti atlaszé. Ez azzal magyarázható, hogy a korábbi térképek átrajzolása révén készültek. Néhol figyelmetlenség következtében történt visszalépés is. Pl. a Volga futása az ókori térképeken nem az akkori, hanem a mai állapotot tükrözi, ellentétben az eredeti atlaszsal. A határábrázolások megváltoztak, határszalag csak akkor jelentkezik, ha azt a tematika kívánja. Ez a térképek áttekinthetőségét javítja.

Partvonal az első kiadásban

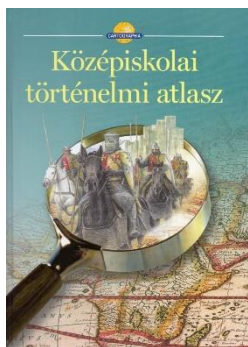

Partvonal a 2003-as kiadásban

A torzulási szempontokból is optimális Baranyi IV világvetület laposabb alakja miatt a korábbihoz képest könnyebben illeszthető az atlasz oldalába. A Föld térképek, különösen a domborzatárnyékolással díszítettek, megjelenésükben és színeikben is szebbek.

Az átalakítás sikerét jelezte, hogy a megjelenés évében az atlasz elnyerte a VI. HunDidac Tanszkozmínosító Díjverseny Nagydíját.

Fókuszban az érettségi (2008)

A kétszintű érettségi bevezetésétől, 2005-től 2016-ig a 40/2002 (V. 24.) számú OM rendelet értelmében bármilyen középiskolai történelmi atlasz szükséges segédeszközként használható volt a középszintű történelem érettségi teljes menetében, emelt szinten pedig az írásbeli egy részén és a szóbelin. Így természetesen megnőtt az atlaszhasználat jelentősége. Mivel az atlasz tankönyvi engedélye 2007-ben lejárt, ezért az engedély megújítása előtti átalakításkor kiemelt szempont lett az atlasz használatának megkönnyítése.

A kiadvány elejére került egy az atlaszhasználatot segítő tájékoztató oldal, amely egyrészt felhívja a diákok figyelmét arra, hogy az atlasz használható az érettségiben, másrészt útmutatót adott az atlasz egyes elemeinek a használatához. A tájékoztató kiemeli a térképek címéből, jelmagyarázatából, jeleiből, neveiből szerezhető információk és a földrajzi háttér jelentőségét, valamint a tematikus térképeknek a következtetések levonásában játszó szerepét. Jelzi, hogy a grafikák nem csak díszítőelemként szerepelnek az atlaszban. Rámutat a térképek, a kronológia és a névmutató együttes használatának jelentőségére, a kronológia szerepére a térben és időben való tájékozódásban, és a névmutatóban található kb. 11 000 névből szerezhető információkra.

A történelmi események és korok közötti eligazodás megkönnyítése érdekében a tartalomjegyzékben színes címek jelzik az egyes történelmi korokat. Ezek a színek megismétlődnek a térképes oldalak kereteként és a kronológia oldalain is.

Az atlasz 148 oldalról 160 oldalasra bővült. Új címlapot kapott, a középiskolai történelmi atlasz ekkor lépett be a kiadó ún. „nagyító” borítóinak sorába.

Az új térképek száma nem sok, viszont jelentős témákat tárgyalnak. Néhány a 18. század végi és a reformkori Magyarország gazdasági-társadalmi jelenségeit – betelepülés, telkes jobbágyok, legnagyobb földbirtokosok, piacközpontok, külkereskedelem, örökváltás – ábrázolja, néhány pedig a 20. század első felének kérdéseit taglalja, így pl. az I. világháború utáni népszavazási és döntőbíráskodási területeket, politikai és szövetségi rendszereket az 1930-as években, határváltozásokat Európában 1938 és 1941 között, valamint a II. világháború után.

A megújított atlasz ezekkel a kiegészítésekkel megfelelt az ekkoriban a középpontba került kompetenciaközpontú oktatás szempontjainak. Néhány közülük – a térképhasználat értelemszerű alkalmazásán túl – a teljesség igénye nélkül:

- Képi források használata
- Információk gyűjtése és következtetések levonása egyszerű statisztikai táblázatokból, diagramokból, grafikonokból, kronológiákból
- Statisztikai táblázatok, diagramok, grafikonok, kronológiák, sematikus ábrák tartalmára vonatkozó állítások megfogalmazása, következtetések levonása, szöveges elemzés készítése
- Történelmi folyamatokról sematikus ábra készítése
- Társadalmi viszonyok, kormányzati struktúrák vázlatos ábrázolása
- Történelmi fogalmak azonosítása, helyes használata
- Atlasz segítségével szempontok szerinti ismeretek gyűjtése
- A földrajzi környezet szerepe az egyes történelmi kultúrák és államok kialakulásában
- A történelmi fejlődés során kialakult régiók bemutatása térképen
- Konkrét történelmi események térben és időben való elhelyezése
- Fontos történelmi események sorrendbe állítása, évszámokkal, nevekkal és helyekkel való összekapcsolása
- Térkép-vázlat, kronológiai tábla, forrás segítségével konkrét eseménysorok bemutatása
- A nagy történelmi korok és a kisebb korszakok elnevezésének és sorrendjének, valamint legfontosabb jellemzőinek ismerete
- A népesedési folyamatok főbb jellemzőinek felismerése és bemutatása

A fentiek eredményeként a diákok számára értő használat mellett megnyitotta az utat történelmi ismereteik áttekintése, rendszerbe foglalása és kiegészítése felé, a gyakorlott használó számára pedig biztonságot nyújtott a sikeres érettségi vizsga letételéhez.

Atlasz és újra a politika (2009)

2008-ban az atlasz újabb 5 évre megkapta a tankönyvi engedélyt, ami sem átalakítást, sem bővítést nem tett lehetővé, ám a kiadó 2009-ben mégis rákényszerült a tartalmi változtatásra.

Hazai felekezeti és etnikai csoportok részéről érte kritika az atlaszt, amely irredentizmust, a nemzetiségek egyoldalú ábrázolását, történelmi tények elhallgatását kérte számon rajta. A kritika szerint a kiadvány a nemzeti radikalizmus megerősödését, a rasszizmust, a szélsőjobboldali nézetek terjedését, végső soron a diákok torz történelemszemléletének a kialakítását segítette.

A kisebb politikai vihart az okozta, hogy a kritikai elemzés készítői hivatkozással a kiadvány kolofonjában szereplő a „*A Cartographia Tankönyvkiadó Kft. kéri a tisztelt Olvasókat, hogy az esetleges tartalmi hibákat szíveskedjenek közölni.*” felszólításra, észrevételeiket a kiadó helyett az oktatási miniszternek küldték el (aug. 10.), majd az elemzés megjelent a dalit.hu portálon (aug. 15. *Se holokauszt se romák – ami a Középiskolai történelmi atlaszból kimaradt*)*. A kiadó minderről a Népszabadság augusztus 24-i számából (*Kimaradt a nagydíjas atlaszból a holokauszt és a cigányság*) értesült, és innen már rövid út vezetett a média figyelmének a középpontjába kerüléséig.

Szüdi János közoktatási szakállamtitkár józan megfontolással a kiadóhoz irányította a kritika megfogalmazóit, és az egyeztetések után megoldás született a kifogásokra, amelyek szakmailag az alábbi sarkalatos észrevételek köré csoportosíthatók.

1. A történelmi Magyarország határainak az ábrázolásával az atlasz a Nagymagyarország tudatot erősíti a diákokban.

Az ehhez a ponthoz felhozott érv – a 160 oldalon 103-szor jelenik meg a történelmi Magyarország – szakmailag értelmezhetetlen, egyszerűen nem vehető komolyan. Hogyan lehetne határok nélkül ábrázolni egy országot, hogyan lehetne pl. a 15. századi Európát a Magyar Királyság határai nélkül bemutatni? Így ebben a kérdésben a kiadó nem tudott, és nem is szándékozott tenni semmit.

2. A nemzetiségek ábrázolása egyoldalú, a magyarországi zsidóság és cigányság nem jelenik meg.
Ez annyiban igaz, hogy az atlasz nemzetiségi térképei színfoltokkal ábrázolják az egyes etnikumokat, ami a zsidóság és a cigányság esetében nem megvalósítható, mivel nem egy jól körülhatárolható területen éltek, és élnek. Megoldásként az 1910-es állapotot bemutató

*<http://www.dalit.hu/se-holokauszt-se-romak/comment-page-1/>

nemzetiségi térképen pontszórás segítségével megjelent a cigányság, míg a zsidóság jelenlétét a vallások elterjedését 1910-ben ábrázoló térképen az izraelita vallás jelzi.

3. Kimaradt az atlaszból a holokauszt és a magyarországi zsidóság és cigányság deportálásának ábrázolása.

A holokauszt áldozatainak bemutatása nem maradt ki, hanem a II. világháború emberveszteségei között jelent meg. Az észrevétel abból a szempontból jogos volt, hogy a magyarországi holokauszt térképesen ábrázolható, és súlyánál fogva megérdemel egy önálló térképet. A magyarországi zsidóság gettósításának és deportálásának bemutatása valóban hiányzott. Ezeket a térképeket *”A gazdasági fejlettség különbségei 2000-ben”* című féloldalas térkép rovására pótolta a kiadó. Méretük kicsi, de a következő kiadás orvosolta ezt a problémát.

4. A kronológia számos fontos eseményt nem jelöl, valamint megfogalmazása egyes esetekben sértő. A kronológia tartalma az események jelentőségének megítélése szempontjából bármikor adhat okot vitára. Ám valóban nem tartalmazott a roma népességgel kapcsolatos adatokat, és hiányzott néhány, a magyarországi zsidóságot érintő, kiemelkedően fontos esemény. Pótlásra került többek között Zsigmond királynak, a Magyarországra érkező cigányok számára kiadott kiváltságlevele, II. József rendelete a zsidók szabad költözködési jogáról, valamint a magyarországi zsidótörvények. Javításra került az olyan stílusban jogosan kifogásolható „mondatszerű”, mint a *„Megkezdődik a zsidókérdés náci programja.”*

Mivel a kritika az Oktatási és Művelődési Minisztériumig jutott, a megoldás érdekében a kiadónak lehetősége nyílt az időközi javításra. Ezt megkönnyítette, hogy a 2009-ben kinyomott atlasz utolsó színes ívének a nyomdában felcserélték a cían és a bíbor színeket, így ezt az ívet mindenképpen újra kellett nyomni. A pótlások és javítások erre az ívre estek.

Az atlaszt ért kritika körül kialakult „vita” a médiában és a dalit.hu oldalon több szempontból is elgondolkodtató. Egyrészt meglepő az észrevételek előítéletes, minősítő és agresszív hangneme. Néhány példa az atlasz és készítői kapcsán elhangzott kifejezésekből: rasszizmus; antiszemitizmus; szándékosság; elhallgatás; jobboldali gondolkodás; az elmúlt események (*romagyilkosságok*) egyik oka az atlasz tartalmában, gondolkodásmódjában is keresendő; tipikus jobboldali gondolkodásra nevelés; egyenes összefüggés a Gárdával, Morvaiakkal, Vonákkal; stb.

Másrészt feltűnő volt az atlaszsal és a térképekkel kapcsolatos tájékoztatatlanság. A kommentelők között volt, aki úgy követelte a visszavonását, hogy az atlaszt nem is látta. Volt, aki úgy ítélte el, hogy saját bevallása szerint nem tudja, hogyan ábrázolható a történelem térképen. Más a szerzők nevét hiányolta, de nem vette észre az első oldalon a szerkesztőbizottság tagjainak felsorolását. Ismét más olyat hiányolt az atlaszból, amit megtalált volna, ha figyelmesen tanulmányozza a térképeket. Így például a kitelepítéseket (94/a térkép), vagy a trianoni határkijelölések szempontjából jelentős vasútvonalakat (80/a). A kritika szerzőinek egyike szerint az atlasz talált megoldást a „területileg nem koncentrált népesség” ábrázolására is, és a szkiták, a szarmaták, a finnugor törzsek, valamint a csángók megjelenítését hozta példának, figyelmen kívül hagyva, hogy a felsorolt népek területileg koncentráltan éltek, csak a terület határa nem ismert. Ezért az adott területen a nevük megírásra kerülhetett. Ugyanez a módszer a hazai zsidó és roma népességnél nem alkalmazható. Több kommentelő az atlasz monopol helyzetét bírálta, nem lévén tisztába azzal a ténnyel, hogy több középiskolai történelmi atlasz közül rendelhettek az iskolák. Hasonlóképpen bírálat érte az atlaszt azért, hogy egy miniszteri rendelet alapján csak az használható az érettségien. A rendelet szerint az érettségien középiskolai történelmi atlaszt lehetett használni, de nem volt meghatározva a kiadó. A tájékoztatatlanságát leszámítva azonban ez a kommentelő próféta volt. Ma már az általa felvázolt helyzet az érvényes. Az érettségien kizárólag az állami atlaszt lehet használni, és a tankönyvjegyzékre is csak az kerülhet fel. Mára tehát megvalósult a monopólium is.

Sajnálatos módon egyetlen egy gondolat nem merült fel a kritika megfogalmazásaiban és a vita résztvevőinek többségében, mégpedig, hogy ez egy hiba, ami javítható. Egy atlasz a hibája mellett sem tehető felelőssé a történelemoktatás minőségéért, a diákok világnézetének alakításáért. Knausz Imre fogalmazta meg: *„Ezt a vitát jogos indulatok és aránytévésztések jellemzik. Nem szabad a magyar történelemtanítást egy segédkönyv alapján megítélni. Megkockáztatom, hogy Vásárhelyi Mária és társai által feltárt tényekért elhanyagolható mértékben felelős a szóban forgó atlasz. Miért kell ezt hangsúlyozni? Mert a baj nagyobb annál, mint amekkorának látszik. Bezúzatjuk ezt az atlaszt, de ezzel még semmit sem tettünk a fiatalok nagyobb és igazabb történelmi műveltségéért. Az igazi probléma ott van, hogy a történelemórák szinte észrevétlenül lebegnek el a diákok feje fölött. Meg a többi óra is.”*

Az idézetben említett Vásárhelyi Mária féle kutatás a 30 év alatti fiatalok történelmi tudatának sajátosságait vizsgálta, különös tekintettel a magyarországi holokauszt eseményeire és a felelősség kérdésére. Az eredmény lesújtónak bizonyult.

A Vásárhelyi Mária által felvetett probléma azonban csak a térkép segítségével nem oldható meg. A tanárok jelentős része örülne, ha diákjaiknak csak a fele rendszeresen használna atlaszt, az értő atlaszhasználatról nem is beszélve. Az átlagos térképismeret szintjét jól jellemzi Sándor György humoralista tréfája, aki egy Burda szabásmintát mutogatva kérdezte a járókelőket, hogyan juthat el a Király utcába, és senki nem tette szóvá, hogy az nem térkép. Mindezt egy olyan országban, ahol a 19. század végétől léteznek az oktatásban iskolai térképek.

Ha feltételezzük, hogy a diákok tudnak térképet olvasni, és tanulmányozzák az atlaszban a magyarországi deportálások azóta pótolta térképét, amely tényszerűen ábrázolja ugyan a csendőrkörületeket, a gettókat, a gyűjtőtáborokat, a vasútvonalakat, azzal nem fognak szembesülni, hogy a magyar hatóságok milyen buzgalommal, szervezeten, néhány hét alatt, még a német megszállókat is meglepő gyorsasággal, „oldották meg” a vidéki zsidóság deportálását. Schol máshol nem ment ilyen gyorsan. Ezt csak a tankönyvből, de legfőképp az órán, a tanártól lehet megtudni.

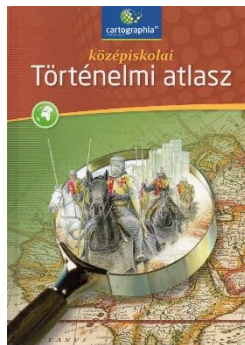
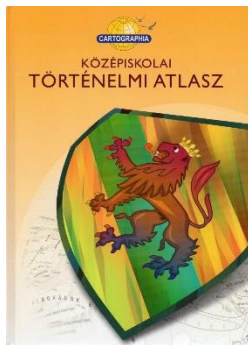
Zárásként egy vélemény azok közül, akiknek a gondolkodását az atlasz formálta.

„Én idén érettségiztem történelemből emelt szinten, és nagyon-nagyon sokszor használtam ezt az atlaszt. Az egész cikket elég hisztérikusnak érzem. Vannak dolgok, amikkel egyetértek (pl. hogy a cigány és zsidó bevándorlást nem részletezi külön térkép), de hogy az atlasz 160 oldalában kéne említést tenni a szlovák, szerb, horvát hősookról és Raoul Wallenbergről, azt kicsit túlzásnak érzem, a tankönyv pont erre van. Ez egy TÉRKÉP! Egyértelmű, hogy a cikket olyan ember írta, aki nem ebből az atlaszból tanult. Én nagyon szerettem, mert segített átlátni az egy időben, de más helyszínen zajló eseményeket, és dolgozatok alatt is jó puskának bizonyult... 😊

Nem gondolom, hogy azért kéne kevesebb Kárpát-medence a történelmi atlaszba, mert a jobboldali érzelmek felerősödnek. Nem kéne semmisnek tekinteni ezt a korszakot. Volt Nagymagyarország, és ezt nem letagadni kéne a nem szélsőjobbosoknak, hanem úgy terjeszteni, hogy az ne indulatokba torkolljon. El kéne fogadnunk, de nem kéne vele a kelleténél többet foglalkoznunk, mint pl. amennyit ez a cikk foglalkozik vele.”

Ennél a gondolatnál felmerül egy másik kérdés. A történelmi Magyarország határainak vagy az ún. országgyarapítás ábrázolásának elhagyása nem ugyanolyan elhallgatás, mint a holokausztról való megfeledkezés? Rendet kellene ebben is tenni, de az atlasz és a térképszek biztosan nem tudnak.

Az utolsó átalakítás (2012)

Az utolsó átalakításkor az atlasz terjedelme tovább nőtt 160 oldalról 184 oldalra. Számos új térkép került bele, több térkép nagyobb méretarányt kapott, de az igazi változás az atlasz szerkezetében történt. Az események korábbi kronológiai sorrendje megmaradt, de az egyetemes történelem, a magyar történelem és a művelődéstörténet témáit három külön fejezet foglalja magába. Így az egyes fejezetek térképei könnyebben, gyorsabban megtalálhatók, és a megoldás nem ütközik a tanterv anyagával sem, mivel az egyetemes és a magyar történelem egyes

korszakainak az eseményeit az is külön-külön tárgyalja. A három fejezet kapcsolódó térképeire az oldalak alján színes oldalszámok utalnak, a színek megegyeznek a térképoldalak kereteinek a történelmi korokra utaló színeivel. Ezzel a megoldással nem szakad meg sem az egyetemes, sem a magyar történelem eseményeinek kronológiai folyamatossága.

A bővítés mellett az atlasz ebben az évben új borítót kapott. Az ok kereskedelmi, az eladott példányszám növekedését várták tőle. Mivel a számítás nem vált be, egy évvel később a kiadó visszatért a nagytitkos változathoz.

Az egyetemes történelmi rész a következő témákkal bővült. Az emberiség korai történelme kiegészült a növénytermesztés és állattenyésztés elterjedésének és a fontosabb haszonnövények és háziállatok háziasításának bemutatásával. Egy teljes oldalt kapott az Orosz Birodalom kialakulása a 14-19.

század között. A *Közép-Európa népei 1910-ben* egyoldalas térkép az I. világháború utáni Párizs környéki békeszerződések következményeinek könnyebb megértését hivatott segíteni. A holokauszt térképe fél oldalasra nőtt, így áttekinthetőbb. Az európai zsidóság történetéről mesél a 11-19. századi zsidóüldözések, valamint a 19. század végén és a 20. század elején lezajlott Kelet-Európából történő zsidó kivándorlás térképe. Új az Európai Unió kialakulásának a térképe, amely néhány évvel később kiegészült a 2014-es európai parlamenti választások bemutatásával. A délszláv háború okainak tisztázásában segítenek a volt Jugoszlávia nemzetiségi megoszlását három időpontban (1450, 1991, 2003) és a Balkán vallási megoszlását 1910-ben mutató térképek. Az elmúlt évtizedek háborús gócpontjainak bemutatása kiegészült a Kaukázus és a Perzsa (Arab)-öböl térségének fegyveres konfliktusaival, valamint az afganisztáni háborúkkal. A két nagy katonai tömb szembenállásának poláris vetületben való ábrázolása szemléletesen mutatja, hogy a hidegháború két nagy táborát katonailag milyen mértékben fenyegette egymást. A globalizáció problémáival foglalkoznak a környezetkárosítást, a népességrebbanást és a gazdasági fejlettség különbségeit feldolgozó térképek. A magyar történelem fejezete is jelentősen változott. A *Kárpát-medence hegy- és vízrajza az Árpád-házi királyok idején* féloldalassal egyoldalassá nőtt, és oldalpárként kiegészült a terület 19. század végi hegy- és vízrajzával, megteremtve a folyószabályozás előtti és utáni állapot összehasonlításának lehetőségét. Négy új térkép mutatja be a honfoglalás előtti Kárpát-medencét a hun, a gót, a langobárd, gepida és avar uralom idején. Jelentőségének megfelelően egyoldalassá nőtt a Hunyadiak hadjáratainak térképe, amelyen ábrázolásra kerültek a Hunyadi-birtokok is. A korábbi két térkép helyett négy ábrázolja az 1848-49-es szabadságharc eseményeit. Méretük ugyan csökkent, de letisztultabbak, áttekinthetőbbek, és jobban követik a szabadságharc szakaszait. A hazai nemzetiségek térképeinek száma bővült a 18. század eleji, azaz a betelepítések előtti, valamint az 1910-es állapot bemutatásával. Ez utóbbin méreténél fogva lehetőség nyílt a korabeli roma népesség részletesebb megjelenítésére. Külön térkép mutatja a cigányság európai vándorlását, és a magyarországi romák 20. század végi hazai jelenlétét kistérségenkénti arányuk alapján. Féloldalassal térkép foglalkozik a magyarországi vallások állapotával a 20. század elején, és önálló térképet kapott az izraelita vallásúak aránya ugyanebből az időből. A magyarországi deportálások térképe a 2009-es kisméretű szükségmegoldás helyett fél oldalt kapott, és a II. világháború témája kiegészült Magyarország német megszállásának történetével. A II. világháború utáni korszak térképei hazánk gazdaságát és kultúráját mutatják a rendszerváltás előtt és után, valamint a magyarországi nemzetiségi kisebbségeket és a Kárpát-medence nemzetiségeit 2000 körül. Az állampolgári ismeretek részeként a parlamenti választások térképei kiegészültek a 2012 előtti és utáni magyar választási rendszer ábrájával.

A művelődéstörténeti fejezet is több részre tagolható. A nyitó oldal összefoglalja az emberiség világképeinek alakulását az ókortól napjainkig. Az ezt követő vallástörténeti rész egyrészt a világvallások kialakulását mutatja be, majd a kereszténység történetét, de a korábbiakhoz képest jobban tagolva, több részre bontva. Nyomon követhetjük a kereszténység elterjedését a 11. század közepéig, a kolostoralapításokat, a hittérítést és egyházszakadást, az egyházszervezeti beosztást, valamint a szerzetesrendek és kolostorok alapítását. Az írás elterjedését szemléltető új térképet az óskori és ókori civilizációkat, az Európa, majd Magyarország kultúráját bemutató térképek követik. Az atlaszt az összehasonlító kronológia és a névmutató zárja.

Az atlasz hat évtizede

Az atlasz első és utolsó kiadása egymás mellé téve látszólag két egymástól független kiadvány. De a két kiadás között eltelt 59 év alatt történt átalakulásokat figyelemmel kísérve egyértelmű a kapcsolat az eredeti és a leszármazott mű között. A folyamatoságot bizonyítja az a 38 térkép is, amely ma is felismerhetően az eredeti atlaszból származik.

Térkép az első kiadásból

Térkép a 2003-as kiadásból

A gazdag térképi adatok folyamatosan bővültek a grafikákkal és a hozzájuk tartozó aláírásokkal, diagramokkal, ábrákkal. A kronológia megjelenése az események időrendjének megidézésén túl megkönnyítette a térképi összehasonlítások értelmezését. A névmutatóval kiegészülve a kiadvány csupán önmagában is képes képet adni egy-egy történelmi korról. Az atlasz terjedelmének növekedése az új térképekkel alapvetően a fenti lehetőséget támogatta. A vallás-, népesség-, gazdaság- és művelődéstörténeti térképek a politikatörténet kiegészítőjeként az események okait, hátterét, következményeit vizsgálják és magyarázzák. Könnyebben érthetőek például, hogy miben gyökereznek az egyes kultúrák különbségei, miért az újkori Nyugat-Európa vált évszázadokra a világ fejlődésének meghatározójává, milyen új konfliktusokat szült az I. világháború utáni rendezés, és honnan eredeztethetőek a délszláv háború okai.

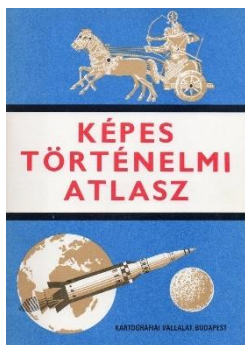
A folytonosság és a megújulás egyik legjellemzőbb példája 15. századi Magyarországot bemutató oldalak. Az 1959-es atlaszban kétoldalas térkép ábrázolta Magyarország közigazgatását kiegészülve Hunyadi János törökellenes és a husziták közép-európai harcait ábrázoló melléktérképekkel. Az 1984-es bővítéskor a melléktérképek kiegészültek Hunyadi Mátyás hadjárataival. A 2003-as átdolgozáskor egy kis melléktérképen összevonásra kerültek a Hunyadiak hadjáratai, és megjelent a nándorfehérvári csata térképe. Egy évtizeddel később azonban tanári kérésre a Hunyadiak kora külön oldalt kapott, mivel kiderült, hogy hiába volt talán a legszebb térképe az '59-es atlasznak a korábban már említett, a Magyar Királyság vármegyerendszerét, városait bemutató kétoldalas térkép, ha tanórán a tananyaghoz nem használható, viszont a Hunyadiak korát és hadjáratait bemutató, a tananyag szempontjából is fontos térkép használhatóságát kétségbe vonta túl kicsi mérete. A Hunyadiak korát bemutató új oldal mellett azonban megmaradt az atlaszban a Magyarország vármegyerendszerét bemutató térkép is, hiszen a történeti értékű korabeli településeket és településneveket tartalmazó térkép képet alkot, és információt nyújt a fénykorát élő középkori Magyarországról.

A bővítések és a komplexitás következtében a 2010-es évekre az atlasz meghaladta egy középiskolai kiadvánnyal szemben támasztott követelményeket, és néhány évvel ezelőtt még az érettségi után a diákok könyvespolcán egy történelmi világtalaszt helyettesíthetett. Mára azonban ez a lehetőség szertefoszlott. Egyik oka, hogy ma már az atlasz nem található a tankönyvjegyzéken, a másik pedig, hogy 2017 után a vizsgaleírás szerint a történelem érettségi vizsgákon kizárólag „az állami tankönyvfejlesztésért és kiadásért felelős szerv által kiadott, kronológiai adattáblázatot nem tartalmazó középiskolai történelmi atlasz” használható. Így az atlasz már nem elérhető a diákok számára.

Képes történelmi atlasz

A Képes történelmi atlasz ugyan nem tartozik a Cartographia legrégebbi kiadványai közé, hiszen a földrajzi atlaszok és a középiskolai történelmi atlasz is korábbi származnak, ám az általános iskolai földrajzi atlasz után a második legnagyobb példányszámban kiadott terméke a kiadónak. 1970 óta, 53 éve minden évben megjelent, és közel 6 millió példány fogyott belőle. 24 oldalról 64 oldalra bővült, térképeinek száma 65-ről 141-re nőtt. Az átalakítások során egyszer teljesen megújult, a hagyományos technológiát felváltotta a digitális, nyomdai színeinek száma 8-ról 4-re csökkent, és tökéletesen új külsőt kapott.

Az első kiadás (1970)

A célzottan a 10-14 éves korosztály számára készült kartonborítós, irkafüzéses, A/4-es (20x28 cm) méretű, 8 színes (fekete, vörös, sötétkék, zöld, szürke, világoskék, rózsaszín, sárga) atlasz 24 oldala és a két borító belső 65 térképet tartalmazott. A térképek vékony kék keretétől az oldalak széléig színes sávok keretezik a térképeket. A színes szegélyek csak díszítő elemnek tűnnek, logikát nem lehet felfedezni az oldalak témája és a színes keretek között. A térképek mellett méretarány nincs feltüntetve, csak vonalas aránymérték, azaz mértékléc. A térképek egy része rendelkezik fokhálózattal, egy része nem. A Baranyi II vetületben készült világtérképeken érthető módon van fokháló, és az atlasz utolsó harmadában, a hetedik-nyolcadikos tananyaghoz köthető térképeken látható fokháló, de ezek között sem mindegyiken. Az atlaszban általános jelmagyarázat nincs, a jelek csak azoknál a térképeknél kapnak magyarázatot, ahol szükséges. A térképek egy része – elsősorban a Magyarország térképek – domborzatábrázolást kapott, de nem egyértelmű, hogy mi volt a vezérlő elv a kiválasztásnál. Például az I. világháború térképén feltűnik domborzatot, a II. világháborúén nem. A domborzat színe szürke, északnyugatról megvilágított halmos, ún. „vakondtúrásos”. Ez igen látványos, az adott korosztály számára könnyen értelmezhető. Hasonlóan könnyen érthető és feldolgozható a csekély, visszafogott tartalom. A térképek nem sok nevet tartalmaznak, de a településnevek esetében a betűnagyság elég kicsi, így nehezen olvashatóak. Sok esetben rontja az olvashatóságot a szürke, halmos domborzatábrázolás is. A tartalmilag nem zsúfolt térképeken a terület sok száz, apró, 1-2 cm nagyságú, színes épületek, tárgyak, eszközök, találmányok, portrék, viseletek, életképek, jelenetek grafikái töltik ki. Ezek a grafikák Keresztesi Albertné munkái. A grafikák, ha témájuk megkívánja, topográfiai helyhez köthetők (5. ábra).

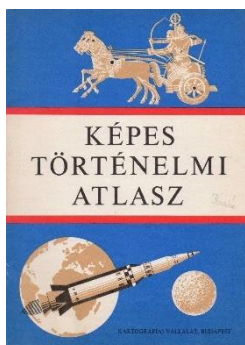
Az atlasz az egyetemes és a magyar történelem bemutatásában kiegyensúlyozott, hiszen 33 az egyetemes történelem, 32 pedig a magyar történelem eseményeit dolgozza fel. Az őskor nem jelenik meg a térképek között, 9 az ókorral, 13 a középkorral, 28 az újkorral és 14 a legújabb korrall foglalkozik. A térképek többsége a politikatörténet kategóriájába sorolható, tematikus térkép nem található közöttük, csak két településtérkép (az ókori Athén és Róma), valamint a technika és tudomány nagy vívmányait a 19. század közepétől a múlt század közepéig bemutató térképi háttérre helyezett grafikagyűjtemény. Az első és a hátsó borító belsején a magyar és az egyetemes történelem jeles csatáinak grafikus térképes feldolgozása található. A hátsó belső borítót a csatatérképeken kívül „A történelmi korok és az emberiség fejlődése” című grafikus időszalag foglalja el, amely kiegészül a marxista történettudomány által meghatározott társadalmi berendezkedés és fejlődés terminológiájával (ősközösség, rabszolgaság, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus). Az ábrán kívül az atlasz több térképén is megjelenik a korabeli ideologikus tananyag nyoma. Ilyenek a magyarországi munkás- és parasztmozgalmakat, Marx, Engels és Lenin életútját, a párizsi kommünt, az 1917-es szentpétervári felkelést, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezett polgárháborút, a Tanácsköztársaság harcait és a magyarországi szocialista építést feldolgozó térképek. Erősen didaktikus az atlaszt záró, a Föld országait 1970-ben bemutató térkép is, amely fő mondanivalója a világ kettéosztása szocialista és fejlett tőkés országokra.

Érdekessége az atlasznak, hogy a Magyarországon megjelent iskolai atlaszok közül az egyetlen, amely az európai és csendes-óceáni harcateren kívül megkísérli globális módon, egységében ábrázolni a II. világháborút. Ez sajnos csak félig sikerült, mivel a rosszul megválasztott Eurázsia-Óceánia kivágat kizárja az igen jelentős atlanti-óceáni események bemutatásának lehetőségét.

Figyelembe véve, hogy a tanulók a 4. évfolyamból úgy érkeznek, hogy térképi ismeretekkel még nem rendelkeznek, a fentiek ellenére összességében elmondható, hogy a térképek egyszerűségük és

néhol ideologikus tartalmuk mellett is színesek, látványosak, és a 10-14 éves gyerekek számára böngészésre, a térképek megkedveltetésére és a térképhasználat elsajátítására alkalmasak.

Az első átalakítás (1980)

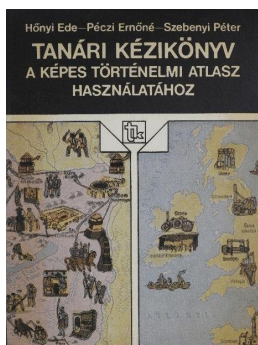

Az átalakítás az 1978-as új tanterv 1980-ban történő bevezetéséhez köthető, amint arra az atlaszhoz készített tanári kézikönyv bevezetője is utal: „Az 1980-ban életbe lépett általános iskolai történelem- az állampolgári ismeretek tanterv bevezetésével új tankönyvek és más taneszközök készültek.”

Az atlasz műszaki paraméterei közül csak a terjedelem változott, 8 új oldallal 32 oldalra bővült. Született egy östörténeti oldal, amely az emberiség kialakulását és elterjedését, valamint hazánk legjelentősebb őskori régészeti emlékeit mutatta. A középkori fejezet kiegészült az arab kultúra és a keresztes hadjáratok, az újkori történelem pedig a német és az olasz egység, valamint a balkáni államok kialakulásának bemutatásával. Nőtt a világra történő kitekintések száma, hiszen a nagy földrajzi felfedezések idején túl egy 18. és egy 19. századi világtérkép mutatja az

európai hatalmak terjeszkedését és a gyarmatosítás folyamatát. Hasonló kitekintés lehetne a napjaink életét bemutató világtérkép, de ez az oldal sajnos csak egy térképi háttérre helyezett grafikagyűjtemény. Igaz, hogy az atlaszsal ismerkedő 10 évesek számára jó bevezető a világ és a kontinensek megismeréséhez. Szintén grafikagyűjteménynek nevezhetők a tudomány és kultúra 15-18. századi, valamint a művészet és tudomány újkori eredményeinek és képviselőinek grafikáit egy Európa háttértérképen bemutató oldalai. Ezek nem segítik a térképpel való ismerkedést, mert a grafikákat hiába helyezték el topográfiailag nagyjából megfelelő helyre, határok és országnevek nélkül a diákok számára nem adnak segítséget ahhoz, hogy maguktól rájöjjenek, hová köthetők a grafikák. Ez főleg az újkori térképnél sajnálatos, mert a 7. évfolyam esetén a tanulók számára ez már nem okozna kihívást. A pozitívuma ezeknek az oldalaknak, hogy a politikatörténeten túl megjelennek a művelődéstörténettel kapcsolatos témák. A magyar történelmi rész kiegészült Magyarország 18. századi térképével, és ezzel párhuzamosan megjelent az első tematikus térkép az atlaszban. Bátorralan próbálkozásként egy 4x5 cm-es pontszórásos bélyegterkép tájékoztat Magyarország 18. századi nemzetiségi megoszlásáról. Az ideológiával kapcsolatos események ábrázolása tovább bővült, mert bár a magyarországi munkás és parasztmozgalmak térképe kikerült az atlaszból, helyette azonban újként kerültek a kiadványba az európai és az oroszországi munkásmozgalom kibontakozásának, az európai kommunista forradalmi mozgalmaknak, valamint a kommunista pártok megalakulásának térképei. Mai szemmel nézve helypazarlásnak tűnik a bővítésnek ez a része, különösképp, ha figyelembe vesszük, hogy kikerült az atlaszból az amerikai kontinens történetét feldolgozó valamennyi térkép (*Észak-Amerika a XVIII. század végén; A dél-amerikai államok kialakulása; Az Amerikai Egyesült Államok a XIX. században*).

A fentiek mellett, a bővítés ellenére – bár érthető módon – hiányoznak a két világháború utáni rendezés, a két világháború közötti határváltozások, a dualizmus kori Magyarország fejlődésének, és a történelmi Magyarország felbomlásának térképei.

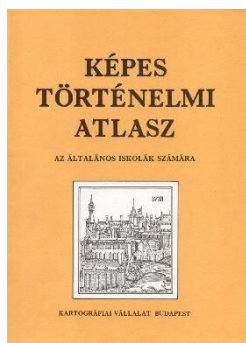

Az atlaszhoz 1983-ban tanári kézikönyv (*Tanári kézikönyv a Képes történelmi atlasz használatához*) készült, amelynek egyik indoka, hogy az új tanterv a korábbiaknál alaposabban foglalkozott a történelmi térben való tájékozódóképesség fejlesztésével, ezért az atlasz jelentősége a történelemtanításban tovább növekedett. A kézikönyv vázolja az atlasz szerepét a történelmi térben való tájékozódóképesség fejlesztésében, ismerteti, hogyan kapcsolódik egyéb topográfiai és más szemléltetőeszközökhöz, és részletesen ismerteti a térképek koncepcióját, értelmezi az ábrákat és a jelzéseket.

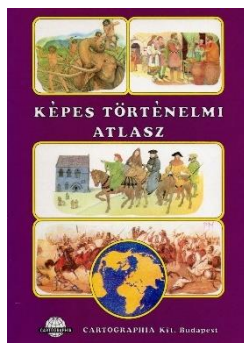
A kézikönyv terjedelme 160 oldal, mérete 20x15 cm, kötése fűzött, keményítáblás. Szerzők Hőnyi Ede és Pécsi Ernőné, az akkori Kartográfiai Vállalat dolgozói, valamint Szebenyi Péter történelemtanár és módszertanos, mindannyian az atlasz szerkesztőbizottságának tagjai.

Változások évei (1991-1997)

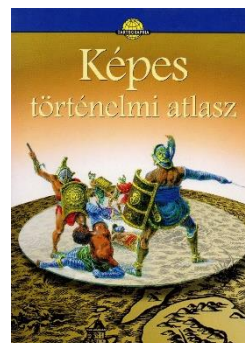
A '90-es évek folyamán az atlasz kisebb nagyobb változásokon esett át. Műszaki jellemzőiben annyi módosulás történt, hogy az évtized közepétől a belívek ofszet papírját matt műnyomó váltotta fel, a kartonborító pedig fényes fóliát kapott. Legtöbbet a borító változott, a jelzett időszakban háromféle címlappal jelent meg a kiadvány.

1991

1994

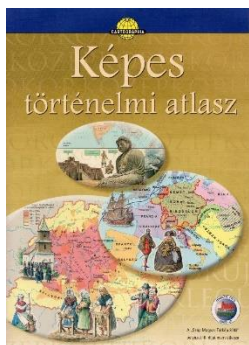

1997

Az 1991-ben történt változások egyértelműen az atlasz ideológiamentessé tételét jelentették, eltűntek az ilyen jellegű témák. Kikerültek az atlaszból az európai és az oroszországi munkásmozgalom, a párizsi kommün, a magyarországi szocialista építés, valamint az európai kommunista forradalmi mozgalmak és kommunista pártok megalakulásának térképei. „*A Nagy Októberi Szocialista Forradalom / A polgárháború és intervenció*” címet felváltotta a „*Forradalom, polgárháború és intervenció Oroszországban*”. A Tanácsköztársaság harcainak ábrázolását felváltotta a történelmi Magyarország 1918-1919-es eseményeinek bemutatása, a trianoni határokon belül ábrázolt „*Magyarország felszabadítása*” térképet pedig felváltotta az 1944-1945-ös hadműveletek 1941-es határok mentén történő megjelenítése. Ugyanakkor visszakerült az 1980-as átalakításakor kihagyott, az amerikai kontinens történelmével foglalkozó három térkép (*Észak-Amerika a XVIII. század végén; A dél-amerikai államok kialakulása; Az Amerikai Egyesült Államok a XIX. században*). Új az I. világháború utáni változásokat bemutató, Európa 1914-es és 1922-es állapotát összehasonlító két térkép, új a hazánk 1938-1941 közötti határváltozásait és területgyarapodását, valamint az 1848. március 15-én Pest-Budán lezajló eseményeket bemutató térkép. „*A Föld országai napjainkban*” térképet felváltotta „*A gyarmatok függetlenné válása 1918-tól*” A hátsó belső borítóra az időszalag helyett nevezetes történelmi évszámok táblázata került.

1997-ben, szintén a hátsó belső borítón az 1917-es petrográdi forradalom, valamint a sztálingrádi csata térképét a Don-kanyar és Budapest 1956-os eseményeinek a bemutatása váltotta fel.

A megújulás (2003)

A 2000-es évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy az atlasz egyre kevésbé felel meg a követelményeknek. A NAT bevezetése miatt felülvizsgálatra szorult a tartalma, formailag, módszertanilag a 21. század már más követelt, és 2002-ben, a 33. kiadásnál egyértelművé vált, hogy az asztronon levő nyomdai anyag oly mértékig előregedett, hogy nem alkalmas minőségi kiadvány nyomtatására. Erre az időszakra a cég is leküzdötte átalakulásának gazdasági nehézségeit, így a középiskolai atlaszsal párhuzamosan belevágott az általános iskolai változat megújításába is. Ez természetesen már csak digitális formában történhetett.

Az irkafűzött, fóliázott kartonborítóba kötött, klórmentes matt műnyomó papírra nyomott, 4 színes (fekete, cián, bíbor, sárga), A/4-es (20x28 cm) méretű megújult atlasz 12 új oldallal 44 oldalasra bővült. Konceptiója teljesen eltért a megelőző kiadványétól. A térképekről lekerültek a grafikák, és a térképek mellett megjelenve – de nem függetlenül a térképektől – önálló szerepet kaptak. Ennek megfelelően, szakítva a korábbi 1-1/2-1/4-1/8 oldalas térképi elrendezéssel, nem csak térképek töltik ki a teljes oldalakat, hanem a grafikákkal megosztva teszik azt. A 103 térkép méretét a téma fontossága és a tartalom sűrűsége határozta meg. Eltűnt a halmos domborzatábrázolás, helyette, ahol szükséges, szürke summer egészíti ki a tartalmat. Az oldalakon az oldalszámok és a grafikák címének különböző alászínezése utal arra, hogy melyik történelmi korszakhoz tartoznak az oldal térképei és grafikái (6. ábra). Az első belső borítón összehasonlító grafikus időszalagon követhetők nyomon az egyetemes és a magyar történelem legfontosabb eseményei. A hátsó belső borító térképe a legnagyobb magyar utazók kalandozásait dolgozza fel, kiegészítve az utazók portréjával, és az utazások egy-egy jellemző jelenetével.

A térképek mérete számos esetben kisebb az előző változat hasonló térképeinél, ennek ellenére a választott betűtípusok és a betűméretek következtében a térképi nevek jobban olvashatók, és nem zavarja az olvasást sem a halmos domborzatábrázolás, sem a grafikák (5. ábra).

Az atlasz kb. 500, részletesen kidolgozott, nagyon finom, leheletnyi kontúrral rendelkező, vízfestékkel festett grafikája mérete és hitelessége folytán lehetőséget ad a velük való elmélyült munkára. Művészi megjelenésük Bedzsula István, rajzfilmes grafikus nevét dicséri. A fotónál többet nyújtanak, mert kiemelik a lényegét, és olyat is ábrázolnak, amiről fotó nem található.

A grafikák a vizuális információk gyűjtésén, értelmezésén túl a tanterv által előtérbe helyezett életmódtörténet bemutatásában is segítséget nyújtanak a diákoknak. A rekonstruált vagy elképzelt, színesen, mozgalmasan megjelenő tárgyak, fegyverek, öltözetek, épületek, járművek, életképek, rekonstrukciós rajzok, történelmi festmények szinte megelevenednek az oldalakon, és forrásként szolgálnak az életmódtörténet tanításához. Megragadják a képzeletet, működtetik a fantáziát, lehetőséget nyújtanak a részletek megfigyeléséhez, mindezzel segítséget nyújtva a diákok fogalmi gondolkodásának kialakításához.

Néhány grafika a megújult Képes történelmi atlaszból

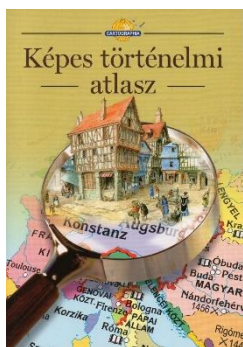
Az előző atlasz térképei közül kimaradtak azok a kultúr-, technika-, tudomány- és művelődéstörténeti oldalak, amelyeken a térképi háttér tartalommal nem rendelkezett, csak a grafikák elhelyezésére szolgált (*Napjaink élete; A tudomány és a művészet Európában a XV–XVIII. században; A technika és a tudomány nagy vívmányai a XIX. század közepétől; A művészet és a tudomány az új és legújabb korban*). Mivel az osztályharc bemutatása már nem kapott szerepet a tantervben, így kimaradt az atlaszból a „*Rabszolgafelkelések Itáliában*” című ókorhoz tartozó térkép, de meglepő módon kikerült az ipari forradalmat bemutató térkép is, amely a kezdetektől jelen volt az atlaszban.

Ezzel szemben számos tartalmilag és kartográfiai új térkép tölti ki az oldalakat. Megjelentek a korábban mellőzött vagy tiltott témák (pl. *Bibliai tájak; A reformáció; A katolikus megújulás; Magyarország népei a XV. században; A Monarchia nemzetiségei 1910-től; Néprajzi tájak és csoportok 1910 körül; A trianoni béke következményei*). Bekerültek a napjaink társadalmi környezetének könnyebb megértését szolgáló állampolgári ismeretek (pl. *Az Európai Unió; A polgári jogállam felépítése; Parlamenti választások*), és feltűntek a tematikus térképek (pl. *Az írás elterjedése; Az 1347–53. évi pestisjárvány; Természetes szaporodás; A gazdasági fejlettség különbségei; A napi kalóriaigyoasztás*).

Az atlasz a megjelenés évében elnyerte a Szép térkép verseny 3. díját.

A megújult atlaszhoz új tanári kézikönyv is készült. A 104 oldalas, az atlasz méretével (20x28 cm) megegyező, kartonborítás, irkafűzött kiadvány szerzője Foki Tamás. Címe változatlan: „*Tanári kézikönyv a Képes történelmi atlasz használatához*”

Apró, de jelentős változások (2006)

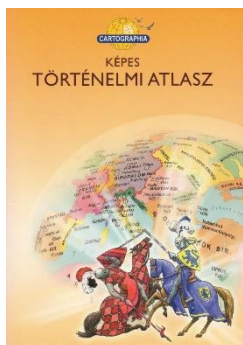
A 2006-ban kiadott atlasz változásai elsősorban nem a térképeket érintették, jelentőségük inkább módszertani. 44-ről 48-ra nőtt az oldalak száma, a 4 oldalból azonban csak egy kapcsolódik a térképekhez. Az előző változat utolsó oldalának tematikája kettévált. Önálló oldalt kapott a rendszerváltás utáni Magyarország, amelyen új térkép mutatja be hazánk 1990 és 2006 közötti gazdaságát és kultúráját, és ehhez csatlakozik az előző atlaszból már ismert két ábra a parlamenti választásokról és a polgári jogállam felépítéséről. Az Európai Unió kialakulását nyomon követő térkép új oldalra került, és kiegészült az Unió döntési mechanizmusát bemutató ábrával. A további három oldal egyike az összehasonlító időszakot bővíti, így külön-külön oldalra került az egyetemes és a magyar történelem eseményeit bemutató rész. További újdonság a Magyarország uralkodói és az önálló Erdély fejedelmei közötti

elgazodást segítő táblázat. Az atlasz legjelentősebb újdonsága azonban a „*Hogyan használj atlaszodat*” című oldal, amely nem csak a diákok, hanem a tanárok számára is igyekszik útmutatót adni atlasz sokoldalú használatához, a térképek és a grafikák nyújtotta lehetőségekhez (7. ábra).

Az atlasz mérete megváltozott, tényleges A/4 méretűre (21x29,7 cm) nőtt. Ennek következtében parányit növekedett a térképek mérete is, ami segíti a térképi tartalom áttekinthetőségét és az olvashatóságot. Külső megjelenésén sokat emelt az új borító, amely ekkor lépett be a sorozatnak tekinthető „nagyító” borítók közé.

2011-ben a Nemzeti Tankönyvkiadó által meghatározott tartalom szerint a két kiadó közös gondozásában megjelent egy történelmi atlasz az általános iskolások számára (**A Nemzeti Tankönyvkiadó Történelematlasza Általános Iskolásoknak**). Az atlasz néhány újonnan szerkesztett térképét leszámítva a Képes történelmi atlasz térképeire és grafikáira épül.

Az utolsó átalakítás (2012 / 2016)

Az atlasz történetében az utolsó jelentős átalakítás 2012-ben történt, amelyet 2016-ban egy apró korrekció követett. A kiadvány 48 oldalról 64 oldalra bővült, így a tartalom 12 új oldallal, 30 új térképpel és 38 új grafikával gazdagodott. Könyvészeti szempontból pozitív változás, hogy az első és hátsó borító belsejéről eltűnt a tartalom, üresek maradtak. Az első oldalra egy belső címlap, a tartalomjegyzék pedig a hátsó borítóról a második oldalra került. A már korábban jelzett kereskedelmi okokból ebben az évben ez az atlasz is új címlapot kapott, amelyet a

következő kiadásnál újra a sorozati „nagyító” változat váltott fel.

Az új oldalak között található olyan, amelynek teljesen új a tematikája, és találhatók olyanok, ahol a térképek másképp lettek csoportosítva, vagy bővült a korábbi tematika. Mivel az ötödikes történelem tananyag a történelem forrásainak bemutatásával indult, így az atlasz első térképes oldala is változott, az eddig megszokott östörténet helyett két korábbi térkép (*Hazánk fontosabb régészeti lelőhelyei; Az írás elterjedése*) és a hozzájuk tartozó grafikák átcsoportosításával a történelem forrásait bemutató oldal jött létre. Új a világvallások születését bemutató oldal, amelyen a világvallások bölcsőjét és a kereszténység európai elterjedését követhetjük nyomon. Vadonatújak a román stílus, a gótika és a reneszánsz európai és magyarországi megjelenését bemutató oldalak. Mivel az idetartozó grafikák egy része a középkori Európát és Magyarországot bemutató részből került át, az ott felszabaduló helyeken lehetőség nyílt a cigányság európai bevándorlásának és az Árpád-ház európai kapcsolatainak ábrázolására. Új oldalt kapott a Hunyadiak kora Magyarországon, valamint az ipari forradalom Angliában és Európában. A 18. századi Magyarország története is kapott még egy oldalt, így három térkép mutatja a Rákóczi-szabadságharc eseményeit, valamint a korszak kiegészült a betelepülések és a belső vándorlás térképével. Az 1848-1849-es szabadságharc egy oldalas bővítése lehetőséget teremtett arra, hogy az eseményeket 2 térkép helyett 4 térképen követhessük, így a harcok egyes szakaszai könnyebben és érthetőbben ábrázolhatók. A II. világháború eseményei közül a magyarországi hadműveletek önálló oldalra kerültek, és kiegészültek a magyarországi vidéki zsidóság deportálásának történetével, valamint a budapesti gettók térképével. A világháború európai és csendes-óceáni színterei két oldalra kerültek, ami lehetőséget biztosított egy régi adósság rendezésére. Helyhiány miatt ugyanis az európai frontokat ábrázoló korábbi két térképről lemaradt az észak-afrikai hadszíntér, ami most pótlásra került. Önálló oldalt kapott a holokauszt, kiegészülve a II. világháború emberveszteségeivel és népmozgásaival. Magyarország 1957-1989 közötti története is egy oldallal bővült, külön térképet kapott a kultúra és városiasodás, valamint a nemzeti kisebbségek helyzete. Tematikájuknál fogva az új térképek közül érdemes kiemelni még a következőket: *A népvándorlás Ázsiában, A két világrendszer egymás mellett élése (1945-1989), Környezetkárosítás 2000 körül*. A két világrendszer térképénél hangsúlyozni kell az ábrázolás módját, mivel a poláris vetület a diákok számára jól mutatja, hogy a két nagy rivális, az Egyesült Államok és a Szovjetunió milyen közel fekszik egymáshoz a sarkvidék felől nézve, valamint, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei miként kerítik be a Szovjetuniót.

A 2016-ban történt módosításnál a könyvészeti szempontokat újra felülírva a Magyarország uralkodói táblázat az első borító belsejére, az időszak pedig az utolsó és a hátsó borító belső oldalára került. A felszabaduló két oldal helyet adott a „*Magyarok a Kárpát-medencében*” című új oldalnak, és visszakerült az atlaszba a „*Nagy magyar utazók*” térképe, amely a 2012-es átalakításkor kimaradt. Apró módosításként a 15. századi Magyarország oldala kibővült egy korabeli Buda és Pest térképével.

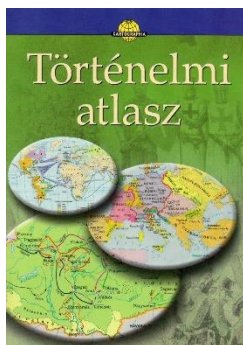
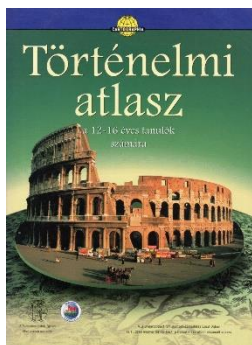
A Képes történelmi atlasz megújult változatát legjobban talán Szabolcs Ottónak az atlasz hátoldalán olvasható ajánlása jellemzi: „*A tartalmi és pedagógiai elemek szorosan egybekapcsolódnak, így a térkép és kép együttese nem csupán és nem elsősorban illusztratív szerepet tölt be, hanem egyben a tanórai elemzés és az érdeklődők számára az otthoni bűvázkodás eszköze. Ez az atlasz nem a hagyományos tanítás, hanem a képességfejlesztés pedagógiai elvére épít.*”

Történelmi atlasz

A Történelmi atlasz első kiadása 1997-ben jelent meg, de a tankönyvjegyzékre csak 1998-ban került fel. A kiadó eredetileg egy, az ekkor bevezetett NAT-hoz igazodó, azzal kompatibilis atlasz készítését tűzte ki célul. A szándék érthető, de az elkészült kiadvány – hiába volt korszerűbb annál – az akkori *Képes történelmi atlasz* forgalmát rontotta volna, a 4 osztályos gimnázium pedig a tartalmát kevesellte volna. Így a borítón megjelenő *12-16 éves tanulók számára* alcím az általános iskola és a 4 osztályos gimnázium közé pozicionálta, és az egyedi tantervvel tanító 6-8 osztályos gimnáziumok számára ajánlotta. A későbbi évek rendelkezései alapján azonban nyilvánvalóvá vált, hogy terjedelménél, tartalmánál fogva jól használható több iskolatípusban is, az általános iskolák, a gimnáziumok, valamint a szakközépiskolák, szakiskolák egy része is szívesebben tanít a forgalomban levő másik két atlasz helyett ennek az atlasznak a segítségével. Ezért néhány évvel később lekerült a borítóról a korosztályra utaló rész, és a továbbiakban csak a *Történelmi atlasz* cím szerepelt, a tankönyvjegyzék pedig az általános és középiskolák – tehát valamennyi iskolatípus számára – ajánlotta. Az általános iskolák közül azok rendelték, amelyek valamilyen okból nem akartak a *Képes történelmi atlasz*sal dolgozni, például nem az életmódtörténet tanítása állt a középpontban. A 8 és 6 osztályos

gimnáziumokban az alacsonyabb évfolyamok korosztályi sajátosságainak jobban megfelelt ez a változat, mint a Középiskolai történelmi atlasz, a szakközépiskolákban pedig a középiskolai változatnál kevesebb tartalom igazodott jobban a követelményekhez.

Az első kiadás (1997)

A 40 oldalas, A/4 (20x28 cm) méretű, 4 color színes, fóliázott kartonborítós, irkafűzött kiadvány térképei kronologikus sorrendben követik nyomon a történelem eseményeit. Általános jelmagyarázatot az atlasz nem tartalmaz, minden térkép saját jelmagyarázattal rendelkezik. Visszatérő jelek az ásványkincsek jelei, a kultúrát jelző piktogramok (egyetem, könyvtár, színház, múzeum, nyomda), valamint a gazdasági jelek sárga négyzetben levő piktogramjai. A térképek tartalma visszafogott, ezért könnyen áttekinthetők, jól olvashatók. Az

áttekinthetőséget segíti, hogy a világtérképeket kivéve a térképeken nincs fókahálózat. Színvilága eltér a kiadó korábbi atlaszaiban megszokott színektől, a vastag, cián kerettel körülvett térképek többségét kellemes pasztellszínek jellemzik. Néhány térképen szürke (raszterezett fekete) domborzatárnyékolás utal a földrajzi háttérre. Újdonság, hogy az oldalak átfogó oldalcímeket kaptak. Az oldalak többségét a térképek mellett apró grafikák színesítik. A fekete tollrajzok az adott korszakok tárgyait, épületeit, járműveit, eszközeit, híres személyiségeit mutatják be. A tollrajzok egy része megegyezik az egykori művelődéstörténeti atlasz grafikáival, a többi a Cartographia szerkesztőjének, Bárkainé Neményi Mártának a munkája (8. ábra).

Az atlasz tartalmánál, az ábrázolt korszakok és területek térképeinél fogva korszerűbb az akkor 28. kiadását elérő Képes történelmi atlasznál. 113 térképe a kerettanterv anyagához igazodott, több, mint 55%-uk újkori és legújabb kori témákat dolgozott fel. A tematikus térképek sorában település, népesség, vallás, csata, gazdaság és komplex gazdaság-kultúra térképeket találunk.

A megjelenés évében az atlasz dicsértet kapott a Szép térkép versenyen, és Ezüst díjat nyert a III. HunDidac Taneszközminősítő Díjversenyen.

A változatlan tartalmú kiadvány 2006-ban új borítóval jelent meg, a cég ekkor igazította hozzá a címlapot másik két történelmi atlaszának sorozati borítójához. Az új borító azonban csak egy évig élt, mivel 2007-ben a kiadó teljesen átdolgozta az atlaszt.

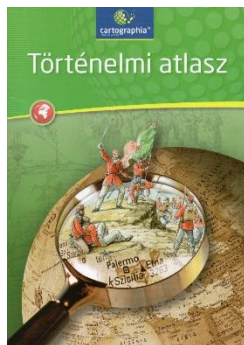
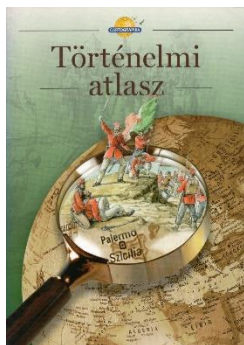
2001 és 2006 között a dunaszerdahelyi Lilium Aurum kiadó több alkalommal megrendelte az atlaszt a szlovákiai magyar iskolák számára. A borítón megjelent a Lilium Aurum logója is, és az irkafűzött atlasz közepébe négy számozatlan oldal került Szlovákia történetével. Ez volt a feltétele, hogy az atlasz bekerülhessen a szlovákiai magyar iskolákba. Az oldalak tematikáját a Lilium Aurum adta meg. A kiegészítés első oldalának térképe meglehetősen eklektikus, mivel a mai határok mellett követhetjük nyomon a szlávok 6. századi letelepedési területeit, a 9. századi Kárpát-medence eseményeit, valamint a 13. századi vármegyerendszert és a korabeli népmozgásokat.

A második oldal térképe a mai Szlovákia határai közé helyezett 18-19. századi Felvidék nemzetiségeit és a szlovák nemzeti kultúrát ábrázolja.

A harmadik oldal egyik térképe a Csehszlovák állam szlovákiai részének (Felvidéknek) az etnikumait mutatja az I. világháború előtt, valamint az ország határainak változását a háború végétől a trianoni békeszerződésben foglalt határok kialakulásáig. A másik két térkép Masaryk 1915-ös határelképzeléseit, valamint a Monarchia föderalizálásának 1918-as Wilson-féle tervét ábrázolja. Ez utóbbi térkép színezése eléggé félrevezető, mert az, hogy Horvátország, Magyarország és Erdély azonos szintet kapott, azt a téves képzetet kelti, hogy a terv a történelmi Magyarországot nem osztotta részekre.

A negyedik oldal két térképe az 1939-1945 között fennálló első önálló szlovák államot és az 1991-ben megalakult Szlovák Köztársaság etnikai állapotát mutatja.

Az átalakított kiadás (2007)

2007-ben az atlasz jelentős változáson esett át. A mérete megnövekedett valódi A/4-re (21x29,7 cm), terjedelme 48 oldalra bővült. Új borítót kapott, ezzel az atlasz belépett a „nagyítós” sorozati címlappal rendelkező kiadványok sorába. Ez a borító 2013-ban némileg módosult. Az oldalak a nagy történelmi korokra utaló széles, de halvány színes keretet kaptak. A korábbi kék helyett ezekkel a színekkel megegyező keskeny keret szegélyezi a térképeket is, az oldalcímek alászínezése pedig megegyezik a keret színével. A térképek megjelenése nem

változott, de eltűntek körülöttük az apró tollrajzok, és minden oldal egyetlen, nagy méretű, a szépiánál sötétebb barna, az oldal tartalmához kötődő grafikát kapott. Ezek a rajzok a *Képes történelmi atlaszból* kerültek kiválogatásra. Újdonság, hogy a nagy történelmi koroknál a legjelentősebb államalakulatok fennállását összehasonlító, a jelentősebb korszakoknál pedig a fontos eseményeket bemutató időszakok segítik az időben való tájékozódást. A térképeket társadalomszerkezeti ábrák, világképeket bemutató grafikák, valamint diagramok egészítik ki (pl. athéni demokrácia, római köztársaság társadalma, dualizmus rendszere, vetésforgó, az Anjou királyok jóvedelmecsei, néhány magyarországi nagyváros nemzetiségi összetétele 1910-ben) (8. ábra).

Az atlasz 27 új térképpel bővült. Néhány említésre méltó, a kerettantervhez igazodó, hiánypótló térkép közülük:

- Betelepülés, belső vándorlás a 18. századi Magyarországon
- A német és az olasz egység megvalósulása
- A balkáni államok (1815-1914)
- Népszavazási és döntőbíráskodási területek az I. világháború után (1919-1921)
- Politikai rendszerek az 1930-as években
- Szövetségi rendszerek az 1930-as években
- Határváltozások Európában (1938-1941): Németország; Románia; Jugoszlávia; Bulgária; Csehszlovákia
- Határváltozások Európában (1945-1949)
- A délszláv háború 1991-1998
- A két világrendszer egymás mellett élése
- Politikai rendszerek napjainkban
- A gazdasági fejlettség különbségei napjainkban

Érdemes külön kiemelni a két világháború közötti időszakot, a II. világháború utáni rendezést, valamint a két világrendszer egymás mellett élését bemutató térképeket, mivel ezek jelentősen hozzájárulnak a 20. század eseményeinek a feldolgozásához, az események okainak megértéséhez.

Az atlasz 2007-ben, a VIII. HunDidac Tanesztközminősítő Díjversenyen Ezüst díjat nyert.

AZ ATLASZ, MINT ÚJ ISMERETEK FORRÁSA

Összességében elmondható, hogy a történelmi atlaszok egyre bővülő terjedelemben jelentek meg az évtizedek folyamán. A Képes történelmi atlasz térképeinek száma több, mint kétszeresére, a középiskolai történelmi atlaszé pedig több, mint négyszeresére emelkedett. Ezzel párhuzamosan a középiskolai atlaszban jelentősen változott az egyetemes és a magyar történelem aránya is, az 1990 előtti kb. 3:1 arányról 2:1 arányra javult a magyar történelem témáinak száma. Az általános iskolai változatban jelentős változás nem történt, az évtizedek folyamán az egyetemes történelmi aránya nagyjából 10%-kal folyamatosan meghaladta a magyar történelemét.

A bővülés lehetőséget teremtett az új- és legújabb kori témák számának növeléséhez, valamint egyre szélesebb kitekintést engedett a világra, jelentősen nőtt az Európán kívüli területeket bemutató térképek száma. Elsősorban a Föld eseményeit áttekintő, valamint Ázsia és a nagyobb területeket (Eurázsia, Közel-Kelet, Földközi-tenger medencéje) átfogó térképek száma nőtt a többszörösére. Kezdetben a térképek többsége a politikatörténet eseményeit mutatta be, a későbbiek folyamán egyre

több gazdasággal, kultúrával, népességgel, vallástörténettel foglalkozó tematikus térkép gazdagította a kiadványokat, a 2000-es évektől kezdve pedig megjelent az atlaszokban a társadalomismeret (9. ábra). A tartalom mellett változott a külalak is, az atlaszok megjelenésükben szintén követték az elmúlt évtizedek ízlésben történt változásait. A három atlasz három különböző célt képviselt. A *Képes történelmi atlasz* egyértelműen az általános iskolások számára készült, és bár a 2000-es évek elején az atlasz életében jelentős koncepcióbeli váltás történt, mind előtte, mind utána elsődleges szempont volt a korosztályi sajátosságoknak megfelelő eszköztár figyelembevétele és alkalmazása. A *Történelmi atlaszt* kevésbé meghatározó koncepciója, terjedelme, visszafogott tartalmú térképei és praktikus kiegészítő eszköztára jól használhatóvá tette valamennyi iskolatípus számára. A *Középiskolai történelmi atlasz* pályafutása végére egy olyan komplex kiadvánnyá nőtte ki magát, amely a térképhasználat elsajátításán túl lehetőséget biztosított különböző térképfajták felismeréséhez, tematikus térképek értelmezéséhez, a tér és időbeli összehasonlításokra, valamint a kronológia és a névmutató használatának gyakorlásához.

A térképeket legtöbbször egyszerűen csak objektumok, események, jelenségek, térbeli megjelenítésének könyvelik el. A Cartographia atlaszai jól példázzák ennek az ellenkezőjét. A világ különböző területeinek ábrázolása, a Föld térképek, a tematikus lapok, az időszakok és a kronológia a tér és időbeli összehasonlításokon túl lehetőséget teremtenek következtetések levonására, történelmi folyamatok felismerésére. Összegezve elmondható, hogy a tartalmukban egyre gazdagabb, külsejükben egyre színesebb és szebb, didaktikus megoldásaik révén egyre szélesebb körűen használható kiadványok az idők folyamán az egyszerű szemléltetés helyett a megismerés forrásaivá váltak.

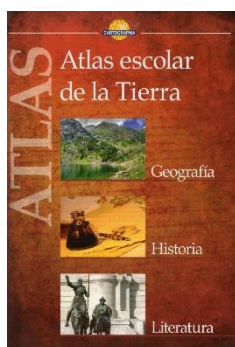
Az atlaszok sok év alatt kialakult értékeinek megteremtése a kiadványokat létrehozó szakembereknek köszönhető. A középiskolai atlasz első kiadásánál említés történt a kiemelkedő szakembergárdáról. Mindenképpen meg kell említeni azonban a későbbi kiadások szakmai háttérét biztosító történészek és térképészek nevét is. Az atlaszok tematikájának kialakításában és a tartalom ellenőrzésében sokat segítettek a szerkesztőbizottság oktatásban gyakorlati tapasztalattal rendelkező tagjai. 1984 és 2000 között Kaposi József, Katus László, Knausz Imre, Sinkovics István, Szabolcs Ottó, Szebenyi Péter, Unger Mátyás, Vladár Ervin, 2000 után pedig Brachna Zsuzsa, Foki Tamás, Lovasi Erika, Miklósi László, Schmidt Gabriella, Száray Miklós és Urbán Aladár történészek, módszertanosok és gyakorló tanárok felügyelték szakmailag az atlaszok munkálatait. A Cartographia oldaláról a történelmi atlaszok gondozása évtizedekig Pécsi Ernőné, később Farkas Zsolt majd Hidas Gábor nevéhez köthető. A szerkesztők közül pedig ki kell említeni Brezsnaynszky Károlyné, Kutassy Ilona és Miehle János nevét, akikről túlzás nélkül elmondható, hogy az eltelt évek folyamán több száz történelmi térképet szerkesztettek.

KÉTTANNYELVŰ ISKOLÁK ATLASZAI

A magyarországi kéttannyelvű és nemzetiségi iskolák számára készített atlaszok alapvető célja, hogy ezeknek az iskoláknak a diákjai tanulmányaik és az érettségi során az általuk tanult idegen nyelven készült atlaszt használhassanak. Az érettségi ebben az esetben azért jelentett kiemelt szempontot, mert a kéttannyelvű iskolákban az idegen nyelven vizsgázó diákok nem használhattak magyar nyelvű atlaszokat. A kéttannyelvű iskolák tanulói létszáma azonban nem tette lehetővé, hogy külön atlasz készüljön az általános és a középiskolák számára, valamint, hogy külön atlasz készüljön a különböző tantárgyakhoz, ezért ezek a komplex kiadványok magukba foglalják a földrajzi és a történelmi atlaszokat is, valamint egyszerre szólnak az 5-12. évfolyamoknak.

Atlas escolar de la Tierra (2008)

Atlasz a spanyol-magyar kéttannyelvű iskolák számára

A spanyol nyelvű iskolai atlasz rendhagyó módon született, és maga az atlasz is rendhagyó. A kiadó nem tervezte ilyen atlasz kiadását, ellenben 2006-ban külföldi megrendelésre iskolai atlaszainak kiválasztott oldalaitól több tucat spanyol nyelvű falitérképet készített. A térképek spanyolra fordításában a Kispesti Károlyi Mihály Magyar–Spanyol Tannyelvű Gimnázium tanárai közreműködtek, és a munka során ők vetették fel, hogy a spanyol kéttannyelvű iskolákban a tanulók számára nincsen spanyol nyelvű atlasz. Így merült fel a gondolat, hogy a spanyolra fordított falitérképek megfelelő méretűre átdolgozott változatai kerüljenek összefűzve egy atlaszba. Ebből következik az atlasz rendhagyó volta is, mivel a kiadvány nem elsősorban a kerettanterv figyelembevételével készült, és nem követi az atlaszszerkesztés szabályait sem az egységes megjelenés, a méretarányok, betűtípusok, betűméretek, jelméretek

szempontjából.

A 80 oldalas, A/4 (21x29,7 cm) méretű, 4 color színes, irkafüzött, fóliázott kartonborítás, ofszetpapírra nyomott atlasz 2008-ban jelent meg. A 9-12. évfolyamos tanulók számára készült, de nem rendelkezett tankönyvi engedéllyel, így a tankönyvjegyzékre sem került fel. Érettségien azonban használható volt. A kiadvány három részre tagolódik, földrajz, történelem és irodalom fejezetekre. A belső címl oldalak és az utolsó jegyzetoldal mellett 32 oldalon földrajzi, 31 oldalon egyetemes történelmi és 9 oldalon a világirodalommal kapcsolatos térképeket vonultat fel. Ezek a térképek eredetileg a kiadó földrajzi, történelmi és irodalmi atlaszaiból származnak. A térképeken csak mértékléc található, a méretarány nincs feltüntetve, mivel a falitérképekből való visszakicsinyítés miatt egységes méretarány-sorozatok nem lehetett megvalósítani. Minden egyes falitérképnek egy oldalon kellett elférnie, az oldalárányok miatt a térképek keretén kívüli fehér szegély szélessége még így is jelentősen változik. Az A/4-es oldalak mérete erősen befolyásolja a térképek méretét. Egyes térképek aránytalanul nagyok, míg a tágabb kivágással rendelkezők tartalma zsúfolt, sokszor az olvashatatlanság határát súroló betűméretekkel, és apró jelekkel.

A történelmi rész 69 térképe nagyjából lefedi a tananyag által előírt témákat, de a nagy történelmi korszakok térképei között az arányok nem a legjobbak. Az atlasz őstörténettel foglalkozó térképet nem tartalmaz. A 22 ókori, 8 középkori, 13 újkori és 26 legújabb kori térkép között az ókor felül-, a középkor és az újkor pedig alulreprezentált.

Bár kartográfiaiilag több kívánnivalót is hagy maga után az atlasz, legnagyobb hiányossága, hogy hiányzik belőle a célnyelvi kultúrára vonatkozó rész. A kéttannyelvű iskolák egyik tantárgya a célnyelvi kultúra, amely magába foglalja a tanult idegen nyelv anyaosrszágának történelmét, földrajzát, képzőművészetét, irodalmát. Ezért az atlasznak tartalmaznia kellene a spanyol történelem legfontosabb eseményeit és a spanyol kultúra legfontosabb térképesen ábrázolható elemeit az anyaosrszágban és az egykori spanyol gyarmatbirodalom területén. Ennek a résznek az elkészítésére nem került sor, mivel ezekből a témákból falitérkép nem létezett, így ezeket az oldalakat meg kellett volna szerkeszteni. A magyar–spanyol kéttannyelvű osztályok alacsony tanulói létszáma miatt gazdasági okokból erre nem került sor, hiszen az atlasz hiányosságai is abból adódtak, hogy elfogadható áron juthassanak a diákok spanyol nyelvű atlaszhoz. Ennek ellenére elmondható, hogy tartalmát tekintve jelentős segítséget jelentett a spanyol nyelvű érettségien.

SchulAtlas für die ungarndeutschen Minderheitenschulen (2014)

Atlasz a magyarországi német nemzetiségi és kéttannyelvű iskolák számára

A német nemzetiségi iskolák számára készült atlasz a pécsi Koch Valéria Iskolaközpont által elnyert pályázat keretén belül született, az iskolaközpont megbízásából. Az atlasz 2014-ben készült el, és 2015-ben került föl a tankönyvjegyzékre.

A 168 oldalas, A/4 (20x28 cm) méretű, fóliázott keménytáblás, cérnafűzéses kiadvány célja, hogy a német nemzetiségű diákok a kerettantervnek megfelelő német nyelvű tankönyvek mellé kapjanak egy szintén a kerettanterv követelményeihez igazított német nyelvű iskolai atlaszt. A kombinált atlasz földrajz, történelem, irodalom és német nép- és honismeret fejezetekből áll. A földrajzi és a történelmi rész majdnem teljes egészében a kiadó iskolai atlaszaiból átvett és németre fordított térképeiből áll, így megegyezik a magyar nyelvű iskolai atlaszok tartalmával. A térképek német fordítása igazodik a német nyelvtérületen

napjainkban kiadott atlaszok aktuális szakterminológiájához. Az irodalom és a népismeret fejezetek oldalai újonnan szerkesztettek. A fordításban, szerkesztésben, ellenőrzésben a Koch Valéria Iskolaközpont tanárai működtek közre.

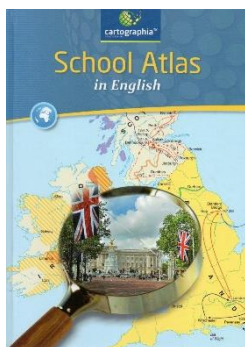
Az első borító belseje és az első előzők ad helyet a tartalomjegyzéknek, ezt követi a belső címloldal és az ajánlás. Az atlasz négy részét belső címloldal választja el, a könnyebb tájékozódás kedvéért pedig színes keretek különböztetik meg egymástól. Az atlaszt a négy fejezet között megosztott 7 oldalas névmutató és 3 oldalas magyar–német földrajzinév–szótár zárja. Mellékletnek tekinthető az utolsó oldalon és a hátsó előzőken található, Közép-Európa népeit 1910-ben és 2010-ben bemutató térképpár, amely szemléletesen mutatja a német etnikum területi átrendeződését 100 év alatt. A hátsó előzőken és a hátsó borító belső oldalán hazánk kiemelkedő német származású művészeiről, tudósairól, politikusairól, sportolóiról található kétoldalas térkép igazi csemegézésre ad lehetőséget.

A történelem rész 48 oldala (1 címloldal, 47 térképes oldal) alapvetően a szintén 48 oldalas *Történelmi atlasz* térképeire épül. Átvételre kerültek a társadalomszerkezeti ábrák és az időszakok, valamint az atlasz térképeinek többsége. A szabad helyekre a *Középiszkolai történelmi* és a *Képes történelmi atlaszból* kerültek át térképek, amelyek a *Történelmi atlasz* stílusához lettek igazítva. Az átvett térképek elsősorban a kultúrtörténet (az írás elterjedése, román és gótikus stílus, reneszánsz), a vallástörténet (reformáció, ellenreformáció, 19. század vége), hazánk nemzetiségei (11., 15., 18., 20. század), 19. századi magyarországi történelem, trianoni béke és a holokauszt témakörökből kerültek ki. A fejezet végén található, az állampolgári ismeretek körébe tartozó oldal Magyarország és az Európai Unió választási rendszerét, a polgári jogállam felépítését és az EU döntési rendszerét mutatja be.

Az utolsó, negyedik rész a magyarországi németek múltját, jelenét, hagyományait, szokásait, ünnepeit foglalja össze 10 oldalon, és tematikája erősen kötődik a történelemhez. A térképek a magyarországi németiség betelepülésének fő állomásait, nyelvjárásait, jellegzetes településeit, a II. világháború utáni sorsukat és a mai Magyarország területén elfoglalt helyüket és arányukat mutatják (10. ábra).

School Atlas in English (2019)

Atlasz az angol-magyar kéttannyelvű iskolák számára

A 2019-ben született angol nyelvű segédeszköz tartalma jórészt megegyezik a magyar nyelvű iskolai atlaszokkal, ám szerkezete újszerű, kiegészül néhány új témával és a kifejezetten a két tanítási nyelvű tanulóknak szóló angolszász kultúra fejezettel. Hiánypótló jellege ellenére sem kapott tankönyvi engedélyt, így nem kerülhetett fel a tankönyvjegyzékre.

A 176 oldalas, A/4 (20x28 cm) méretű, fóliázott keménytáblás, cérnafűzéses kiadvány négy fejezetből áll. Minden fejezetet belső címlap választ el egymástól. Első a földrajz, amely eltér a földrajzi atlaszok megszokott tematikájától, mivel csak természetföldrajzi lapokat tartalmaz. Ezt követi a történelem, majd az újnak tekinthető társadalomismeret rész. A sort a szinte teljes egészében új oldalakból és

térképekből álló angolszász kultúra fejezet zárja. Az előzők tartalmazza az általános jelmagyarázatot, amely a földrajzi rész jeleit, valamint a társadalomismereti rész politikai és közigazgatási térképeinek településjeleit foglalja össze. Az atlasz végén a fejezeteknek megfelelően négy részre osztott, 8 oldalas névmutató található. A hátsó előzők és a hátsó belső borító ad helyet a tartalomjegyzéknek.

A történelem rész a német nyelvű atlaszhoz hasonlóan 47 oldal, és majdnem teljes egészében megegyezik azzal. Az egyetlen jelentős eltérés, hogy az Amerikai Egyesült Államok története ebből a fejezetből átkerült az angolszász kultúra részbe. Említésre méltó különbség még a Nagy Sándor birodalmát felváltó hellenisztikus kultúra térképe, és az európai parlamentarizmus alakulását 1851 és 1923 között mutató két új térkép.

A 43 oldalas társadalomismeret fejezet teljesen új az iskolai atlaszok történetében. Megszületését elsősorban az indokolta, hogy a társadalom- és a gazdaságföldrajz jelentős része szorosan köthető a történelemhez is. A népességgel, környezetvédelemmel, globalizációval, közigazgatással, gazdaság alakulásával egyaránt foglalkozik a földrajz és a történelem is. Ez a fejezet az átfedések elkerülését hivatott megszüntetni sok hagyományos és számos új térképpel. A történelmet is érintő tematikus térképek közül ide kerültek a népességgel, nemzetiségekkel, vallással, nyelvekkel, gazdasággal, környezetvédelemmel, nemzetközi szervezetekkel foglalkozó térképek. Született néhány új, napjainkat érintő témát feldolgozó lap is. Ilyenek az európai bevándorlást, a transzatlanti rabszolgakereskedelmet (11. ábra), napjaink rabszolgaságát (12. ábra), emberkereskedelmét, a gyermekmunkát, a nemzetközi civil szervezeteket, a centrumtérseégeket és transznacionális vállalatokat bemutató oldalak.

Az angolszász kultúra fejezete két részre tagolódik. 10 oldal a Brit-szk., Nagy-Britannia majd a Brit Birodalom, valamint az Amerikai Egyesült Államok kialakulásának történetét dolgozza fel, 9 pedig az angolszász nyelvterületek látnivalóit és kultúráját. A történelmi rész térképei kronologikus sorrendben követik egymást a szigetek őstörténetétől a római uralom, az angolszász és normann hódítás, a százéves háború, a Tudor-korszak, a polgárháború és az ipari forradalom korán keresztül a Brit Birodalom kialakulásáig. Ezt követi a birodalom története a gyarmatosítástól a 20. század második feléig, a Commonwealth létrejöttéig, felölelve India és Dél-Afrika történelmének egy részét, és nyomon követve az angol nyelv kialakulását és világnyelvvé válását. A brit történelem oldalait megszakítja, de a kronológiai sorrendet követve ékelődik be az észak-amerikai gyarmatosítást, az Egyesült Államok kialakulását, a függetlenségi háborút, a rabszolgaságot, a polgárháborút és a gazdaság fejlődését feldolgozó négy oldal. A térképek eseményeit rövid szöveges leírás is rögzíti, az oldalak alján pedig az adott korszakokra jellemző tárgyak, épületek, portrék, események, életképek fotói illusztrálják a tematikát (13. ábra).

A fejezet második része 9 oldalt szentel az angolszász területek (Brit-szigetek, London, Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) látnivalóinak és kultúrájának. A látnivalók ugyan topográfiai helyhez kötöttek, de a nevezetességek száma miatt ezek sokszor csak felsorolászerűen jelennek meg. Ennek ellenére képet adnak a turizmus központjainak, a világörökség helyszíneinek, a természeti látnivalóknak, a nemzeti parkoknak, az építészetiileg jelentős épületeknek a térbeli elhelyezkedéséről. A kultúrát magába foglaló oldalak kevésbé nevezhetők térképnek, inkább térképi háttérrel rögzített adatokként a jellemezhetők. A megoldás emlékeztet a művelődéstörténeti atlaszra. A térképek rengeteg adatot közölnek a tématerületek egyetemeiről, művészeiről, tudósairól, feltalálóiáról, de figyelmet szentelnek a közelmúlt és napjaink zenekarainak, együtteseinek, filmeseinek, filmfesztiváljainak és a nyelvterület fontos filmes (Oscar, Golden Globe, BAFTA) és zenei (Grammy) díjainak is. A látnivalók és a kultúra oldalait is fotók színesítik

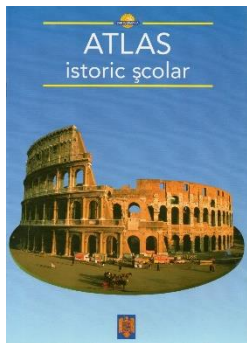
ROMÁNIAI ATLASZOK

A '90-es években indult a Cartographia romániai iskolai atlasz projektje. A cég sepsiszentgyörgyi leányvállalata közvetítésével felvette a kapcsolatot a román oktatási minisztériummal, és annak közreműködésével, támogatásával és engedélyével kezdett el atlaszokat készíteni a romániai iskolák számára. Az évek folyamán született kiadványok két részre bonthatók. A minisztériummal közös együttműködés keretén belül a 2000-es években román nyelvű földrajzi, történelmi és irodalmi atlaszok készültek, 2010 után pedig az erdélyi magyar iskolák számára magyar nyelvű atlaszokat állított össze a cég. Mivel a Cartographia Tankönyvkiadó 2006-ban különvált a Cartographiától, így ezek a magyar nyelvű atlaszok a tankönyvkiadó újonnan alapított, kolozsvári leányvállalatán keresztül jutottak az erdélyi magyar iskolákba.

2006 óta mind a román, mind a magyar nyelvű atlaszok szerkesztési munkái Budapesten, a Cartographia-nál zajlottak, de az atlaszok romániai jogtulajdonosa a tankönyvkiadó leányvállalata, a Cartographia Studium S.L.R., és valamennyi atlasz forgalmazását a kolozsvári cég végzi. A román nyelvű atlaszok szerkesztésében a román oktatási minisztérium által kijelölt román szakértők, gimnáziumi és egyetemi oktatók közreműködtek.

Román nyelvű történelmi atlaszok

Atlas istoric școlar

2000-ben jelent meg az első, 32 oldalas történelmi atlasz. Mérete és kötésze a már jól ismert A/4 (20x28 cm), irkafüzés és fóliázott kartonborító. Borítóját ugyanaz a fotó díszíti, mint a nem sokkal korábban elkészült *Történelmi atlasz* címlapját.

Az atlasz alapjául a Cartographia középiskolai történelmi atlaszának és az akkor elkészült új *Történelmi atlasz* térképei szolgáltak, de néhányat átvettek a *Történelmi világatlaszból* is. Ilyenek például Knósszosz és Tirünsz ókori városok, a verduni szerződés, vagy a középkori építészeti stílusok és egyetemek térképei. Néhányat leszámítva azonban a térképek nem változatlanul kerültek át az atlaszba. Az átvett térképek többségénél történtek átszerkesztések, tartalmi változtatások, méretváltoztatások, átszínezések, jelkulcsi változtatások. A román történelemmel kapcsolatos témák alapanyagát a román fél adta. A legtöbb térkép fél- vagy

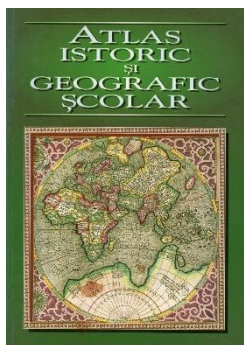
egyoldalas, tartalmilag nem zsúfolt, jól áttekinthető, jól olvasható. Sok térképnél néhány mondatos szöveg egészíti ki a térképi tartalmat.

Az atlasz több mint fele újkori és jelenkori témákat dolgoz fel. Feltűnő, hogy az ókor részéből teljesen hiányoznak az ókori Keletet bemutató térképek. A 67 térképből meglepően kevés, összesen 9 foglalkozik a mai Románia területét érintő történelemmel. Egy-egy térkép mutatja az ókori törzseket a római hódítás előtt és a római provinciák idején. Egy térképet találunk a 14-16. századi román fejedelemségekről, egyet a 17. század elejéről, amikor román részről először történt kísérlet a román fejedelemségek és Erdély egyesítésére. Két térképen követhetjük nyomon az eseményeket Erdélyben és a fejedelemségekben az 1848–1849-es szabadságharc idején. Egy térkép mutatja a két román fejedelemség egyesítését, egy Románia I. világháborús szereplését és egy-egy Romániát a két világháború között és a II. világháború végén. Ezek a térképek, és jónéhány átszerkesztett térkép a dák-romai-román kontinuitás elmélet jegyében születtek, és Erdély történetére vonatkozóan is igyekeznek hangsúlyozni valamilyen formában Erdélynek a Magyar Királyságtól való különállását. A kontinuitás hangsúlyozása román részről egy iskolai történelmi atlaszban nem meglepő, hiszen nyilvánvalóan a politika áll mögötte. Azonban visszatekintve a Cartographia 1959-ben kiadott történelmi atlaszának tartalmával kapcsolatos román kifogásokra, elmondható, hogy azokhoz képest visszalépés történt. Akkor azt követelték, hogy az atlasz tüntesse fel Európa 9. századi a térképén a Balkán *romanizált népeit*, a 11. század térképén a *vlachok*, a 13. század térképén pedig a Havasalföld területén a *románok* népvét. Ez az észrevétel nem mond ellent a tényeknek, ellenben az ebben az atlaszban ábrázolt, dák-románként nevezett elméletet még nem sikerült igazolni. A fent említett térképek néhány alapvetően vitatható állítása:

- A Római Birodalom kettéválása után a mai Erdély területén a *daco-romani* népnév feltüntetése. Ha dák-románoknak fordítjuk a nevet, akkor az a gond, hogy ilyen nép nem létezett. Ha dák-román népnévként használjuk, akkor pedig az, hogy a források szerint a dákokat a rómaiak kiirtották, majd később Dacia provinciát kiirtették.
- A kereszténység terjedését bemutató térképen a mai Románia területén *románok* népnév szerepel, akik a 4. században vették fel a kereszténységet. Az előző pontra hivatkozva, a terület ekkor nagyjából lakatlan volt.
- A kora középkor térképein a mai Románia területén a *románok* népnév szerepel.
- A 13-16. századi Európa térképeken Erdély önálló fejedelemségként jelenik meg.
- Magyarország három részre szakadásától kezdve a térképek a Magyar Királyságot határ nélkül a Habsburg Birodalom majd az Osztrák–Magyar Monarchia részeként tüntetik fel.
- Közép-Európa és a Balkán 19. század végi nemzetiségi térképe elnagyolt és nem ad választ számos problémára. Összemosza a szláv népeket, nyugati, keleti és déli szlávoknak, nem különülnek el az ukránok, oroszok, csehek, szlovákok és a délszláv népek, így nem kapunk választ például a

Balkánon lezajlott, vagy az éppen zajló orosz-ukrán háború okaira. Erdélyből, a Bánságból és a Délvidékről eltűntek a németek, a Partiumból hiányoznak a magyarok. A térségre jellemző kevert népességre még csak utalás sem történik.

Atlas istoric și geografic școlar

2001-ben a román fél kezdeményezésére megjelent egy a román nyelvű földrajzi és a történelmi atlasz összevonásából készült kiadvány. A mérete maradt A/4 (20x28 cm), borítója szintén fóliázott karton, de terjedelme meghaladta az irkafűzés lehetőségét, így cérnafűzést kapott. A 112 oldalas atlaszban 52 oldalt foglalnak el a történelmi és 55 oldalt a földrajzi térképek. Az 52 oldal jelzi, hogy jelentős bővülés történt a 2000-ben megjelent *Atlas istoric școlar* 32 oldalához képest. Bekerült az atlaszba néhány régi, 16-17. századi térkép az Újvilágról, Erdélyről, Havasalföldről és Moldváról. Az ókor kiegészült Egyiptom és a Közel-Kelet, valamint a hellenisztikus államok, a középkor pedig a nagy, Európán kívüli birodalmak – India, Kína, Japán, Mongol birodalom, arab birodalmak – térképeivel. Önálló térképek mutatják be az európai

történelmet jelentősen befolyásoló országok – a középkori francia, angol, spanyol, portugál állam, a Moszkvai Fejedelemség és az Oszmán-török Birodalom – kialakulásának folyamatát. Térképet kapott az angol és a francia forradalom, az amerikai függetlenségi háború és a gyarmati rendszer felbomlása. A II. világháború térképei kiegészültek a csendes-óceáni hadszíntér eseményeivel.

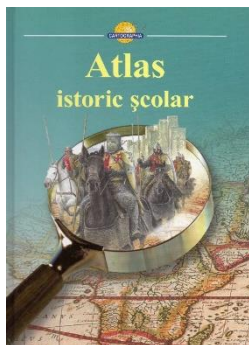
Az atlasz néhány újabb kifogásolható térképpel gyarapodott. Ilyen a 9-13. századi korai román államalakulatok vitatható térképe, amely állítólagos román államalakulatainak valódiságát (pl Ménmarót vajdasága, Gelu vajdasága, Glad vajdasága, Máramaros országa stb.) már többször cáfolták. Egészen sajátos a Magyar Királyság kialakulását és változásait a 11-16. század közötti időszakban mutató térkép. Nem tudunk meg semmit a 16. századot megelőző időkről, mivel a térkép Magyarország határát 1514-ig mutatja a jelmagyarázat szerint, attól délre pedig az Oszmán-török Birodalom által már meghódított Balkánt. A térképen látható egy szaggatott vonallal jelzett másik határ is, ám az titok, hogy mikori állapotot közöl. A Magyar Királyság déli határa azonban öt évszázad alatt szinte folyamatosan változott ezért az 1514-ig meghatározás elég semmitmondó. Így esik meg, hogy a térkép szerint a Magyar Királysághoz tartozik Zára, Split és Szarajevó, de nem derül ki mikor, és meddig, mivel ugyancsak a térkép szerint ezeket a területeket meghódította Velence és a törökök. Magyarország többi része olybá tűnik, mintha megszűnt volna létezni. Erdély önálló vajdaságként szerepel, az ország középső részét megszállták a törökök, a maradék területet pedig elfoglalta a Habsburg Birodalom. Arról, hogy mindez mikor, milyen ütemben történt csak annyit lehet sejteni, hogy 1514 után. A térkép csak annyit közöl, hogy Erdély 1541-től fejedelemség, és a Partium a 16. század végétől hozzá tartozik. Az egész zűrzavarból csak a Magyar Királyság szerepe és jelentősége tagadásának a szándéka érződik (**14. ábra**).

Az atlasznak a nem a Cartographiától átvett térképei nagy valószínűséggel a bukaresti Didactică și Pedagogică Kiadó 1971-ben kiadott Atlas Istoric című atlaszából származnak.*

*Bereznay András: *A román történelmi atlaszról* (Szózat, 2009)

<http://www.szozat.org/index.php/eszmek-es-tenyek/tartalommutato/17205-bereznay-andras-a-roman-tortenelmi-atlaszrol-i-resz>

https://adatbank.ro/html/cim_pdf1670.pdf

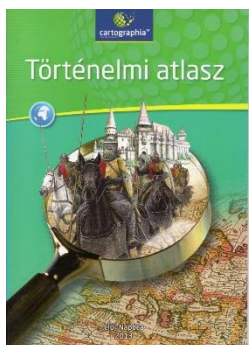

A 2000-ben megjelent atlasz 2010-ben bővítésre került. Mérete változatlan maradt, de az irkafüzést cérnafüzés váltotta fel és keménytáblás borító. A címlap grafikája megegyezik a magyar középiskolai történelmi atlaszával. A terjedelem 120 oldalra nőtt. Ebből 79 a térképes oldal, 17 a kontinensek és Románia történelmét összehasonlító kronológia, 19 pedig a kb. 5000 nevet tartalmazó névmutató. A többi a belső címlap, ajánlás és rövidítés-, valamint tartalomjegyzék. Az atlaszt a *Képes történelmi atlaszból* átvett kétoldalas időszalag nyitja, és a történelem folyamán megalkotott különböző naptárak (pl. babiloni, egyiptomi, maja, kínai, Gergely) magyarázattal ellátott ábrái zárják.

A kiadvány térképes része nagyrészt megegyezik a magyar középiskolai atlasz 2008-as kiadásával. Néhány átszerkesztést és méretváltozást leszámítva a térképek többsége változatlanul került átvételre a grafikákkal együtt. A görög-perzsa háborúk kora és Napóleon hadjáratainak térképe kiegészült a *Történelmi világatlasz* idevonatkozó csatatérképeivel. A kronologikus sorrendet követve épültek be az egyetemes történelem térképei közé a 2000-ben kiadott atlasz román történelmet feldolgozó térképei, amelyek néhány új témával is kiegészültek. Ilyenek a Burebista és Decebál államát, a román nép etnogenezisét, az 1821-es havasalföldi forradalmat és a 20. századi román diaszpórát bemutató térképek. A 2001-ben megjelent összevont atlasz térképeiből csak a 9-13. századi korai román államalakulatokat ábrázoló került ide. A románok etnogenezisét tárgyaló térkép tartalma szintén erősen kifogásolható, mivel a dák-római kontinuitásméletet sugallja. A románok történelmével foglalkozó többi térkép tartalma nem változott az előző kiadásokhoz képest, így a korábban jelzett tartalmi problémák változatlanul fennállnak ezeknél a térképeknel.

Az erdélyi magyar nyelvű iskolák történelmi atlasza

Történelmi atlasz

Történelmi atlasz címmel jelent meg 2013-ban a kolozsvári Cartographia Studium S.R.L. gondozásában egy, az erdélyi magyar iskolák számára készült történelmi atlasz. A címben ugyan nincs meghatározva, mely évfolyamok számára ajánlott, de tartalma egyértelművé teszi, hogy a középiskolásoknak szánták.

A 64 oldalas, A/4 (21x29,7 cm) méretű, fóliázott kartonborítás, irkafüzött kiadvány a Cartographia háromfajta történelmi atlaszának a kompilációja az erdélyi magyar iskolák igénye szerint. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a magyar történelem oldalai kiegészültek a romániai történelemoktatás – és a kiadvány megjelenése – szempontjából szükséges román történelem térképeivel. Az atlasz mérete, kötészete és a belső oldalak megjelenése egyértelműen a Cartographia *Történelmi atlasza* alapján született. A magyar és egyetemes történelem térképeit a szerkesztők a *Középiskolai*

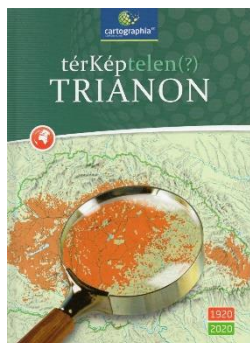
történelmi atlaszból vették át. A *Képes történelmi atlaszból* a Magyarország uralkodóit bemutató ábra került a kiadványba. Az atlasz kronologikus sorrendben követi az egyetemes, a magyar és az erdélyi történelem eseményeit a megfelelő helyeken kiegészülve a román történetírás fejezeteivel. Ide tartoznak a dák államok, a római hódítás és a római provinciák, a román nép etnogenezise, a 9-13. századi korai román államok, Havasalföld és Moldva középkori térképei, Külön térképet kapott a Vitéz Mihály fejedelemsége alatt egyetlen évig egyesített Erdély, Havasalföld és Moldva. Egy oldalon 6 térkép követi Erdély, Havasalföld és Moldva határváltozásait a 15. és 18. század között. Ezek elsősorban Erdély önálló államiságának idejét mutatják. Szintén egy oldalt kaptak az 1848-1849-es szabadságharc Erdélyben és az Erdélyi-szigethegységben zajló eseményei. Egy-egy térkép foglalkozik Románia I. és II. világháborús szereplésével, valamint a két világháború közötti időszakával. Ezek a térképek a román nyelvű történelmi atlaszból kerültek ide, azok sok esetben kifogásolható tartalmával együtt. Az egyetemes történelem lapjairól eltűntek a 2000-ben kiadott román nyelvű atlasznál kifogásolt tartalmi jellemzők. Külön említést érdemelnek a csak Erdély történelmével foglalkozó féloldalas *Erdély közigazgatása a XV. században* és *Erdély a Habsburg*

uralom idején (XVIII. század vége), valamint az egyoldalas, részletes és látványos *Erdélyi Fejedelemség a XVII. század első felében* című térképeket.

A térképes részt négy oldal névmutató követi. Az atlasz utolsó oldalain a magyarországi uralkodók és erdélyi fejedelmek táblázata mellé Havasalföld és Moldva, valamint a két fejedelemség egyesülése után a román királyi ház uralkodóinak táblázata társul.

EGYÉB ATLASZOK

térKéptelen(?) Trianon

A Trianon atlasznak is nevezhető kiadvány 2020-ban, a trianoni békeszerződés 100. évfordulójára jelent meg. Bevallott célja, hogy a térképek segítségével tárja fel és magyarázza a hazánk számára máig nehezen elfogadható döntéshez vezető eseményeket, okokat és következményeket. Az atlasz a nagyközönség számára készült, de amint az ajánlásban is olvasható, a történelemtanárok számára is hasznos lehet munkájuk folyamán.

A 80 oldalas, A/4 (21x29,7 cm) méretű, cérnafűzött, fóliázott keménytáblás kiadvány több, mint 100 térképét és kartogramját, több tucatnyi diagramját 63 oldalon keresztül szöveg kíséri, amely segít a térképek, ábrák értelmezésében. Elmondható, hogy a kiadvány a téma feldolgozásának módjában és megjelenésében az atlasz és a könyv határán áll.

Tematikus térképek garmadája tárgyalja hazánk határainak változását, népességének alakulását az évszázadok folyamán, Magyarország helyét a Habsburg birodalmon majd az Osztrák–Magyar Monarchián belül, és a megoldási javaslatokat a Monarchia átalakítására. Térképeken követhetjük nyomon a későbbi szomszédos országok által támasztott területi igényeket, az antant hatalmak elképzeléseit a közép-európai térség világháború utáni rendezéséről, és a Párizs környéki békék következményeként fellépő újabb problémákat. Külön fejezet tárgyalja a békeszerződés Magyarország területére, közigazgatására, vízgazdálkodására, mezőgazdaságára, iparára, természeti kincseire, pénzügyeire, népességére, vallási megoszlására gyakorolt hatását.

A térképek szígeszerűen helyezkednek el a szöveg között. Rendelkeznek méretaránytalansággal és mértéktelenséggel, fokhálózatot nem tartalmaznak. Általános jelmagyarázat nincs, az egyes térképekhez saját jelmagyarázat tartozik. A térképek egy része a kiadó iskolai atlaszaiból származik, de többségük a tematika által megkívánt módon újonnan szerkesztett. A térképeket sok esetben változtatott diagramok egészítik ki. A térképek és diagramok színezése visszafogott, a pasztellszínek kellemes, ízléses megjelenést biztosítanak a kiadványnak. Névmutató nincs az atlaszban. A mellékletek között megtalálható Teleki Pál Carte rouge – vörös térkép – néven elhíresült térképe Magyarország nemzetiségeiről 1910-ben, a Kárpát-medence kiemelkedő magyar személyiségeinek születési helyét bemutató, valamint a Kárpát-medencében található történelmi és irodalmi emlékhelyek, könyvtárak térképe.

Az atlasz címlapja a kiadó „nagyító” borítóinak sorába illik. A borító belsőket és az előlegeket szintén térképek színesítik. Az atlasz elején az I. világháború előtti Magyarország közigazgatását bemutató megyetérkép, a hátulján pedig hangulati elemként neves magyar költőknek a Kárpát-medencéhez, mint szülőföldre köthető versrészletei találhatók. A térképes oldalakat tartalomjegyzék, forrásjegyzék, a térképek jegyzéke és jegyzetek, hivatkozások egészítik ki.

A szerkesztési munkák, a kiadvány megjelenése a Cartographiához, a szöveg Száray Miklós, a szakmai ellenőrzés Romsics Ignác nevéhez kötődik.

Az atlasznak unikális jellege ellenére sem volt különösebb sikere. Talán a kiadványt támogató marketing hiányának következtében túlságosan belesimult az évforduló kapcsán kiadott számos, a békeszerződéssel foglalkozó könyv közé (15. ábra).

Történelmi világtlasz

A Történelmi Világtlasz három évtizeddel ezelőtt készült, a feldolgozott tartalmak szempontjából egy szerencsés időszakban, mivel a rendszerváltozás kellős közepén a szerkesztők számos, a megelőző időkben tabunak számító témát beemelhettek a térképek közé. Az atlasz néhány kisebb-nagyobb változtatással négy kiadást ért meg. A változások érintették a megjelenést és a tartalmat is. Az első kiadás méretében, terjedelmében, tartalmában, az ábrázolt területekben – nevéhez méltóan – jelentős mértékben meghaladta az akkori középiskolai történelmi atlaszt. A munka nagyságát jellemzi, hogy a cég 8 fős külön csoportot hozott létre a szerkesztői feladatok elvégzésére, de időszakosan mások is részt vettek a munkában. A rajzi, litográfiai feladatokat tucatnyi rajzoló végezte. A Brit Királyi Földrajzi Társaság (Royal Geographical Society) lapja, a *The Geographical Journal* 1994-ben megjelent recenziójának bevezetője szerint „*roppant méretű történeti kutatásról és adatgyűjtésről vall a lenyűgözően nagyratörő magyar Történelmi Világtlasz*”^{*}.

Az eredeti kiadás (1991)

A szerkesztési és rajzi munkák 1988 és 1991 között három évig tartottak. A kiadvány a cég iskolai atlaszainál nagyobb, 23,5x33 cm-es méretben, terjedelme miatt fóliázott keménytáblás, fűzött kötésben, matt műnyomó papírra készült. A térképek színeinek száma nyolc, a 4 color (fekete, bíbor, cián, sárga), valamint sötétkék, vörös, zöld és szürke. A kronológia színes sávjait ezektől független öt különböző, direkt pasztellszín különbözteti meg egymástól.

Az atlasz megjelenésében, színvilágában jelentősen eltér a cég addigi kiadványaitól. A térképek megszokott kettős kék keretét egyszerű fekete keret váltotta fel. A fókahálózat ugyan továbbra is kék maradt, de a foksámok színe – hasonlóan a víznevekhez – feketére változott. A korábban megszokott pasztellszíneket erősebbek, dinamikusabbak váltották fel, és eltűnt az atlaszból a cég történelmi atlaszaira jellemző, domináns rózsaszín (16. ábra) (17. ábra).

A térképvetületek fókahálója egyben keresőhálóként is szerepel. A vörös keresőszámok- és betűk a fekete kereten belül helyezkednek el. Nem minden térkép rendelkezik keresővel. A település- és csataterképeken, valamint azokon, amelyek tartalma nem követelte meg (pl. nemzetközi szervezetek) nem találunk keresőket.

A négy részből álló, 237 oldalas kiadvány első részét az egyetemes történelem 320 térképe tölti ki, ezt követi a magyar történelem 108 térképe, majd a 60 oldalas összehasonlító kronológia. A névmutató 36 oldala az utolsó fejezet. A belső címlapon, a kolofon és az ajánlás oldalán kívül hat oldal tartalomjegyzék, egy oldal rövidítésjegyzék és két oldal általános jelmagyarázat (természetföldrajz, határok, települések, közlekedés, mezőgazdaság, ipar, egyéb, valamint a nevek típusainak magyarázata) segíti az atlasz használatát. A kiadványt három oldal forrásjegyzék zárja. Az egyetemes történelem rész térképein kívül három oldal ábra színesíti még az atlaszt. A Föld és az élővilág fejlődésének ábrája, az ősi települések grafikái és a régészeti kultúrák táblázata nyújt még információt az emberiség őskorának történetéről.

Az atlasz és a térképek tematikáját a Cartographia – akkor még Kartográfiai Vállalat – szerkesztői állították össze, és a szakmai szerkesztőbizottság hagyta jóvá. A szerkesztőbizottság külső tagjainak neves egyetemi oktatókat, tanárokat és módszertanosaikat kért fel a vállalat. Gaál Ernő és Sarkady János az ókori, Katus László, Szabolcs Ottó és Vladár Ervin pedig az atlasz többi részéhez biztosították a szakmai háttérrel.

Az egyetemes történeti rész térképei az őskor 8 térképét (3%) leszámítva nagyjából kiegyensúlyozottan oszlanak meg az egyes történelmi korszakok között (ókor 23%, középkor 22%, jelenkor 21%). A legnagyobb részt (31%) az újkor térképei képviselik. A jelenkor némileg alulreprezentáltak tűnik, de a kiadvány mentségére szolgál, hogy az elmúlt 30 év eseményeiről meg-

^{*}*The Geographical Journal*, Volume 160, Part 1 March 1994 (Royal Geographical Society, Kensington Gore, London SW 72 AR)

<https://www.proquest.com/openview/3cf37d2ff629dbc1c6d0973da139fc05/1?pq-origsite=qscholar&cbl=42292>

jelenésekor még nem számolhatott be. A történelem színterei közül Európa és a kontinenshez szorosan kötődő területek, a Közel-Kelet és Észak-Afrika eseményeit dolgozza fel a legtöbb térkép. Ez ugyan 82%-ot tesz ki, ám 13 térkép foglalkozik az ázsiai, 13 az amerikai, 4 az afrikai és 3 az ausztrál földrész történelmével. 20 Föld ábrázolás ad globális képet az emberiség történetének különböző korszakairól. A hazánk történetét feldolgozó térképek között érthető módon minimális az őskort és az ókort ábrázoló, és ezek is kárpát-medencei viszonylatban mutatják az eseményeket. A középkor (34%) és az újkor (43%) aránya meghaladja az egyetemes történelem hasonló korszakainak az arányát, a jelenkor (14%) térképeinek részesedése azonban elmarad az egyetemes történelemétől.

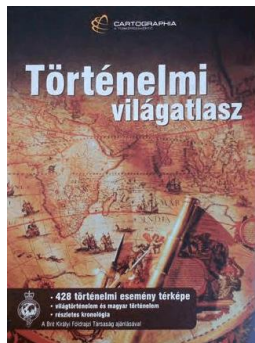
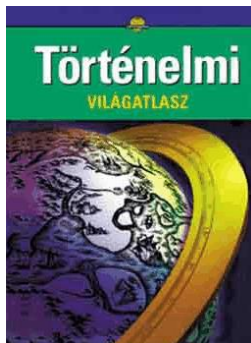
A térképek többségét a politikatörténet jellemzi. Ezek közül a kontinensek történetét ábrázolóknak többsége új. Hasonlóképp újak a világ megismerését nyomon követő, a különböző időpontokban kitekintést nyújtó, valamint a politikai, katonai és gazdasági szervezeteket bemutató Föld térképek. Tucatjával szerepelnek a különböző korok és területek településeit és legjelentősebb csatáit, ütközeteit bemutató ábrázolások. Újdonságot jelentettek az európai jelentőségű uralkodóházak, a 19-20. századi államformák és szövetségi rendszerek, a honfoglalás és letelepedés, az Osztrák–Magyar Monarchia, a II. világháború utáni megszállási zónák térképei is. Az igazi újdonságok azonban a kultúrtörténeti, gazdasági, népszerűségi, valamint az addig tabunak számító, tiltott témák. Ilyenek a középkori építészeti stílusok, egyetemes és a könyvnyomtatás elterjedését, a közép- és újkori európai és világ gazdaságot bemutató térképek, valamint a magyarországi nemzetiségek, a második világháború utáni emberveszteségek és népmozgások térképei. Úttörőnek számítottak az addig tiltott vagy elhallgatott témák, a világvallások, ezen belül a kereszténység kialakulását és terjedését, Erdélyt, a trianoni békeszerződés következményeit, a Szovjetunió 1939-1940-es területi hódításait, Magyarország 1941-es határait, a két világháború utáni határváltozásokat, a környező országok magyarságának arányát szemléltető térképek. Külön érdemes kiemelni az európai népek 1920 körüli egyoldalas térképét, amely magyarázatul szolgálhat számos 20. századi konfliktus okára.

A térképekhez szervesen kapcsolódó összehasonlító kronológia kb. 2000-2500 konkrét év legfontosabb eseményeit foglalja össze. Amerika felfedezéséig Európa, Elő-Ázsia, Dél- és Kelet-Ázsia, Afrika és Amerika, a Kárpát-medence, majd 1000-tól Magyarország színes hasábkokba rendezett történetét hasonlíthatjuk össze könnyedén azonos időpontokban. A 15. század végétől Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália és Óceánia, valamint Magyarország eseményeit vethetjük össze a színes oszlopokban. A kronológia alapjául szolgált egy évtizeddel később a megújuló középkorai történelmi atlasz kronológiájának.

A 36 oldalas névmutató kb. 15 ezer nevet tartalmaz, valamint a hozzájuk tartozó információkat. Ezekből megtudhatjuk, hogy egy adott névhez tartozó objektum ország, függő terület, közigazgatási egység, történelmi táj, földrajzi egység, nép vagy csata. A névmutató a térképeken rövidített nevek teljes alakját tartalmazza. Ha a térképi neveknek létezik magyar névváltozata, akkor a térképen és a névmutatóban is az szerepel. A nem latin betűs nevek az MTA és a Ligeti-féle keleti nevek szótára alapján kerültek fonetikus átírásra. Ez alól egyedül az ókori görög nevek kivétel, amelyek a nemzetközi latin betűs átírással kerültek a térképekre, de a névmutató azoknak is feltünteteti a fonetikus alakját. Azok a nevek, amelyek a politikai viszonyok változása következtében különböző nyelvű névváltozatokkal rendelkeztek, a térképen mindig az abban az országban használatos névalakot kapták, amelyik fennhatósága alá tartoztak az adott időszakban. A többféle változatban szereplő neveket a névmutató mindig az időben legutolsó változatra utalozza, ahol felsorolja az összes névváltozatot a keresőkkel együtt. A névmutató betűrendje nem a magyar, hanem az általános latin betűs ABC-t követi. Érdemes újra idézni a Geographical Journal cikkének vonatkozó részét: „A nagyon teljes és jól szerkesztett névmutató használatát egyértelmű bevezető magyarázat segíti, az általános latin betűs ábécé szerint sorrendbe rendezett nevek kikerülnek a magyar nyelv ékezetes magánhangzói és kettős mássalhangzói által okozott, magyar szótárakra jellemző törést az ABC folytonosságában.”

Hiába írta azonban a Geographical Journal, hogy az atlasz „megérdemli, hogy szélesebb körben elérhetővé váljon”, hazánkban nem aratott különösebb sikert. Erre utal az is, hogy a második kiadás csak hat év múlva jelent meg. A Frankfurti Könyvvásárokon több külföldi kiadó is érdeklődött az atlasz iránt, de a külföldi terjesztést nagyon komoly nyelvi korlátok akadályozták. Megint csak a Geographical Journalt idézve: „annak ellenére, hogy az atlasz olyan egyedülálló tartalmat hordoz, amely hasonló módon más kiadványban nem elérhető, valószínűtlen, hogy Magyarországon kívül olvasótáborát szerezzen. Ugyanis a forrásjegyzékben felsorolt szaktekintélyek és kiadványok listáját leszámítva a magyaron kívül egyetlen szó sem szerepel az egész kötetben”.

Változások (1997-2007)

1997-ben a cég lecserélte a korábbi, meglehetősen antik hatású borítót. Maradt a fóliázott keménytábla, amely egy korszerűbb, színes, a figyelmet jobban felkeltő grafikát kapott.

2005-ben újabb borítócsere történt. A keménytáblán a grafikát színes, narancssárga papírborítás váltotta fólia nélkül, amelyen csak a cím látható. Ám a kiadvány kapott egy grafikát és címet tartalmazó színes envelopot (leveshető borító).

2007-ben az atlasz új köntösben jelent meg. Digitalizálták a filmen lévő korábbi tisztázati anyagot, és ezzel együtt a 4 color színre csökkentették a színek számát. A színek csökkentése a térképek átszínezését vonta magával, de egyéb változtatások – például a betűtípusok cseréje – is történtek a külalakban. Mindez modernebb külsőt kölcsönzött a kiadványnak.

A térképek fekete keretét sötétszürke váltotta fel. A vékony, sötétszürke kereten kívül az oldalak kaptak egy fél centiméter széles, színátmenetes szürke sávot. Ebbe szürke sávba kerültek át a sötétszürke kereten kívülre a keresőszámok- és betűk a térképekről. Minden oldal kapott egy oldalcímet, amely a szürke sávon kívül a bal vagy jobb felső sarokban helyezkedik el az oldalszám mellett. A térképek számozásának vörös színét a fekete váltotta fel. A víznevek a korábbi fekete helyett sötétszürkében jelennek meg (16. ábra) (17. ábra).

Az átszínezés sok helyen igazodik a régi színekhez, de számos helyen jelentősen megváltozott. Összességében elegancia jellemzi az új színvilágot, de nem minden esetben pozitív a változás. A térképeken a téma szempontjából semleges területek színe halványsárgáról világosszürkére változott, ami sokszor összemosódik a tengerek világoskékjével, így a szárazföld nem válik el határozottan a tengertől. Ilyenek például a középkori építészeti stílusok és egyetemek, a nagy földrajzi felfedezések térképei (18. ábra). A színek sokszor nem különülnek el határozottan egymástól, mint például az ókori Hellász térképén az aiólok és az északnyugati görög vándorlás színe. Több helyen található törés a kategorizált értékek színskálájában, így a térképen zavaró, hogy a skála közepén található értékhez tartozó szín erősebb, mint az azt követő, alacsonyabb értékeké (pl. Egyesült Államok kialakulása. a spanyol polgárháború, magyar néprajzi tájak és csoportok). A legáltalánosabb hiba azonban, hogy a színhasználat azonos témájú térképeknél nem következetes. Így a nagy földrajzi felfedezések térképeiből kettőn a semleges területek világosszürkék, a harmadikon halványsárga. A II. világháború csatatérképein a szembenálló felek színei eltérnek az európai kontinens háborús eseményeit bemutató térképeken ugyanazon ellenfeleket jelző színektől. A Magyarország vármegyéit a 15. században és a 19. század végén ábrázoló térképeken eltérő színeket alkalmaztak, így a második térkép színei sokkal erőteljesebbek, harsányabbak. Ezért a 15. századi vármegyéek térképe finomabb, elegánsabb. Nagyon zavaró, hogy a magyarországi nemzetiségeket bemutató térképeken más-más az egyes nemzetiségek színe, ezért nehezebb követni a változásokat. Hasonló problémát jelent az azonos oldalpáron szereplő magyar néprajzi tájakat és az ország trianoni békeszerződés szerinti felosztását bemutató két térkép színezése. Mindkettő a magyar anyanyelvűek arányát mutatja azonos kategorizálás szerint, de eltérő színekkel (19. ábra).

Tartalmi változás a térképeken csak annyi történt, hogy a Föld országait 1990-ben mutató térképet aktualizálták a 2007-es évnél megfelelően. Ez némileg vitatható, mivel a Föld 1990-es képe elsősorban azért került az atlaszba, hogy mutassa a világ képét a szocialista tábor felbomlása előtti állapotban, ugyanis ennek a változásnak az előjeleit már érezni lehetett 1991-ben.

A rövidített kiadás (2010)

2010-ben készült az atlaszból egy rövidített kiadás. Az eredeti cél szerint az atlasz kettévált volna egy csökkentett tartalmú, olcsóbb kiadványra, valamint egy szöveggel és grafikákkal kiegészített bővebb változatra. A rövidített kiadvány elkészült, de gazdasági okok miatt a cég nem vágott bele a bővítésbe, így a kiadvány valójában egy torzó lett.

Az atlasz mérete nem változott, de az oldalak száma 154-re csökkent. Az egyetemes történelmi rész térképeinek száma 290-re, magyar történelemé 97-re fogyatkozott. Új borítót kapott, ez legalább élesen elkülönítette a még forgalomban levő eredeti változattól. Az atlasz elején található 4 oldalas tartalomjegyzék magyar történelemre vonatkozó egy oldala megismétlődik a Magyarország története rész előtt.

Kimaradt az atlaszból *A Föld és az élővilág fejlődése* ábra, az ősi települések grafikái és a régészeti kultúrák táblázata. Elmaradt a teljes

kronológia, és a térképek számának csökkenése következtében a névmutató 36 oldala 33-ra csökkent.

A térképek közül az alábbiak tűntek el:

- Az Európa, valamint a Kárpát-medence őstörténetét bemutató 4-4 térkép
- A középkori városok 8 térképe
- Az építészeti stílusok (bizánci, román, gót, reneszánsz) 4 európai és 4 magyarországi térképe
- Az iparosodás Európában (1870-1914)
- A népsűrűség Európában 1870-ben és 1914-ben
- Társadalmi küzdelmek Európában (1871-1914)
- Államformák 1851-ben és 1914-ben
- A Föld vallásai 1900 körül
- A Föld népessége 1900 körül
- A Föld gazdasága a XX. század közepén
- A Föld országai 2007-ben
- A barokk stílus Magyarországon
- Az 1832-36-os országgyűlés
- Magyarország hegy- vízrajza a XIX. század végén
- Magyarország gazdasága a két világháború között
- Magyarország gazdasága a II. világháború után

A külalakban annyi változás történt, hogy a térképek keretén kívül futó 0,5 cm széles színátmenetes szürke sávot az oldalak széléig kifutó színes – az egyetemes történelmi résznél narancssárga, a magyar történelem résznél zöld, a névmutatónál szürke – sáv váltotta fel.

A megújult, bővített kiadás (2021)

A 2021-ben megújult atlasz tartalmát tekintve visszatért az eredeti kiadáshoz, és a bővítéssel néhány hiányosság mellett az elmúlt 30 év alatt lezajlott legjelentősebb eseményekkel egészült ki. Az oldalak száma az eredeti 237-ről 245-re bővült, az egyetemes történelmi rész 14, a magyar pedig 18 új térképpel gyarapodott. A térképek között találunk újonnan szerkesztettet is, de jónéhány a középiskolai történelmi atlaszból került a kiadványba.

Az egyetemes történelmi rész kiegészült a hidegháború korát bemutató térképekkel. Megjelent a két szembenálló világrendszer és nagy katonai tömb térképe. Európa 1945 utáni története kiegészült egyrészt a hidegháborús időszak, másrészt a szocialista tábor felbomlása utáni változások bemutatásával. Egész oldalas Föld térkép számol be a globalizálódó világ 1990 utáni fegyveres konfliktusairól, és 7 térkép

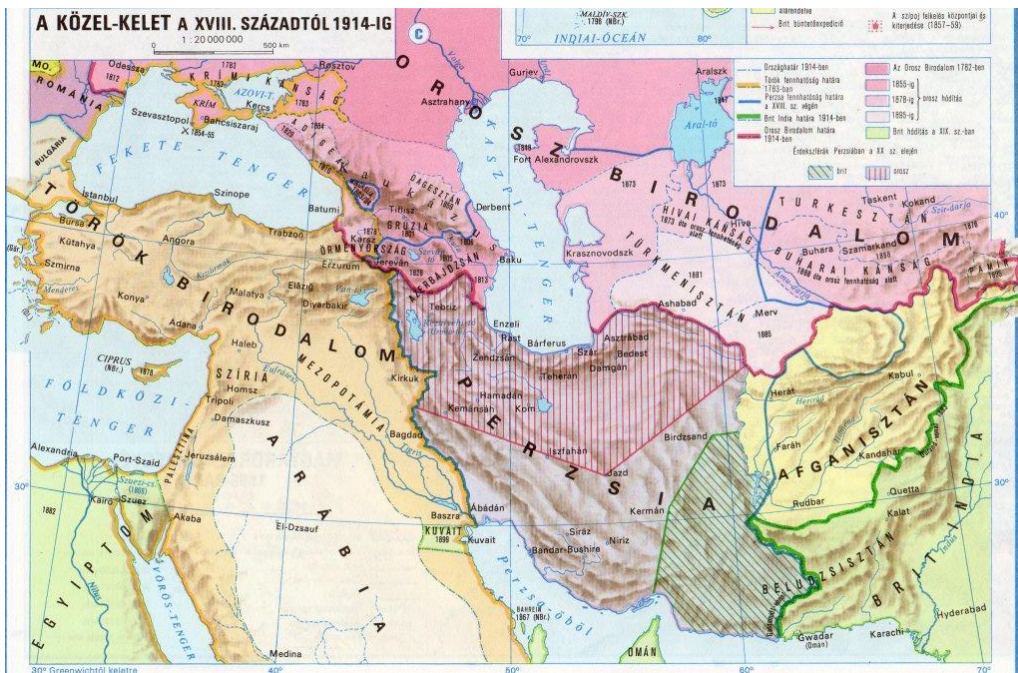
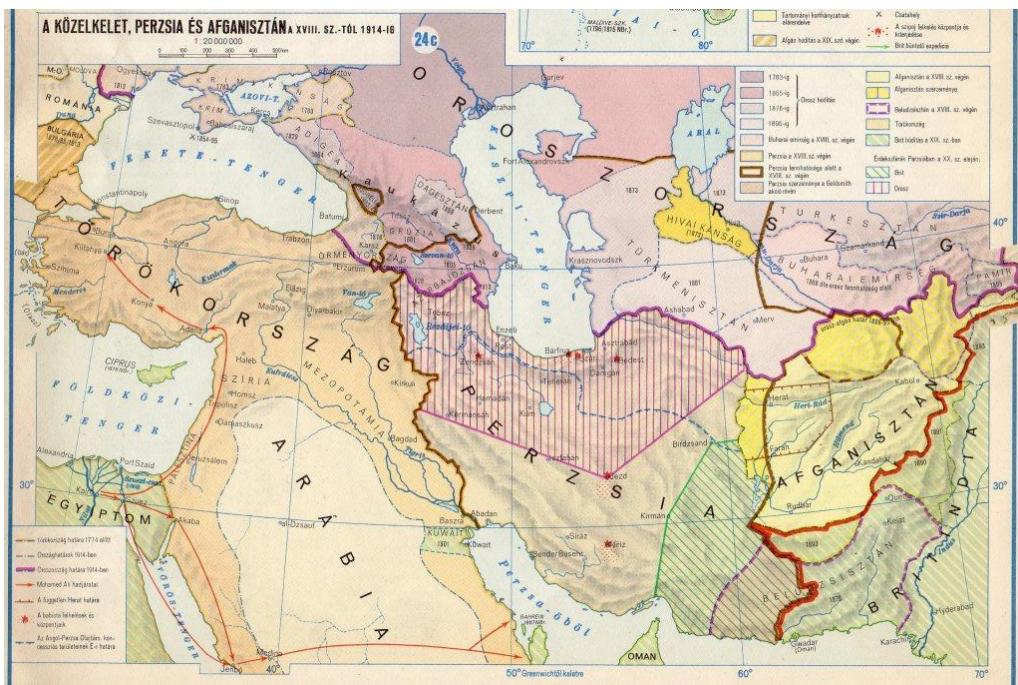
követi nyomon ugyanebben az időszakban a legjelentősebb válságócok (Közel-Kelet, Perzsa-öböl, Afganisztán, Kaukázus, Jugoszlávia) eseményeit. Az Európai Unió kialakulását és a 2000-es évek politikai és katonai szövetségeit bemutató térképek zárják a fejezetet. A Föld országainak képe a 2007-es helyett újra az 1990-es állapotot mutatja.

A Magyarország fejezet újkori részében is történt néhány kisebb változás. Négy új, negyedoldalas térkép szemlélteti a 19. század elejének hazai viszonyait. Visszakerült az 1832-1836. évi pozsonyi

országgyűlés térképe, és ismerkedhetünk Magyarország legnagyobb földbirtokosaival, a fontosabb piacközpontokkal és Magyarország külkereskedelmével. Az 1848-1849-es szabadságharc korábbi két térképe helyett négyen követhetők az események. A térképek ugyan kisebbek lettek, de négy fázisra bontva (1848 tavasz-ősz, téli hadjárat, tavaszi hadjárat, 1949 nyár) kevesebb a térképek tartalma, és jobban tagolhatók az események. A jelenkori történelemből a középiskolai atlaszhoz hasonlóan itt is adósságot pótol az 1944-es deportálások és gettók bemutatása. Térképet kapott Magyarország német megszállása, és három térkép mutatja az 1956-os eseményeket, amelyekről 1990-ben még azon folyt a vita, hogy ellenforradalomnak, népfelkelésnek vagy forradalomnak kell-e tekinteni. Bemutásra került a magyar népesség 20. század folyamán történt változása is a Kárpát-medencében. Hét tanulságos térkép és két ábra tájékoztat a magyarországi választási rendszerről és parlamenti választásokról 1990 és 2014 között. A két oldal szöveg nélkül is szemléletesen mesél az elmúlt három évtized hazai történetéről.

Ugyanennek a három évtizednek a legfontosabb eseményeivel bővült a kronológia 62 oldalra. A névmutató terjedelme nem változott, de értelemszerűen az új térképekről is kerültek bele új nevek. Az atlasz oldalainak külsejében nem történt változás, de új borítót kapott a kiadvány. A keménytáblán a grafikát újra színes, sötétbarna papírborítás váltotta fölia nélkül, amelyen szintén csak a cím látható. A könyvtestet megint egy grafikát és a címet tartalmazó színes envelop borítja.

ÁBRÁK

1. ÁBRA: TÉRKÉP A KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELMI ATLASZ 1959-ES ÉS 1984-ES KIADÁSÁBÓL

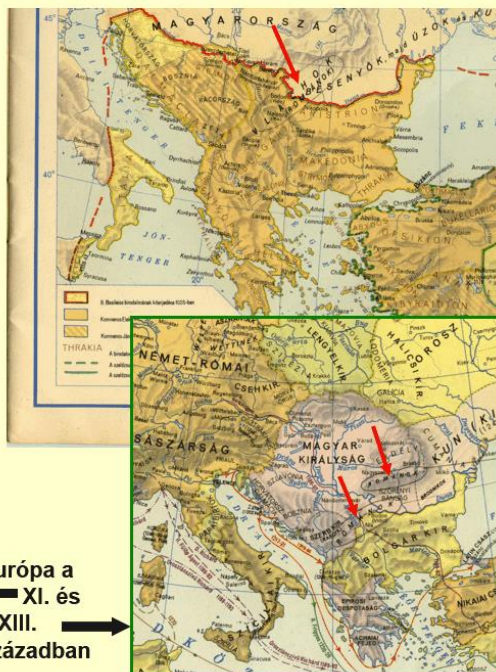

2. ÁBRA: A SZOVJETUNIÓ HATÁRÁNAK ÁBRÁZOLÁSA A KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELMI ATLASZ 1959-ES ÉS AZ 1961-ES KIADÁSÁBAN

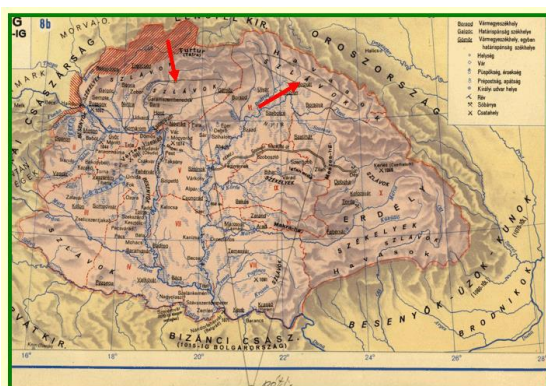
Európa Nagy Károly korában

A Bizánci Birodalom

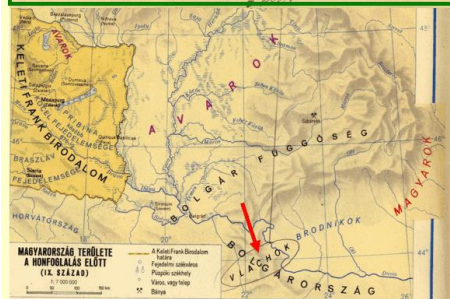

← Európa a
XI. és
a XIII.
században →

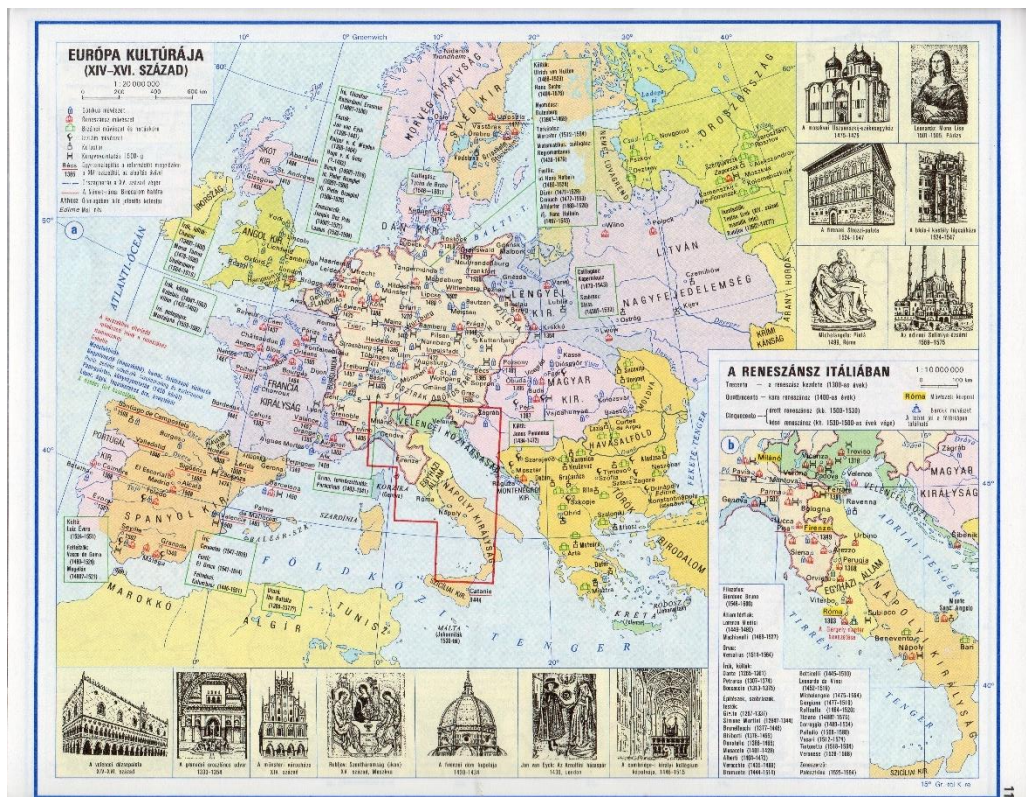

← Magyarország a XI. században

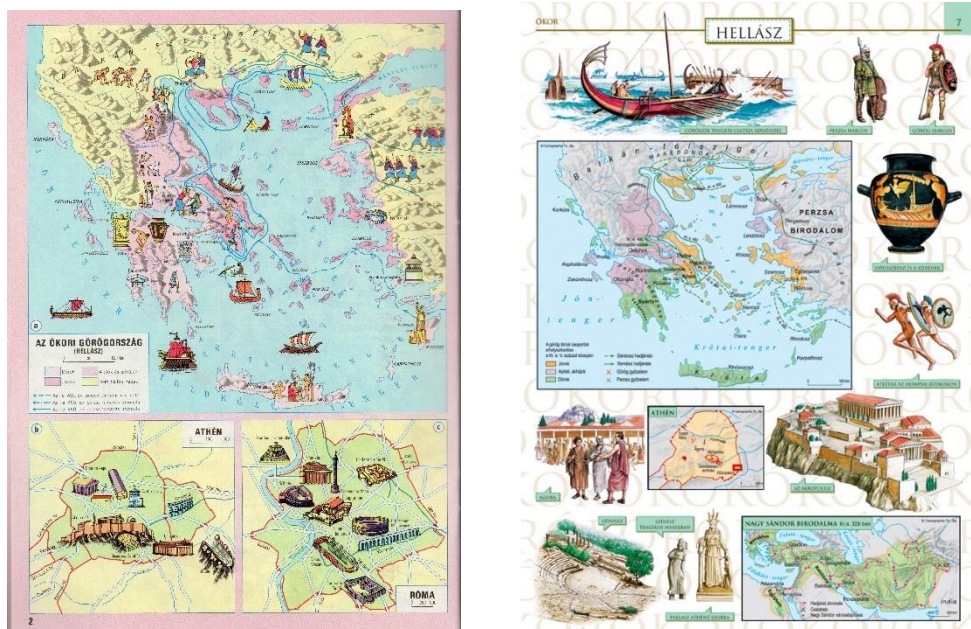
Magyarország a XIII. században

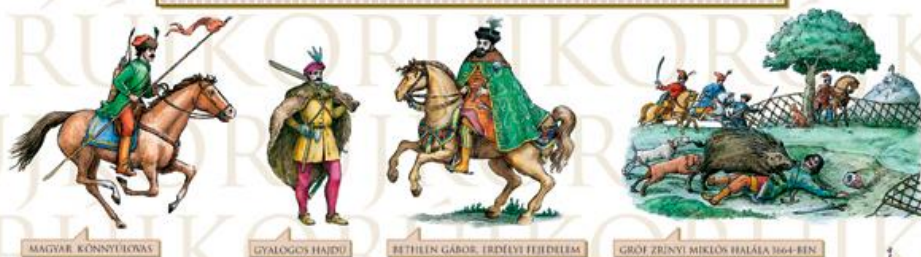
3. ÁBRA: A NEMZETKÖZI TILTAKOZÁS UTÁN JAVÍTOTT TÉRKÉPEK A KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELMI ATLASZ 1961-ES KIADÁSÁBAN

4. ÁBRA: OLDAL AZ 1991-BEN MEGJELENT TÁRSADALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ATLASZBÓL

5. ÁBRA: OLDAL A KÉPES TÖRTÉNELMI ATLASZ ELSŐ ÉS 2003. ÉVI KIADÁSÁBÓL

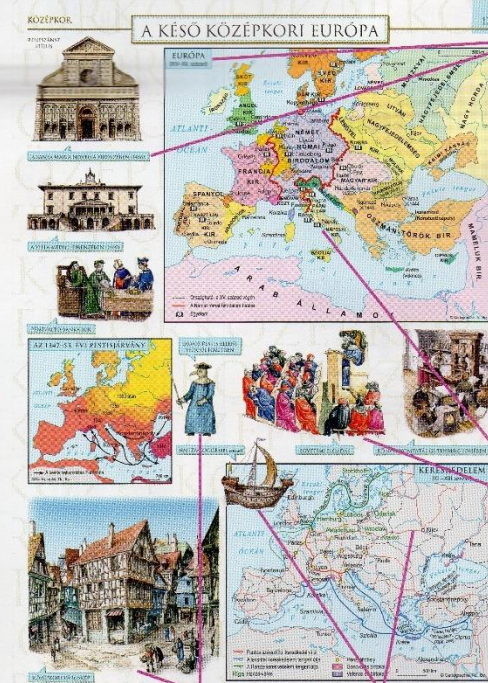

FŐCSKAI ISTVÁN KORONÁJA

6. ÁBRA: OLDAL A KÉPES TÖRTÉNELMI ATLASZ 2003. ÉVI, MEGÚJÍTOTT KIADÁSÁBÓL

HOGYAN HASZNÁLD AZ ATLASZODAT

Mit tudsz leolvasni egy képről?

Pl.: Milyen hiedelmek éltek a középkorban?
Milyen volt egy középkori város?

A térképek segítségével összehasonlíthatod különböző korok és területek eseményeit.
Pl.: Kereskedelmi utak és kereskedelmi hajók a Római Birodalomban és a középkorban.

A képek és térképek segítségével sok olyan játékot kitalálhatsz, amelyek a tanulást megkönnyítik.

A képek csoportosításával végigkísérheted különböző dolgok alakulását az évszázadok folyamán.

Hadtéchnika
Technika fejlődése
Hajók, hajózás
Találmányok
Híres emberek
Nők a történelemben
Népviseltek
Hétköznapok
Lakóhelyek
Vallás

Hány hasonlót tudsz még kitalálni?

Az évek folyamán bármikor visszalapozhatsz egy korábbi tanult részhez. Ez segíthet az ismétléseknél, vagy az önálló feladatoknál.

© Cartographia T. Á. B.

Az atlasz oldalain az oldalszámok, a térképcímek és a képaláírások alászámozása mutatja számodra, hogy melyik történelmi korban jársz.

Ugyanezek a színek jelzik a történelmi korokat az atlasz elején található összehasonlító időszakon is. Az időszak az egyes történelmi korok időtartamát, a legjelentősebb civilizációknak, valamint a magyar és az egyetemes történelem legfontosabb eseményeinek az időben elfoglalt helyét mutatja.

Az atlasz végén találd az összes magyarországi uralkodót bemutató táblázatot, amelyet az időszakkal együtt használva jól el tudsz igazodni az események között.

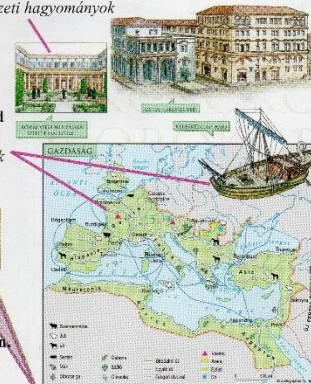
A képek és a térképek együttesen mutatják be azt, amit egy-egy korról tudnod kell. A térképeken megtalálod azokat a neveket, évszámokat, eseményeket, országokat, településeket, népeket, amelyeket a tankönyved tartalmaz. A grafikák segítenek, hogy képet kapj az egyes korok embereinek szokásairól, viseletéről, eszközeiről, fegyvereiről, technikájáról, építményeiről, művészetéről, gazdálkodásáról.

Megkeresheted a térképen azokat a helyeket, melyekhez kép köthető.

Pl.: Hol volt egyetem Európában ebben az időben?

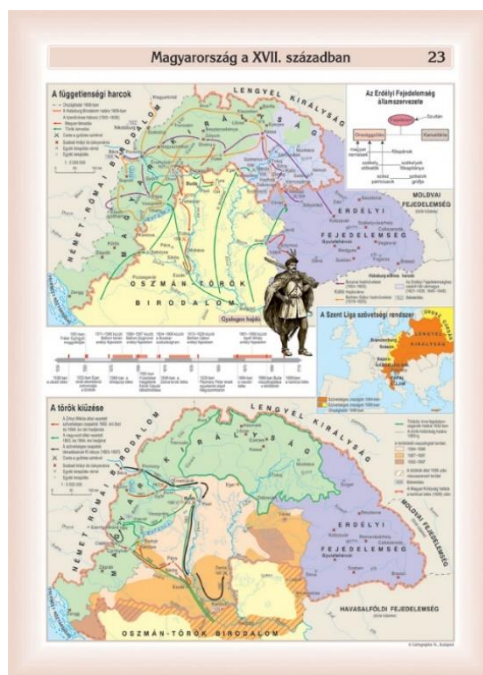
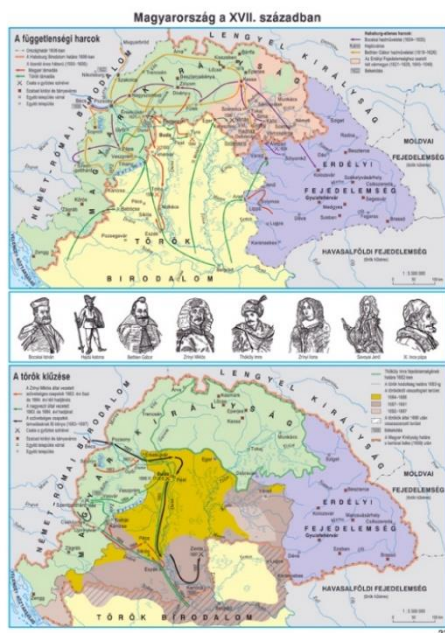
Kapcsolódás a múlt és jelen között

Pl.: Építészeti hagyományok

Hasonlíts össze grafikákat!

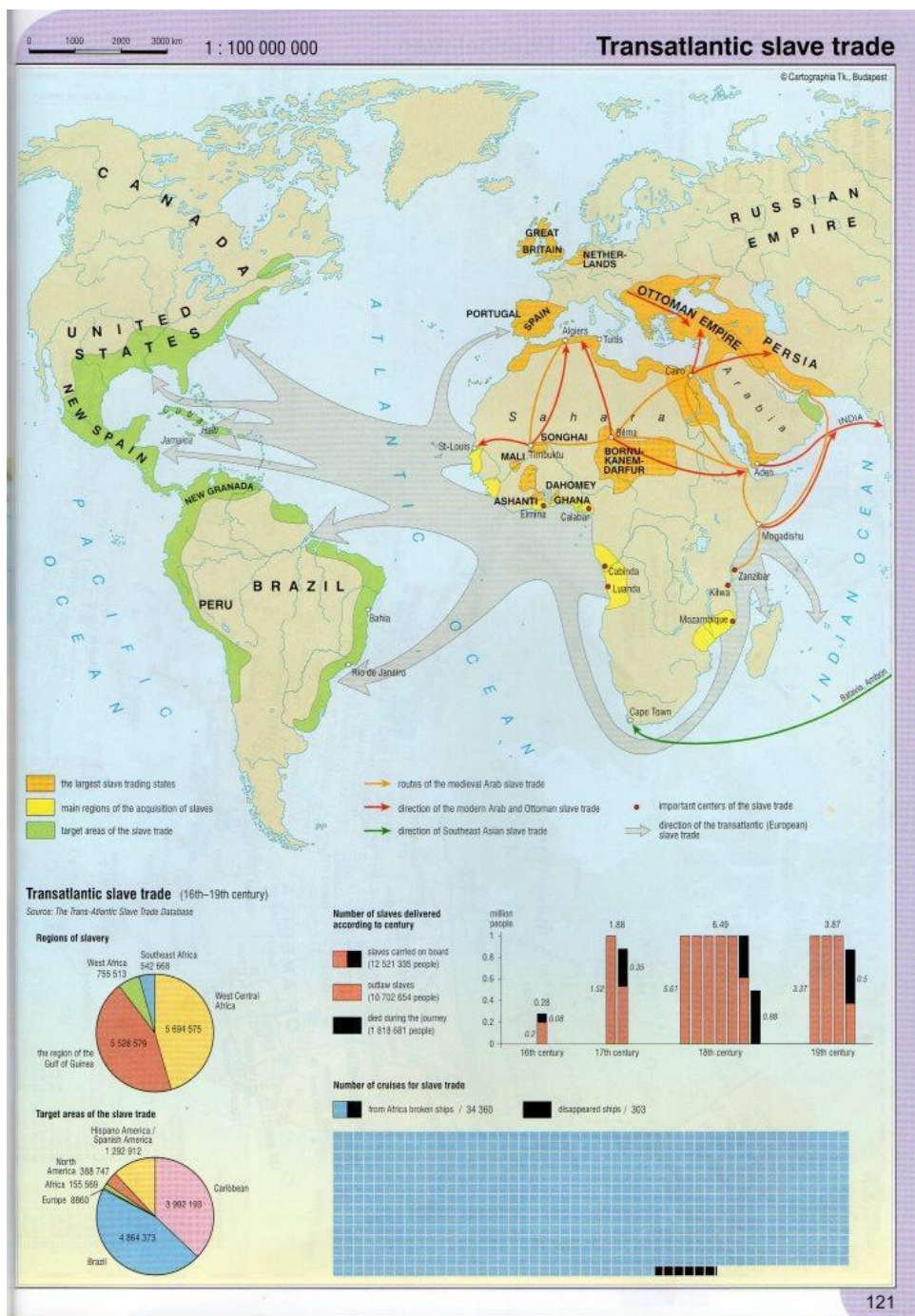

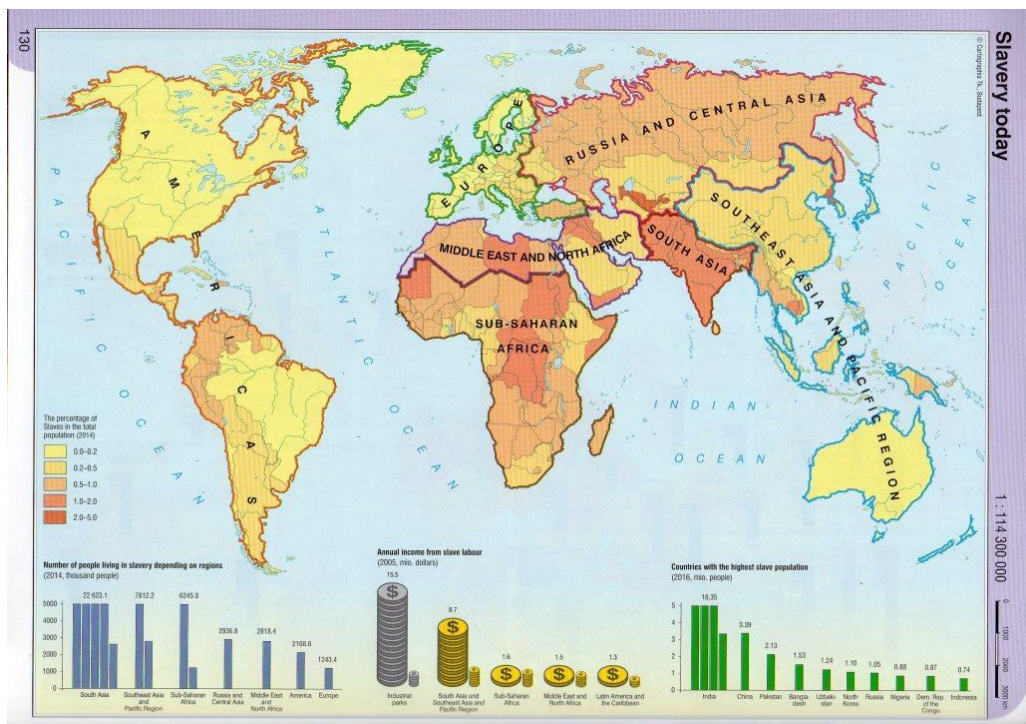
8. ÁBRA: OLDAL A TÖRTÉNELMI ATLASZ ELSŐ ÉS 2007. ÉVI, BŐVÍTETT KIADÁSÁBÓL

Középiskolai történelmi atlasz					Képes történelmi atlasz				
	1959	1984	2003	2012	1970	1980	1991-1997	2003	2016
Föld	2	7	18	25	4	8	8	10	12
Európa	57	76	171	226	52	61	51	74	103
Ázsia	4	7	22	27	1	1	11	3	3
Köztes	11	16	21	26	5	5	5	11	14
Afrika	2	2	5	5					1
É-Amerika	1	7	10	10	2		2	2	2
D-Amerika		3	4	5	1		1	3	3
Au és Óc.	1	1	2	2				1	1
Összes	78	119	253	326	65	75	78	104	139
%-os növekedés 1959-hez képest		152	324	418		115	120	160	214
csata			8	9	10	10	10	5	4
település	3	4	29	34	2	2	2	6	6
népesség		3	28	41		2	2	9	15
vallás	1	1	10	11				3	5
gazdaság	1	2	16	22	2	2	2	12	14
kultúra, tudomány		4	24	39	1	4	4	2	7
egyéb		1		2	4	3	1	3	10
régészet		2	2	2		1	1	1	1
választások			4	8					

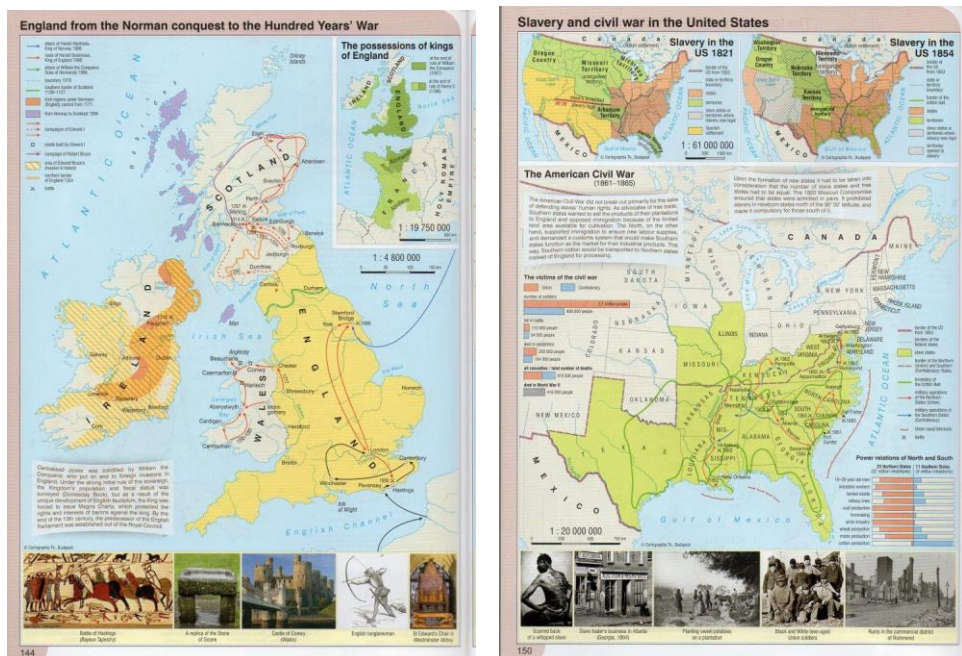
9. ÁBRA: A KÖZÉPISKOLAI ÉS A KÉPES TÖRTÉNELMI ATLASZ TÉRKÉPTÍPUSAINAK SZÁMA

11. ÁBRA: OLDAL AZ ANGOL-MAGYAR KÉTTANNYELVŰ ISKOLÁK SZÁMÁRA KÉSZÜLT ATLASZ TÁRSADALOMISMERET FEJEZETÉBŐL

12. ÁBRA: OLDAL AZ ANGOL-MAGYAR KÉTTANNYELVŰ ISKOLÁK SZÁMÁRA KÉSZÜLT ATLASZ TÁRSADALOMISMERET FEJEZETÉBŐL

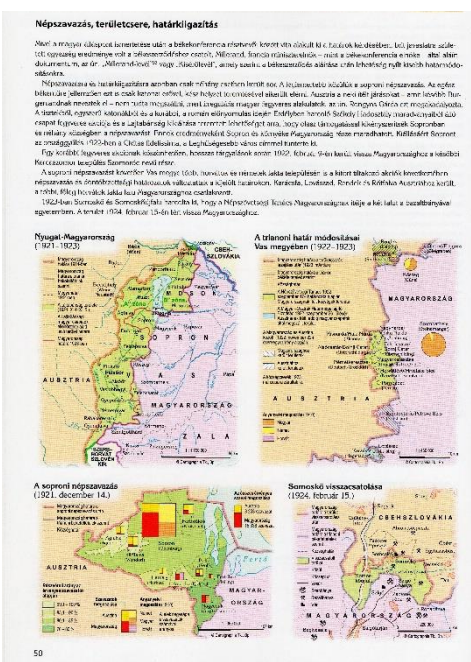
13. ÁBRA: OLDALAK AZ ANGOL-MAGYAR KÉTTANNYELVŰ ISKOLÁK SZÁMÁRA KÉSZÜLT ATLASZ ANGOLSZÁSZ KULTÚRA RÉSZÉBŐL

14. ÁBRA: A MAGYAR KIRÁLYSÁG KIALAKULÁSÁT ÉS A 11-16. SZÁZAD KÖZÖTTI IDŐSZAK VÁLTOZÁSAIT MUTATÓ TÉRKEP A ROMÁN „ATLAS ISTORIC ȘI GEOGRAFIC ȘCOLAR” CÍMŰ KIADVÁNYBÓL

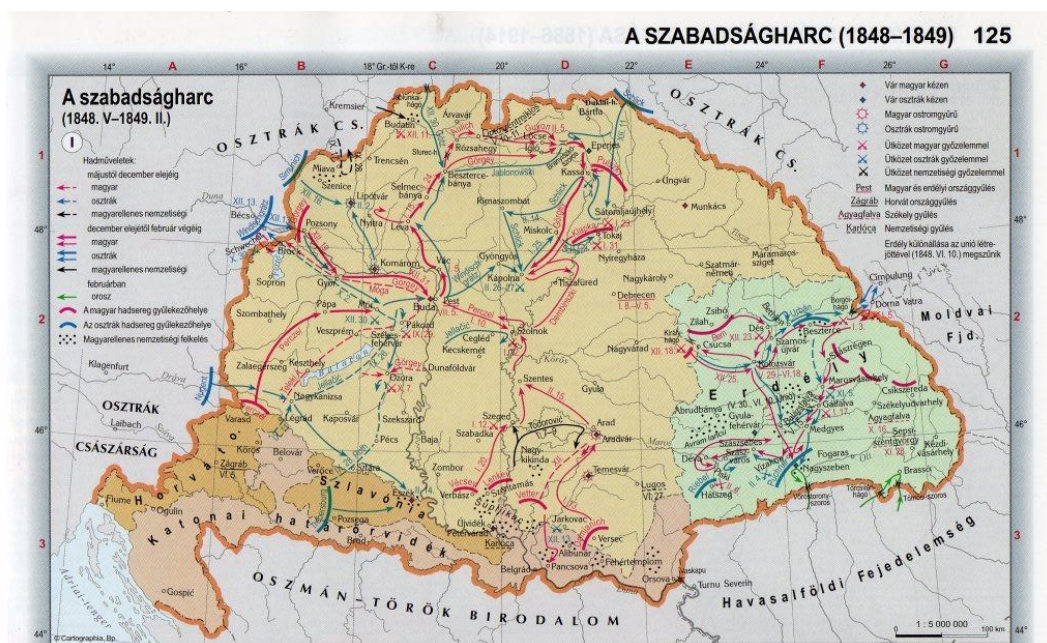
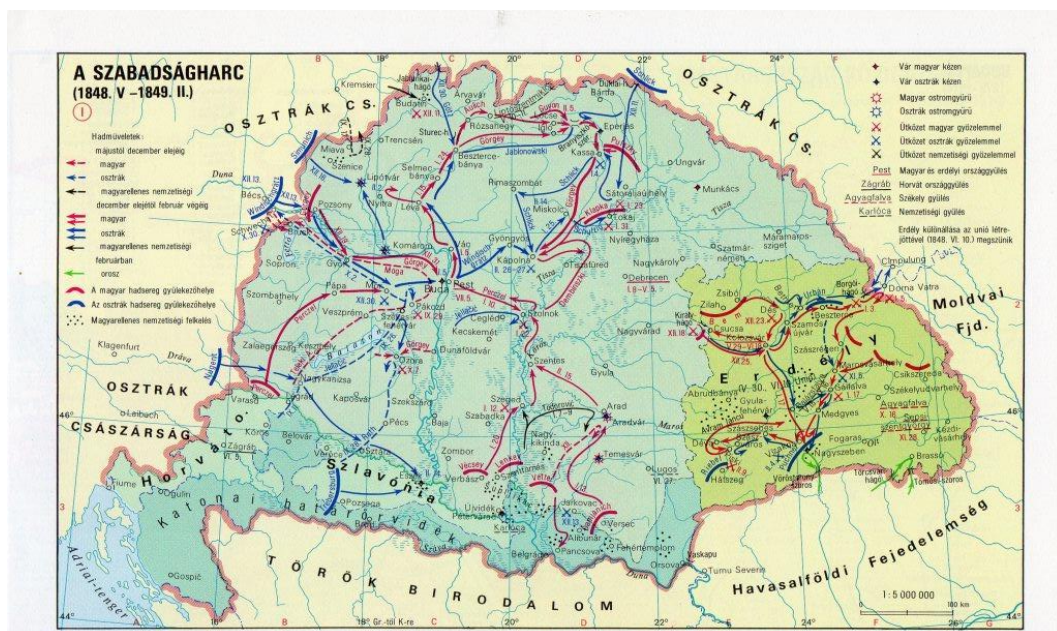

15. ÁBRA: OLDALAK A TÉRKEPELEN(?) TRIANON CÍMŰ KIADVÁNYBÓL

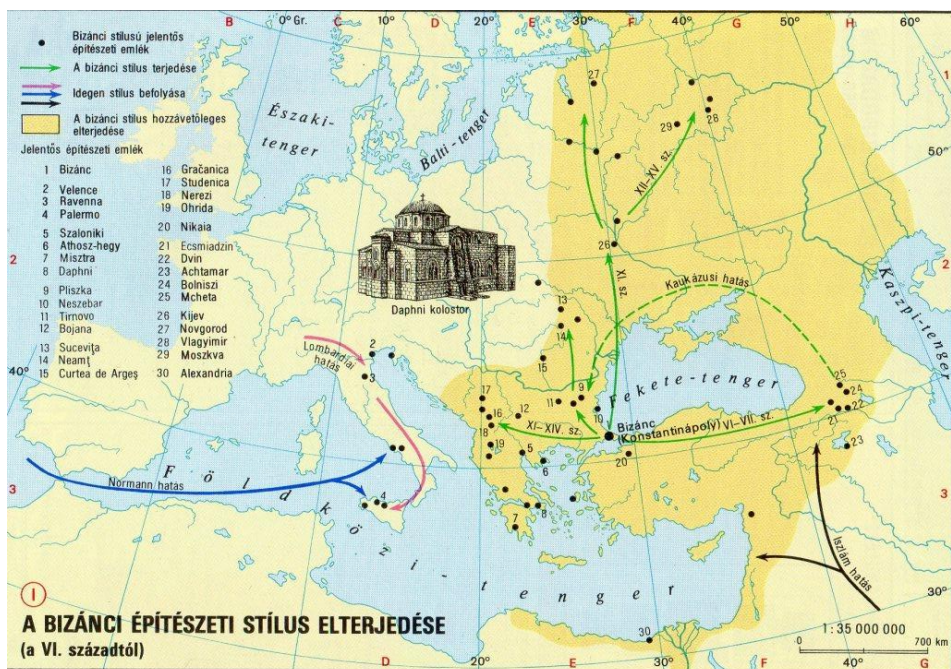

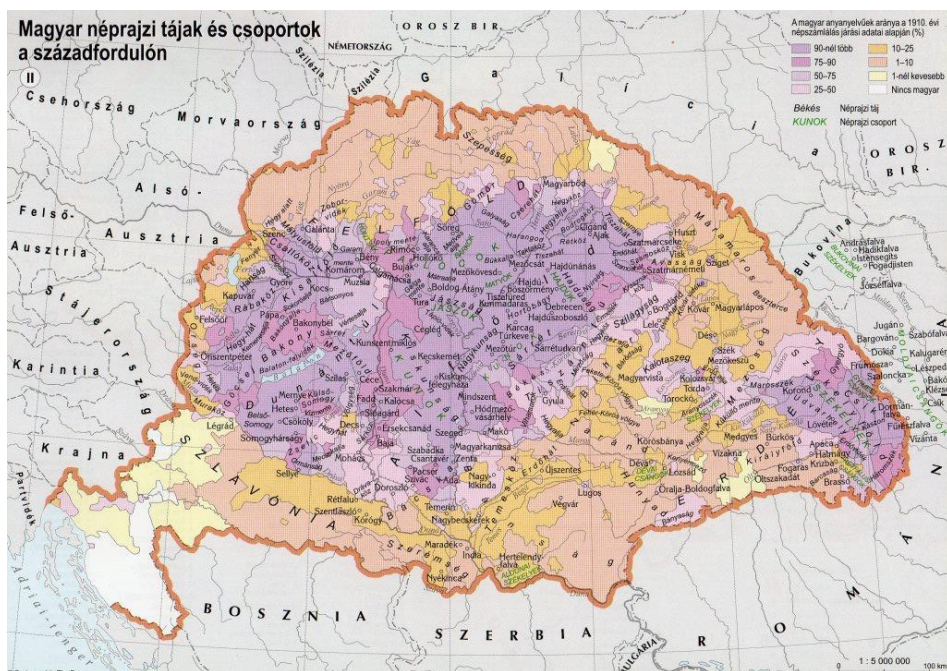
16. ÁBRA: TÉRKÉPEK A TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ ELSŐ ÉS A 2007-BEN MEGJELENT, ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁBÓL

17. ÁBRA: TÉRKÉPEK A TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ ELSŐ ÉS A 2007-BEN MEGJELENT, ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁBÓL

18. ÁBRA: A SEMLEGES HÁTTÉR MEGJELENÍTÉSE A TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ ELSŐ ÉS A 2007-BEN MEGJELENT, ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁBAN

19. ÁBRA: AZONOS KATEGORIZÁLTÁSGÚ, DE ELTÉRŐ SZÍNEZÉSŰ TÉRKÉPEK A TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ 2007-BEN MEGJELENT, ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁBÓL

Források

A Cartographia Kft. történelmi atlaszai 1993-2005

A Cartographia Tankönyvkiadó Kft. történelmi atlaszai 2006-2021

A Kartográfiai Vállalat történelmi atlaszai 1955-1992

Karlovitz János Tibor: Tankönyvjóváhagyás-történet Magyarországon

Óbudai Egyetem, Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből, ISBN 978-80-89691-46-3

[68KarlovitzJanosTibor.pdf](#)

Nagy Péter Tibor: Tankönyvpolitika a kilencvenes években

Educatio 1994/4

[Npt_94_0_NagyPeterTibor.pdf](#)

Radó Péter: Tankönyvpiac és tankönyvpolitika Magyarországon

Összefoglaló tanulmány

Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest, 2010

[tankonyvpiac_es_tankonyvpolitika_Rado.pdf](#)

Szebenyi Péter: Fejezetek a tankönyvjóváhagyás történetéből

Educatio 1994-4, Historia1

http://epa.oszk.hu/01500/01551/00010/pdf/EPA01551_Educatio_1994-4_Historia1.pdf